ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE
AND HISTORY ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXVIII | TEMMUZ/JULY: 2012 | SAYI/NUMBER: 83

ISSN 1011-727X

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU	Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	HacettepeÜnv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Kenan OLGUN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Dr. Ali GÜLER	E.Öğ.Alb.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXVIII** TEMMUZ/JULY: **2012** SAYI/NUMBER: **83**

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Editör / *Editor*
Doç. Dr. Kenan OLGUN
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yayın Kurulu / *Editorial Board*
Prof. Dr. Çağrı ERHAN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bedri GENCER
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
(Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*
Hüseyin TOSUN

Redaksiyon / *Redaktion*
Mukaddes ARSLAN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.r. • web: http://www.atam.gov.tr.

Basıldığı Yer: Üç S Basım Limited Şirketi - Tel: 0 312 448 13 67 - 68
Basım Tarihi: Nisan 2013 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Nuri KÖSTÜKLÜ 1.Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler
Some Determinations on Turkish Prisoners of War in Ukraine and Other Regions of Russia During 1. World War 1

Figen ATABEY Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni
Naval Ceremony at Funeral of Atatürk 17

İsmet ÜZEN Çankırı'da Yayınlanan Gazetelere Göre Menemen Olayı
The Menemen Affair According to Çankırı Press 39

Cengiz MUTLU İsviçre'de Osmanlı Devleti Aleyhinde Faaliyetler ve Türklerin Teşkilatlanması (1918-1922)
The Activities Against Ottoman Empire and the Organization of Turks in Switzerland (1918-1922) 65

Seda ÖRSTEN ESİRGEN Lozan Barış Görüşmelerinde İmtiyazlar Sorunu
The Question of Concessions During the Lausanne Peace Negotiations 87

YAYIN TANITIM / *PUBLICATION DESCRIPTION*

Mukaddes ARSLAN Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa
Kazım Karabekir Pasha in the Turkish National Movement 115

Mukaddes ARSLAN Merkezimizden Haberler 123

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 131

Journal of Atatürk Research Center Editorial Principles 137

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

I. DÜNYA SAVAŞINDA RUSYA'NIN UKRAYNA VE DİĞER BÖLGELERİNDEKİ TÜRK SAVAŞ ESİRLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER*

Nuri KÖSTÜKLÜ**

ÖZET

Bu araştırmada, I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya esir düşen Türk askerlerinin durumu ve Osmanlı Hükümeti ve daha sonra TBMM Hükümeti'nin bu Türk savaş esirlerine yönelik bazı politika ve uygulamaları ele alınmıştır. Gerek Ukrayna, gerekse Kafkasya ve Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türk esirlerinin hayatı, tabii ki savaşın acı faturası olarak, çeşitli sıkıntı ve dramlarla doludur. Bu dramlara şahit olan bölgedeki yerli Türk halkları, esir Türk askerlerine ellerinden gelen insanî yardımları yapma gayreti içinde olagelmişlerdir. Bu maksatla çeşitli yardım komiteleri kurdukları bilinmektedir. Osmanlı Hükümeti ve daha sonra TBMM Rusya'daki Türk esirlerinin durumu ve bunların Anadolu'ya getirilmeleriyle ilgili çeşitli çalışmalar içinde olmuşlardır. Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerle olan dostluk ilişkileri çerçevesinde Türk savaş esirleri hususu da önemli müzakere konularından biriydi. Ankara Hükümeti 28 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Esir Mübadelesi sözleşmesi imzaladı. Aşağı-yukarı 6 ay sonra da 17 Eylül'de Moskova'da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile benzer nitelikli bir Esir Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmeler çerçevesinde -zaman zaman problemler yaşanmakla birlikte- Anadolu'ya çok sayıda Türk savaş esirinin dönüşü sağlanabilmiştir. Ancak değişik sebeplerden dolayı Anadolu'ya dönemeyen veya az sayıda da olsa oralarda evlenip Rusya'ya yerleşenler de olmuştur. Araştırmamızda, Rusya'nın Ukrayna ve diğer bölgelerinde Türk savaş esirlerinin yaşadıkları ve bunlarla ilgili bazı gelişmeler, arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmiştir

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Rusya, Ukrayna, Türk Savaş Esirleri, TBMM.

---

* 25-30 Haziran 2009'da Ukrayna- Kiev'de yapılan "Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu"na bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Konya / Türkiye, nkostuklu@selcuk.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

SOME DETERMINATIONS ON TURKISH PRISONERS OF WAR IN UKRAINE AND OTHER REGIONS OF RUSSIA DURING I. WORLD WAR

ABSTRACT

In this paper, the situations of Turkish soldiers who were captured by the Russians in I. World War and some policies about those prisoners of war and their implementations by the Ottoman Government and succeeding Turkish Grand National Assemly were dealt with. The life of Turkish prisoners in Ukraine, Caucasia and Russia is full of various troubles and dramas, as the incisive bill of the war. The Turkish local folks who witnessed those dramas endeavoured to provide humanitarian assistance for Turkish prisoners as much as possible. It is known that they set up various assistance committees to that end. The Ottoman Government and succeeding Turkish Grand National Assemly dealt with their situations and attempted to do whatever they could to bring the Turkish prisoners in Russia to Anatolia. The question of Turkish prisoners was one of the issues to discuss in the frame of good fellowship of Turkish Ankara Government with the Soviets. The Turkish government in Ankara signed up a treaty to exchange prisoners with the Soviet Russia on 28th Marc 1921. About 6 monts later, on 17th September 1921, a similar prisoner exchange treaty was signed up with the Republic of Soviet Socialist Ukraine in Moscow. Despite some problems confronted from times to times, a myriad of Turkish prisoners of war returned to Anatolia as a result of these treaties. However, there were some prisoners who could not return to Anatolia, who died of various kinds of tortures, and a few who got married in Russia and settled there. In this paper, the problems the Turkish prisoners of war in Ukraine and other regions of Russia confronted and some relevant events were evaluated in the frame of archive documents and other sources.

Key Words: 1.World War, Russia, Ukraine, Turkish Prisoners of War, Turkish Grand National Assemly (TGNA)

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş: I. Dünya Savaşında Türk-Rus Muharebelerine Kısa Bir Bakış

Seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti zorunluluk olmadıkça fiilen savaşa girmek arzusunda değil idi. Ancak, Türk Donanması Komutanlığına atanan Alman Amiral Souchon'un 29 Ekim 1914'te Rus liman şehirlerini bombalaması ve arkasından Rusya'nın 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etmesiyle Osmanlı Devleti kendini fiilen savaşın içinde buldu. Savaş önce Kafkas cephesinde yoğunlaştı. Türk sınırını geçen Rus kuvvetleri Erzurum istikametine yönelmiş 7 Kasım'da başlayıp 10 gün devam eden çatışmalarda her iki taraftan da çok sayıda esir ve kayıp verilmişti[1]. Ancak, Rusların bu ilerleyişini durdurmayı ve Rus kuvvetlerini çevirmeyi amaçlayan ve 22 Kasım'da başlayan Sarıkamış harekâtı, gerek hava şartları gerekse, teçhizat eksikliği ve özellikle sevk ve idaredeki yetersizlikler yüzünden Türk kuvvetleri açısından ciddi kayıplarla sonuçlanmıştı. Kaynaklarda bu harekâta katılan 9. ve 10. Kolorduların büyük kayıplar verdiği 15 bini esir olmak üzere 75 bin üzerinde zayiat verildiği ifade edilmektedir. Rusların da bu muharebelerde verdikleri kayıp 32 bin civarında idi[2]. Rusların Doğu Anadolu'daki harekâtı Ermeniler 'in de yardımlarıyla takip eden aylarda devam etti. Haziran 1915'te Van, 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş, 3 Mart'ta da Bitlis Rus kuvvetlerinin eline geçti. 25 Temmuz 1916'da Erzincan Rus işgaline uğradı. Bu arada bir başka Rus kolu Rize ve Trabzon'u işgal etti[3].

1916 yılı yaz aylarına kadar Kafkas cephesinde bu çarpışmalar devam ederken, Galiçya'da da Ruslara karşı bir cephe açılmış bulunuyordu. Öte yandan, Rusların başarılarını izleyen Romanya, tarafsızlığını bozup, itilaf devletleri safında savaşa girdi. Bu durum karşısında Osmanlı kuvvetleri Romanya'ya karşı da asker sevk etmek durumunda kaldı. Romanya cephesine gönderilen 6. Kolordu, Dobruca savaşlarına katıldı. 1916 yılı sonbaharı ve kışına kadar Galiçya ve Romanya cephelerinde savaş devam etti. Ancak, yaklaşan kış şartları Türk ve Rus ordularının yer aldığı bütün cephelerde savaşı yavaşlattı ve 1917 baharında

---

1 2-17 Kasım tarihlerindeki Kafkas Cephesindeki harekâtın ayrıntıları için bkz., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı,** C. I, Genkur. Yay., Ankara 1993, s.101-208.

2 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı,** C.1, s.535-536; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s.279

3 Bu gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı**, C.II, Genkur. Yay., Ankara 1993, s.52- 374.

Levent Şahverdi Arşivi

Rusya'da patlak veren Bolşevik ihtilali Rus ordusunun savaş azim ve kararını gittikçe azalttı. Savaş 15 Aralık 1917'de fiilen sona erdiği vakit, savaşın başlangıcından bu yana geçen üç yıldan fazla sürede Rusların da kayıp ve esirleri olmakla birlikte Türk ordusu çok sayıda kayıp ve esir verdi. Şimdi, I. Dünya Savaşında Rus kuvvetlerine esir düşen Türk askerlerinin durumuna bir göz atalım.

1- Türk Savaş Esirlerinin Sayısı ve Durumları

I. Dünya Savaşı'nda Türk ve Rus ordularının karşılaştığı Galiçya ve Romanya cephesi ile Kafkas cephelerinde savaş süresince karşılıklı olarak çok sayıda esir verildiği bilinmektedir. Bu savaşta Türk ordusundan Rus kuvvetlerine esir düşen askerlerin sayısı hakkında çeşitli rakamlar verilmekle birlikte bu sayının 65.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir[4]. Kaynaklarda, bu sayıdan ancak 50.000 civarında Türk esirinin Rusya'ya sevk edilebildiği kalanının savaş meydanlarında ve yollarda öldüğü veya öldürüldüğü belirtilmektedir. Rusya'ya sevk edilen Türk savaş esirlerinden 5000 kadarı Ukrayna, 20.000'i Kafkasya, 10.000 kadarı Sibirya ve geri kalanları Rusya'nın diğer yerlerindeki esir kamplarına gönderilmiştir. Zaman içerisinde bu esirlerden 20-25 bin kadarı çeşitli yollarla Türkiye'ye dönebilirken geri kalan çok sayıdaki Türk savaş esiri maalesef Rusya'da hayatlarını kaybetmişlerdir[5]. Ukrayna'daki esir kamplarına gönderilenler daha ziyade Avrupa cephelerinde özellikle Galiçya cephesinde esir olanlar idi. Öte yandan, Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası'nda bulunan askerî esir kampından da Ukrayna'ya esir sevki yapılıyordu. Ukrayna'daki Türk savaş esirleri daha ziyade Kiev, Harkov, Yuzovka/Donetsk, Dnepra/Petrovsk şehirlerinde bulunuyorlardı. Kırım da esir sevkiyat noktalarından biri idi[6]. Gerek Ukrayna, gerekse Kafkasya ve Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türk esirlerinin esaret yılları, tabii ki savaşın acı faturası olarak, çeşitli sıkıntı ve dramlarla doludur. Bu dramlara şahit olan bölgedeki yerli Türk ve Müslüman halklar, esir Türk askerlerine ellerinden gelen insanî yardımları yapma gayreti içinde olagelmişlerdir. Bu maksatla çeşitli yardım komiteleri kurdukları bilinmektedir.

---

4 Kurat, **a.g.e.,** s.279-298; Cemil Kutlu, **I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri**, (yayınlanmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, AİİT Enstitüsü) Erzurum 1997, s.7. I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk esirler konusunda yapılan ciddi bir çalışma.

5 **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, Dersaadet 1335, s. 92; Kutlu, **a.g.t.**, s.14.

6 Kutlu, **a.g.t.,** s 72.

Levent Şahverdi Arşivi

Birkaç örnek vermek gerekirse, esir sevki sırasında mola verilen istasyonlardan Tiflis'te İslam Cemiyet-i Hayriyesi, Gence'de Gence Gençlik Teşkilatı, Türk esirlerine yiyecek, giyecek yardımları yapmış, hasta olanların tedavileriyle ilgilenmişlerdi. Bunun gibi, diğer şehirlerde de o şehrin cemiyet-i hayriyesi esirlerle yakından ilgileniyordu. Türk ve Müslüman halkın yanı sıra müttefik veya tarafsız ülkelere ait Kızılhaç teşkilatlarının da Türk esirlere zaman zaman yardım yaptıkları görülmüştür. Galiçya cephesinde sevk edilen Türk esirlere Alman, Avusturya-Macaristan Kızılhaçları bazı yardımlarda bulunmuşlardı[7].

Cepheden esir kamplarına sevkle başlayan dram, daha sonra bu kamplarda yaşananlarla devam etmişti. Esirlerin sevki sırasında bazı Rus birlik komutanları esirlere savaş esiri kurallarına göre davranırlar iken, pek çok subay da esirlere davranışlarında kuralları hiçe sayıyorlar idi. Özellikle, Rus ordusu içindeki Ermeni ve Rumlar Türk esirlerine çok kötü davranıyorlardı. Literatürde bu konuda çok olaya rastlanmaktadır. Meselâ, Sarıkamış esirlerinden biri yaşadığı olayı şöyle anlatıyor; "Ebubekirgilin Mehmet, hasta olan ağabeyi Muhittin'i sırtında taşıyordu. Biraz sonra öldüğünü anladığımız ağabeyini yere bırakmasını söyledikse de o razı olmadı. Geceden bekleyen Rum ve Ermeniler tekrar etrafımızı çevirmişti. Bir kısmı Mehmet'i döverken biri de sopasını sırtındaki ölüye vuruyordu. Böylece dirimize ve ölümüze vura vura trene bindirdiler"[8]. Maalesef benzeri olaylara sıkça rastlanıyordu.

Çeşitli çile ve sıkıntılardan sonra kamp yerlerine ulaşabilen esirleri buralarda da zor günler bekliyordu. Gerek esirlerin çokluğu, gerekse Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik zorluklar, esir kamplarındaki hayatı çok zorlaştırmıştı. Esirlerden M. Arif Ölçen bu esir kamplarında yaşadıklarını şöyle anlatıyor; "Açlıktan ölecek gibiydik. Garnizonda et diye verilen kar altında sakladıkları kurtlanmış öküz ve manda kafalarıydı. Suda haşlayarak yiyorduk. Kokusundan midemiz bozuluyor ve kusuyorduk. Yaz mevsiminde küplere basılan lahana yaprağıyla çorba pişiriyorduk. Çorba öylesine kötü kokuyordu ki onu da içemez olduk"[9]. Yine o günlerdeki esareti yaşamış Yd. Subay Faik Tonguç da hatıralarında, koca Rus ülkesinin yokluktan kıvrandığından bahsederek, salamura tuzlu lahanayı ancak 3-5 saat su içinde beklettikten sonra, tuzunu hafifletip kaynata-

7 Kutlu, **a.g.t.**, s.64-65, 69.

8 İhsan Birinci, "Sarıkamış Kahramanları", **Hayat Tarih Mecmuası,** Şubat 1967, s.88; Kutlu, **a.g.t**., s.29.

9 M. Arif Ölçen, **Vetluga Irmağı**, (yay. Hazırlayan; Ali Nejat Ölçen), Ankara 1994, s.113

Levent Şahverdi Arşivi

rak yediklerini söylüyor[10]. Esir kamplarındaki genel uygulama, esir erlere günde bir fund ekmek, yemek olarak da sıcak su ve lahanadan ibaret çorba, haftada bir de yağsız haşıldan ibaret idi[11]. Ukrayna ve Rusya'daki esir kamplarındaki tablo aşağı yukarı böyle idi. Kamplarda açlık ve sefalet kol geziyordu.

2- Türk Savaş Esirlerinin Türkiye'ye Getirilme Çalışmaları

Osmanlı Hükümeti ve daha sonra TBMM Rusya'daki Türk esirlerinin durumu ve bunların Anadolu'ya getirilmeleriyle ilgili çeşitli çalışmalar içinde olmuşlardır. Esirlerin mübadelesi ile ilgili ilk teşebbüs 15 Aralık 1917'de imzalanan Brest-Litovsk ateşkes antlaşmasında yer almıştır. Bu ateşkes antlaşmasında Petrograd'da bir "karma komisyon"un toplanması kararına varılmıştır.

Osmanlı Hükümeti, eski Atina elçisi Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey başkanlığında bir Türk heyetini 12 Ocak 1918'de Petrograd'a gönderdi. Ancak bu görüşmelerde tatmin edici sonuç alınamadı, birkaç yüz malul Türk savaş esiri ve sivilin yurda dönüşü kararına varılabildi[12]. Esirler konusundaki teşebbüsler devam etti. Ocak 1918'de Kırım'da kurulan ve ömrü kısa olan Bolşevik Tavrida Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında esirler konusunda bir antlaşma yapıldı. 12 Şubat 1918'de de Ukrayna Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında bir antlaşmaya varıldı. Bu antlaşma çerçevesinde, Türkiye'den Kırım'a deniz yoluyla Rus esiri gönderildi ve aynı gemi dönüşte 232 Türk esirini İstanbul'a getirdi[13]. Takip eden günlerde de benzer seferler yapıldı. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasında esirlerin mübadelesiyle ilgili maddeler yer aldı. Daha sonraki aylarda Alman komisyonları vasıtasıyla da Ukrayna'dan ve Rusya'dan bazı esirlerin Türkiye'ye getirilmeleri mümkün olabildi. Ancak bu tür teşebbüsler sınırlı sayıda esir mübadelesi olarak kaldı. Bu yıl yani 1918 yılı

---

10 Faik Tonguç, **Birinci Dünya Harbinde Bir Yedeksubayın Hatıraları,** Ankara 1960, s.121; Rusya'da yaşanan kıtlık ve açlık 1920'li yılların başında felaket boyutuna ulaşmış idi. Bu konuda bir fikir vermesi açısından bizim ayrıntılı bir çalışmamız için bkz., Nuri Köstüklü, "1920'li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türklerinin Yaşadığı Açlık Felaketi ve Türkiye'nin Yardımları", Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikasında Kemalizm Uluslar arası Sempozyumu, 19- 21 Mayıs 2011, Kazan- TATARISTAN; **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVII, Sayı 80, Ankara 2011, s. 293-325.

11 Kutlu, **a.g. t.**, s.112.

12 Bu görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., G. Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene**, İstanbul 1949, s.140-145.

13 Kutlu, **a.g.t.**, s.324.

Levent Şahverdi Arşivi

içerisinde ne kadar esirin yurda getirildiği hususunda kesin bir bilgiye ulaşamamakla birlikte, bazı kaynaklarda Kafkasya ve Ukrayna limanlarından 4600 civarında esirin Türkiye'ye getirilebildiği belirtilmektedir[14]. 1919-1920 Rusya'da istikrarsızlığın arttığı yıllardı. Dolayısıyla bu yıllarda da esirler konusunda elle tutulur sonuçlar alınamadı. 1920 yılı Mart ayında Sivastopol'den az sayıda Türk esiri yurda getirilebildi.

TBMM açıldıktan sonra Ankara Hükümeti'nin Rusya'daki Türk esirler konusuna özel bir önem verdiğini görüyoruz. Sovyetlerle olan dostluk ilişkileri çerçevesinde Türk savaş esirleri hususu da önemli müzakere konularından biri olmuştur. Ankara Hükümeti 28 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Moskova'da Esirlerin İadesi Sözleşmesi'ni imzaladı[15]. Aşağı-yukarı 6 ay sonra da 17 Eylül'de Moskova'da Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile benzer nitelikli bir Esir Mübadele Sözleşmesi imzalanmıştır[16]. Bu sözleşmeler çerçevesinde, Ukrayna ve Rusya'ya zaman zaman heyetler gönderilerek Türk esirlerin yurda dönüşlerinin sağlanmasına çalışılmıştır. TBMM'nin bu konuda yoğun bir mesai harcadığına şahit oluyoruz. TBMM'nin Rusya'daki esirlerle ilgili mesaisine arşiv belgeleri ışığında bakmak istiyoruz.

Meclisin 3 Mayıs 1922 tarihli oturumunda; Sivastopol ve civarında 4000 kadar asker ve sivil Türk esirinin toplandığı ve bunların aç ve perişan bir halde bulunduklarına temas edilerek, söz konusu esirlerin yabancı memlekette bırakılmalarının uygun olamayacağı ve bunların ve sivil esir ailelerinin ilk çıkacakları iskelelere kadar nakil ve iaşelerinin temini için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bütçesinde 100 bin liralık bir tahsisatın yapılmasına karar verilmiştir[17]. Burada, esir sayısı ifade edilmiş olmakla birlikte aslında bu rakamlar çok sağlıklı veya kesin sayılar değil idi. Bazı duyum ve kayıtlardan elde edilen genel rakamlar idi. Yazışmalardan, esirlerle ilgili gelişmelerde Milli Müdafaa ve Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâletlerinin aktif görev aldığını anlıyoruz. Sıhhiye Vekâleti'nin 12 Temmuz 1922 tarihiyle Baş Vekâlete yazdığı yazıdan anladığımıza göre; Rusya'da ne kadar Osmanlı savaş esirinin bulunduğu husu-

14 Kurat, **a.g.e.**, s.456.

15 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030/ 18/ 03. 29. 14

16 Stefanos Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri – Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye**, İstanbul 1979, s.406- 410.

17 **BCA**, 030. 18/ 05. 14. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

sunda Harbiye Nezareti'nden kesin bir cevap alınamamış, ancak mevcut kayıt ve muhtelif yerlerden gelen listelere göre esaretten henüz dönmemiş 1198 subay ve 5000 civarında asker tespit edilebildiği ve fakat bu sayının daha fazla olmasının kuvvetle muhtemel olduğu ifade edilerek esirlerin Hilal-ı Ahmer vasıtasıyla Türkiye'ye getirilmeleri hususu dile getirilmiştir[18]. Eylül-Ekim aylarında da esirlerin sayısı ve Türkiye'ye getirilmeleri hususunda ilgili makamlar arasında yoğun yazışmaların yapıldığını biliyoruz[19].

Fakat şu bir gerçek ki, Rusya'daki bazı sıkıntılar ve belirsizlikler yüzünden bırakın esirlerin yurda getirilmesini, nerede ne kadar esir olduğunun tespiti bile tam olarak yapılamıyor idi. 1922 Kasım ayı sonu itibarıyla Müdafaa-i Milliye Vekili, esirlerle ilgili durum ve gelişmeleri Heyet-i Vekile Başkanlığına gönderdiği raporda şöyle dile getirmektedir:

1- Rusya ile yapılan antlaşma gereğince yurda getirilecek esirlerin sayısı ve halen bulundukları yerler hakkında Vekâletimizde henüz doğru ve kesin bir bilgi yoktur. Yalnız 13 Eylül 1922 Moskova'daki müzakereler sonunda Hariciye eski Vekili Bekir Sami Bey tarafından TBMM'ne takdim edilen raporda Rusya'daki subay ve er Türk esirlerin toplamı 12000'i geçkin olarak tahmin edilmektedir.

2- Bundan başka Novorosky'de bulunan Yzb. Ahmet Saim Bey'in dönüşünde 14 Temmuz 1922'de verdiği raporda halen Güney Rusya'da Vakızlar (?)- İstavropol- Ruşof hattı güneyinde ortalama 5000 civarında esirimizin bulunduğu tahmin edildiği bildirilmekte, Viladika kazasında da çok sayıda esirimizin bulunduğu istihbar edildiği ifade edilmektedir.

3- Sivastopol ve Yalta'da binlerce esir ve muhacirin toplandığının haber alınması üzerine buraya gönderilen vozoganbotun kapasitesi daha fazla olmasına rağmen ancak 345 esir ile 1 Ağustos 1922'de Trabzon limanına geldiği.

4- Kırım'da açlıktan ölüme mahkûm bırakılan Tatar muhacirlerin Türkiye'ye gelme arzuları 17 Eylül 1922'de Hariciye Vekâletine bildirilmiş ancak yapılan değerlendirme sonucu bölgedeki İslam çoğunluğuna zarar gelmemesi için Tatarların göçten men edildiği ifade edilmiştir.

5- Kuzey Kafkasya'daki Türk esirlerinin yurda getirilmelerini temin için yeterli tahsisatla bir yetkilinin gönderilmesinin gereği Hariciye Vekâleti'nden bildirilmiştir.

---

18 **BCA,** 030. 10 / 55.363.2 (7)

19 **BCA,** 030. 10/ 55.362. 12. (3); 030. 10/ 55.362. 12. (1); 030. 10/ 55.362. 12. (2)

Levent Şahverdi Arşivi

6- 1917-1920 yıllarında Rusya'daki ihtilal sırasında, esirlerimiz muhtelif Rus komutanlar tarafından memleketlerinize sevk edileceksiniz denilerek toplatılmış ancak çeşitli Rus köylerine dağıtılmışlardır. Dolayısıyla esirler pek dağınık bir vaziyettedir. Bu duruma göre; esirlerimizin, gönderilecek bir-iki memurla toplanmasının neredeyse imkânsız olduğu, ancak, Rusya hükümeti tarafından esirlerimizin muayyen merkezlere toplatılması ile söz konusu memurlar bir dereceye kadar başarılı olabileceklerdir. Pek fazla uzayan bu meselenin halli, ancak Rusya'nın yardımı ve iyi niyetle konuya yaklaşımıyla mümkün olabileceğinden bu konuda gerekli teşebbüsün yapılması hususu arz olunur[20]. Müdafaa-i Milliye Vekili'nin bu raporundan, konunun oldukça karmaşık, belirsiz ve çözümünün de pek kolay olmadığı anlaşılıyor.

TBMM Tiflis temsilciliğinin önemli mesailerinden birini Kafkasya'daki Türk esirlerinin durumu oluşturuyordu. Tiflis temsilcisi Ahmet Muhtar, Kasım 1922 ortalarında Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği raporda; Kuzey Kafkasya'da bin türlü eziyet ve zorluk içinde Tiflis'e kadar gelebilen yüzlerce asker ve sivil Türk esirin kısmen Batum ve kısmen Kars yoluyla yurda gönderildiği ancak Gürcü hükümetinin bir sürü engelleme ve zorlukları ile nakliye araçlarının yetersizliği yüzünden esirlerin maruz kaldığı eziyet ve çilenin tasvirinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ahmet Muhtar, her tarafı kangren olmuş ve kurtlandığından dolayı bir sivil esirin iki gün önce ücretli olarak bir Alman hastanesine yatırıldığından bahisle esirlerin içinde bulunduğu duruma işaret ederek, müzmin bir mesele haline gelmiş olan bu konunun hem milletimizin şerefiyle ilgili hem de devletimizin bu bî-çare vatandaşlarımıza karşı borcu olduğundan bir an önce bir hal çaresi bulmak gerektiğini arz etmiştir[21]. Esirlerle ilgili bu gelişmeler, vakit geçirilmeden TBMM'nin gündeminde yer alıyor, neler yapılabileceği hususu görüşülüyordu[22]. Bu faaliyetlerden olarak, Rusya'daki Türk esirlerinin celp ve sevk işleri için Müfettiş Dr. Ahmet Fikri Bey ve refakatinde Mustafa Efendi Meclis tarafından görevlendirilmiştir[23].

Rusya'daki otorite boşluğu, siyasî çalkantılar ve ekonomik sıkıntılar yüzünden, esirlerin düzenli olarak Anadolu'ya getirilme çabalarından istenilen sonuç-

20 **BCA.**, 030. 10/55. 362. 18. 6. Bkz., EK: 1.

21 **BCA**., 030. 10/ 55. 362. 18. 4; Bkz., EK: 2.

22 **BCA.,** 030. 10/ 55. 362. 18; 030. 10/ 55. 362. 18. 2.

23 **BCA.,** 030. 10/ 55. 362. 18. 7; 030. 10/ 55. 362. 18. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

lar alınamazken, kimi esirler de kendi başlarının çarelerine bakmak durumunda kalıyorlardı. Meselâ, Şark Cephesi K.V. Ali'nin bir raporunda ifade ettiği üzere; Kırım ve civarında çok esir olup bunlar şehir ve kasabalara dağılmış ve dönememe ümitsizliği ve parasızlık yüzünden bir kısmı evlenmiş bir kısmı da buralarda iş bulmuş idi[24]. Türkiye'ye dönemeyen esirlerden Buhara ve Hive hükümetlerinin talepleri üzerine Müslüman okullarında öğretmenlik yapmaya başlayanlar vardı. Hatta bu öğretmenlerin Taşkent, Buhara ve Hive'de kalabilmeleri için Moskova'daki elçilik vasıtasıyla Ankara Hükümeti ile gerekli yazışmalar yapılmış, İcra Vekilleri Heyeti'nin 4 Şubat 1923 tarihli oturumunda, bunların hukuki durumları bir karara bağlanmıştı[25]. Öte yandan Sibirya ve Rusya'nın değişik yerlerine dağılmış esirler arasında Japonya'ya nakledilenler olduğunu da biliyoruz. Bu durumda olan esirlerin aileleri ilgili makamlara sürekli müracaatla esirlerin Türkiye'ye getirilmelerini talep ediyor, Moskova elçiliği ve Hilal-i Ahmer vasıtasıyla teşebbüsler yapılmakla birlikte dönemin karmaşık şartları yüzünden bir türlü sonuç alınamıyordu[26].

Rusya'daki esirler meselesi, TBMM'nin öncelikli mesaileri arasında yer almakta devam etmiştir. Hatta esirlerin durumunu yerinde incelemek üzere Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Rusya'ya gitmiştir. Dönüşünde, 6 Mart 1923'te İcra Vekilleri Riyaseti'ne gönderdiği bir yazıda; Rusya'da bulunduğu sırada birçok Türk esirin Sivastopol ve diğer yerlerde pek perişan bir halde kaldıklarına, aralarında pek çoğunun öldüğüne bizzat şahit olduğunu ifade ederek, bu esirlerin sevk ve iade işinin kendi vekâletine verildiğini, bunun için bir memur tayin ettiğini, ancak Hariciye Vekâleti'nce antlaşmalarda yer alan iade müddetinin sona erdiğinden bahisle memurun gönderilemeyeceğinin belirtildiğini, bu durumda ne yapılması gerektiğini sormuştur[27]. Bu durum İcra Vekilleri Heyetinin 15 Mart 1923 tarihli toplantısında görüşülmüş[28] ve alınan karar gereğince İcra Vekilleri Reisi Mustafa Kemal, ilgili Vekâlete gönderdiği emirde; "*antlaşma ile birbirine bağlı iki komşu devletin esirlerinin bu suretle süre kaydıyla zorluk ve sefalete düşürülmesi tabii ki iki tarafça da onaylanamayacağı cihetle gerek*

24 **BCA.,** 030.10/55. 363.6. (3)

25 **BCA.,** 030. 18/ 6. 49. 11.

26 **BCA.,** 030.10/6.32.1 (2).

27 **BCA.,** 030.10/55. 363.4. (3)

28 **BCA.,** 030.10/55. 363.6. (1)

Levent Şahverdi Arşivi

Bakü'den gerekse geniş bir alan olan Rusya'nın iç mıntıkalarından gelecek esirlerin müreffehen sevkiyatları hususunun gereğinin acilen yerine getirilmesi ve neticenin bildirilmesi"ni rica etmiştir[29].

Görüleceği üzere, esirlerin yurda getirilmeleri hususunda çeşitli bürokratik problemler de yaşanıyor ancak bunlar hukuki çerçevede çözülerek bir an önce sonuca varılmak isteniyordu. Öte yandan hukuki meselelerin yanı sıra işin bir de mali boyutu vardı. Esirlerin Türkiye'ye getirilmeleriyle ilgili bütçeden ayrı bir tahsisat yapılıyordu. Bir fikir vermek gerekirse, 1922 bütçesinden 20.000 lira ayrılmış ancak bu miktarın yetersiz kalması üzerine Meclisin 22 Temmuz 1923 tarihli oturumunda 20.000 lira daha ilave edilmesi kararına varılmıştır[30]. Takip eden yıllarda da esirlerin yurda getirilme meselesi, TBMM'nin ciddi mesaileri arasında yer almaya devam etti. 1924 yılında Rusya'daki Türk esirlerin tespitini yapmak ve yurda dönüşünü sağlamak üzere 4 yüzbaşıdan ibaret bir heyet gönderildiğini biliyoruz. Hatta 22 Ekim 1924 tarihli kararname ile heyet başkanına 3 diğerlerine 2,5 İngiliz lirası yevmiye tahsis edilmişti[31].

Bütün bu çabalara rağmen maalesef istenilen sonuç alınamıyor idi. Yozgat milletvekili Ahmed Hamdi Bey, Ocak 1925'te meclise verdiği soru önergesinde; Rusya'ya gönderilen heyetin nerede ve ne işle meşgul olduğu, Türkiye'de dolaşan Rus heyetine her türlü yardım ve kolaylığın sağlandığı halde, Rusya'daki Türk heyetine niçin gerekli yardımın yapılmadığı ve hatta zorluk çıkarıldığı, esir düşüp ölü veya diri olduğundan haber alınamayan yüzlerce subay ve binlerce erin aile ve akrabalarının son bir ümit ile bu meseleyi gözyaşlarıyla takip ettikleri halde henüz sonuç alınamayışı, Rusya'daki esirlerimizin tahmini sayısının hükümetçe bilinip bilinmediği hususlarının Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce cevaplandırılmasını istemiştir[32]. Tabii ki bu sorulara tatmin edici cevap verilememekle beraber, TBMM 7 Mart 1926'da yayınlanan bir kanun[33] ile elçilik ve konsolosluklar marifetiyle her iki tarafta kalan esirlerin yurtlarına dönebilmeleri için yeni bir teşebbüste daha bulunmuştur.

---

29 **BCA.,** 030.10/55. 363.6. (4)

30 **BCA.,** 030.18/7.25.14

31 **BCA.,** 030.18.01.011.51.19

32 **BCA.,** 030.10/7.40.19 (2).

33 **Düstur,** 3. Tertip, Ankara 1944, C.7, s.422.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Bütün bu gayret ve mesaiye rağmen dönemin olağanüstü şartları çerçevesinde, arzu edilen sonuca ulaşıldığı söylenemez. Kayıtlarda en fazla 25 bin civarında esirin yurda dönüşünün sağlandığı anlaşılmakla birlikte 40 bin civarında Türk esirin akıbetinden maalesef kesin olarak haber alınamamıştır. Yukarıdaki yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, bu esirlerden izi kaybolup oralarda evlenip yerleşenler, bir iş bulup hayatını sürdürmeye çalışanlar, başka ülkelere geçebilenler olduğu gibi, büyük bir kısmı esir kamplarına sevk edilirken veya kamplarda hayatlarını kaybetmiş olmalılar. Yakın tarihin bu acı gerçekleri günümüzde, taraf ülkelerin ortak tarih olguları olarak dostluk ve komşuluk ilişkilerini ancak geliştirme yönünde değerlendirilebilmelidir. Böyle düşünülürse, gelecekte benzer acıların yaşanmasının önüne geçilebilir, ülkeler arasında dostluk, kardeşlik ve barış kavramlarının gelişmesine katkı sağlanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I- Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030/ 18/ 03. 29. 14

030. 18/ 05. 14. 10

030. 10 / 55.363.2 (7)

030. 10/ 55.362. 12. (3).

030. 10/ 55.362. 12. (1).

030. 10/ 55.362. 12. (2)

030. 10/55. 362. 18. 6.

030. 10/ 55. 362. 18. 4.

030. 10/ 55. 362. 18;

030. 10/ 55. 362. 18. 2.

030. 10/ 55. 362. 18. 7.

030. 10/ 55. 362. 18. 8.

030.10/55. 363.6. (3)

030. 18/ 6. 49. 11.

030.10/6.32.1 (2).

030.10/55. 363.4. (3)

030.10/55. 363.6. (1)

030.10/55. 363.6. (4)

030.18/7.25.14

030.18.01.011.51.19

030.10/7.40.19 (2).

II- Tez, Kitap ve Makaleler

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı, C. I, II, Genkur. Yay., C.7. Ankara 1993.

Düstur, 3. Tertip, Ankara 1944, BİRİNCİ, İhsan, "Sarıkamış Kahramanları", **Hayat Tarih Mecmuası,** Şubat 1967.

Levent Şahverdi Arşivi

TONGUÇ, Faik, **Birinci Dünya Harbinde Bir Yedeksubayın Hatıraları**, Ankara 1960.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, "1920'li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türklerinin Yaşadığı Açlık Felaketi ve Türkiye'nin Yardımları", *Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikasında Kemalizm Uluslararası Sempozyumu***,** 19- 21 Mayıs 2011, Kazan- TATARISTAN; **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, Sayı:80, Ankara 2011, s. 293-325.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1990.

KUTLU, Cemil, **I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, AİİT Enstitüsü, Erzurum 1997.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, Dersaadet 1335.

ÖLÇEN, M. Arif, **Vetluga Irmağı**, (yay. Hazırlayan; Ali Nejat Ölçen), Ankara 1994.

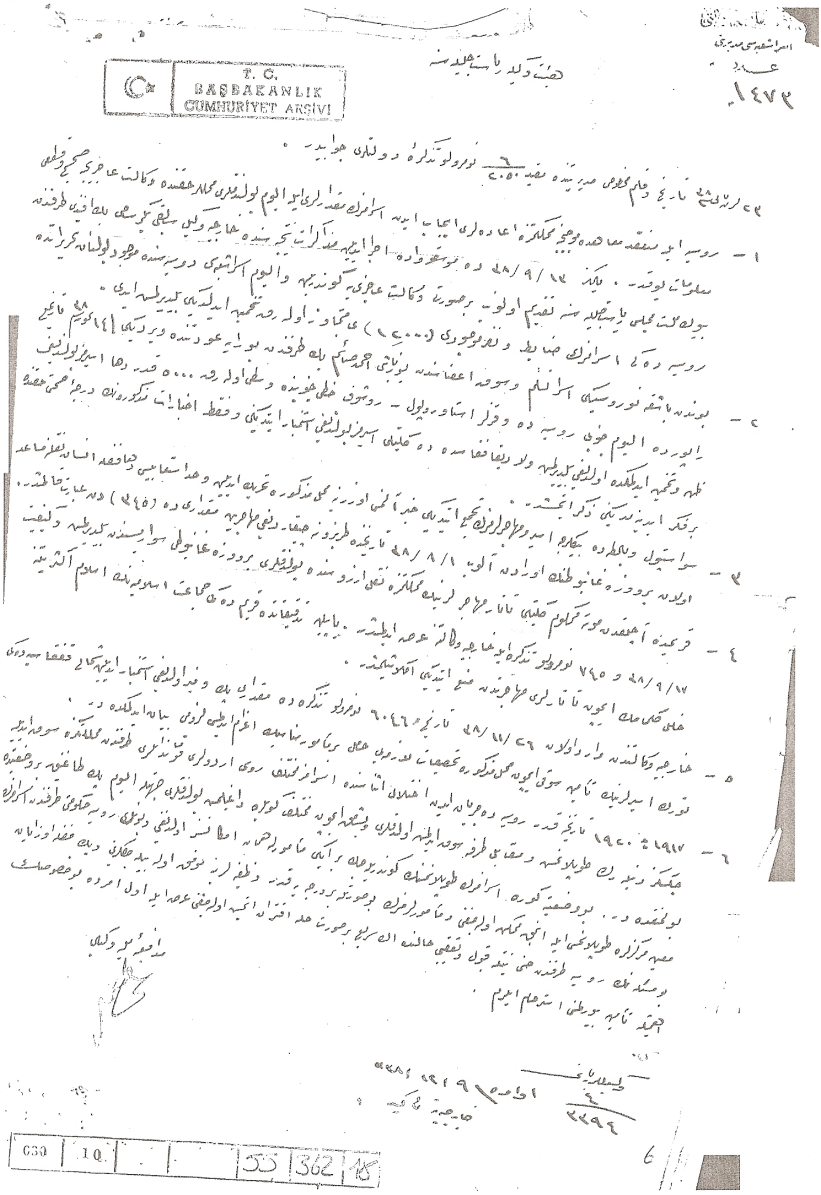
SÖYLEMEZOĞLU, G. Kemali, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene**, İstanbul 1949.

YERASİMOS, Stefanos, **Türk Sovyet İlişkileri–Ekim Devriminden**

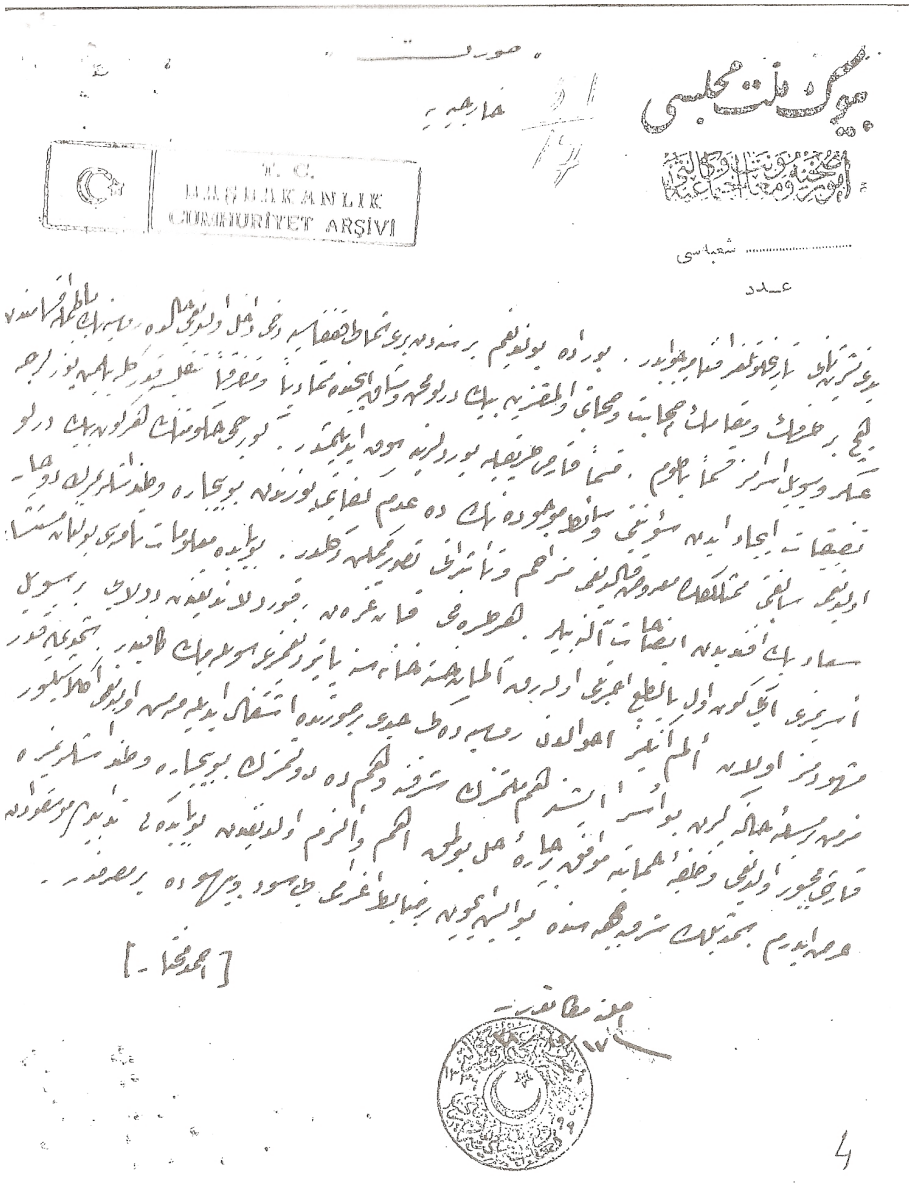
Levent Şahverdi Arşivi

Milli Mücadele'ye, İstanbul 1979.

EKLER

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 1: Müdafaa-i Milliye Vekili'nin esirlerle ilgili olarak Heyet-i Vekile Başkanlığına gönderdiği rapor. (**BCA**, 030. 10/55. 362. 18. 6)

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'E DENİZDEN YAPILAN CENAZE TÖRENİ

Figen ATABEY*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'e denizden ve karadan görkemli bir cenaze töreni gerçekleştirilmiştir. Türk Donanması, tarihindeki belki de en acı görevini 19 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal ATATÜRK'ün naaşını İstanbul'dan İzmit'e taşıyarak yerine getirmiştir. ATATÜRK'ün denizden yapılan cenaze törenine donanma sancak gemisi Yavuz muharebe gemisi, Hamidiye kruvazörü, Zafer ve Tınaztepe muhripleri, Dumlupınar, Gür denizaltı gemileri, Doğan ve Martı hücumbotları iştirak etmiştir. ATATÜRK'ün naaşı 19 Kasım 1938 sabahı top arabası üzerinde Dolmabahçe Sarayı'ndan, tabutun Zafer muhribine yüklenip, oradan da Yavuz zırhlısına nakledileceği yer olan Sarayburnu'na kadar karadan taşınmıştır. Hava filoları da denizden yapılan cenaze törenine iştirak etmişlerdir. Denizden yapılan törene Türk donanma gemilerinin yanı sıra Alman, İngiliz, Fransız, Sovyet Rus, Romen ve Yunan harp gemileri de iştirak etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: ATATÜRK, Deniz, Cenaze Töreni, Donanma

* Yard.Doç.Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ağrı / Türkiye, f.atabeg@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

NAVAL CEREMONY AT FUNERAL OF ATATÜRK
ABSTRACT

An impressive and magnificent funeral ceremony was arranged from sea and land for Ghazi Mustafa Kemal ATATÜRK who was the founder of Turkish Republic. In this respect Turkish Navy was also held in such high regard that she was selected to perform the saddest mission of carrying ATATÜRK along his final voyage from İstanbul to İzmit. The President's body was transferred by the escort of Turkish fleet consisting of the Yavuz, flying the flag of the Commander –In-Chief, the cruiser Hamidiye, destroyers Zafer, Tınaztepe and submarines Gür and Dumlupınar, Doğan and Martı assult boats. The body of ATATÜRK was conveyed on a gun carriage from Dolmabahçe to Sarayburnu where the coffin was placed on board the destroyer Zafer and taken to the Yavuz on the morning of 19 November 1938. A number of Turkish aircraft which were also to take part in the naval ceremony were in the air. Besides of the Turkish ships, the German, the English, the French, the Soviet Russian, the Rumenian, and the Greek war ships also participated in the naval ceremony at funeral of ATATÜRK.

Key Words: ATATÜRK, Naval, Funeral Ceremony, Navy.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Ömrünün son senesinin elli gününü Savarona yatında geçiren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder ATATÜRK, 25 Temmuz 1938 günü Savarona yatından Dolmabahçe Sarayı'na hasta olarak dönmüştür.[1] 10 Kasım 1938 Perşembe günü saat 09.05'te ATATÜRK'ün yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak Dolmabahçe Sarayı'nda sonsuzluğa intikal etmesiyle Dolmabahçe Sarayı direğindeki Cumhurbaşkanı forsu yarıya indirilmiştir. 16-18 Kasım 1938 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nın büyük tören salonunda aziz naaş katafalka konularak, halkın ATATÜRK'e son saygı görevini yerine getirmesi gerçekleştirilmiştir.[2] Üç gün üç gece, gözü yaşlı bir insan seli ulu önderine karşı duyduğu saygı, minnet ve bağlılığını ifade etmiştir. O günün politikası içinde birbirlerine düşman olan devletler bile askeri kıtalarını Ankara'da, savaş gemilerini de İstanbul'da birleştirmişlerdir.

Hazırlanan tören programı gereğince ATATÜRK'ün aziz naaşı, 19 Kasım 1938 günü öğle saatlerinde Sarayburnu'nda bir dubaya yanaşmış bulunan Zafer muhribi aracılığıyla Haydarpaşa önünde demirli bulunan Yavuz zırhlısına nakledilmiştir. Daha önce bu gemide bir inceleme yapan ve güvertesinde kahvesini içerken, "Bu gemi ile uzun bir yolculuk yapmak isterim" diyen büyük ATATÜRK'ün bu dileği ancak vefatında gerçekleşmiştir.[3] Zafer muhribi saat

---

1 ATATÜRK, Cumhurbaşkanı yatı olarak satın alınan Savarona yatının Türkiye'ye getirilmesini sabırsızlıkla beklemiştir. ATATÜRK, Savarona yatı ile ilk defa 1 Haziran 1938'de tanışmış ve yatı gezdikten sonra yanındakilere; "*İmkânımız olsaydı da bu yatı üç-beş sene evvel getirtebilseydik,"* demiştir. Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, 4.Baskı, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.45.

2 Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.143.

3 1925 yılının Eylül ayında İzmit açıklarında demirli ve yaralı bulunan Yavuz muharebe kruvazörünü ziyarete giden Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Donanma Komutanı Yarbay Necati'ye şunları söylemiştir:"Yavuz gemisine ilk defa geliyorum. Yaralı da olsa bugünkü şekli o zamandan daha pek çok değerlidir. Bu gemiyi Türk Milleti'nin ihtiyacı olan sağlam ve kudretli bir zırhlı şekline sokacağız. Bu kudret, silah bakımından sizlere, dış politika bakımından da bizlere büyük hizmetler görecek, gurur sağlayacaktır." Yine konu ile ilgili olarak Cumhuriyet döneminin ilk ve son Bahriye Vekili (Denizcilik Bakanı) rahmetli İhsan Eryavuz şu bilgileri aktarmıştır: "ATATÜRK, Yavuz'un tamiri ele alınınca gemiyi gezmeyi arzulamıştı. Her tarafını dolaştı. Oldukça uzun süren incelemelerden sonra baş güvertede kahvesini içiyordu. Vakit akşamdı. Gözleri enginlere dalmış önce bir zaman düşündü. Sonra birden döndü: "-Biliyor musun? Vasıtaların da insanlar gibi kaderleri var. Kimisinin adı ona yad edilmeye layık hizmetlere imkân vermiş insanların isimleri ve emekleri unutulmasına rağmen, hafızalarda baki kalıyor. Mesela Yavuz'u yapan mühendis, imkânı temin eden hükûmet, hatta onu bize kazandıranlar hatırlanmıyor da, güvertesinde oturduğumuz bu gemi, hiçbir zaman ölmeyecek, kaybolmayacak varlıkmışçasına hafızalarımızda..." dedi. "-Şimdi bu gemi, teşhi-

Levent Şahverdi Arşivi

13.20'de Yavuz'a yanaşarak, tabut eller üzerinde Yavuz'un güvertesine alındığı an, ATATÜRK'ün seneler önceki bir arzusu, hazin bir tecelli olarak bir nevi yerine getirilmiştir.

Cenaze Töreninin Deniz Kısmının İcrası

Ulu önder ATATÜRK, 1930 yılında onarımının tamamlanmasından sonra Deniz Kuvvetlerinin sancak gemisi olarak, 1950 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin denizlerdeki gücünün bir simgesi olan Yavuz zırhlısı ile son ve tekrarı mümkün olmayan bir yolculuğa çıkmıştır. ATATÜRK'ün cenazesi 19 Kasım 1938 günü Türk ve yabancı devlet donanmalarını temsil eden harp gemileri tarafından İstanbul'dan İzmit'e nakledilmiştir. Denizden yapılacak tören programı gereğince donanmadan Yavuz muharebe kruvazörü, Hamidiye kruvazörü, Zafer, Tınaztepe muhripleri, Dumlupınar, Gür denizaltı gemileri, Doğan ve Martı hücumbotları 16 Kasım 1938 günü Haydarpaşa önüne gelerek demirlemişlerdir. Yabancı misafir devletlere ait İngiliz Malaya muharebe gemisi, Alman Emden ve Fransız Emile Bertin hafif kruvazörleri ile Sovyet Rus Moskova, Romen Regina Maria ve Yunan Hydra muhripleri denizden yapılan merasime iştirak etmek için 18 Kasım 1938 günü itibariyle Haydarpaşa Limanı önüne demirlemişlerdir.[4] Gerek karada yürüyüş hâlinde iken ve gerek denizde seyir esnasında hava filoları da cenaze törenine iştirak etmişlerdir.[5] Yapılacak deniz töreninin programı Türk Donanma Komutanlığı tarafından hazırlanmış ve birer irtibat subayı ile gemilere gönderilmiştir. Bu program gereğince Zafer muhribi 19 Kasım 1938 Cumartesi günü sabahı, büyük cenazeyi almak üzere ATATÜRK'ün daha önce 15 Mayıs 1919 günü Samsun'a gitmek üzere yola çıktığı Sarayburnu rıhtımı önüne yanaşmıştır.[6]

Hamidiye kruvazöründe görevli 6 er ve 1 subay, 19 Kasım sabahı saat 07.30'da Donanma adına hazırlanan çelenk ile birlikte Dolmabahçe'de deniz

simizin hakikat abidesi oluyor. Çünkü içinde siz varsınız", cevabını verdim. Gülümsedi ve "Bizler gelip geçiciyiz. Asıl mesele, böyle varlıkları daima aranır, özlenir hâlde tutabilmeli... Tamir tamamlansın da uzun yolculuk yapmak isterim." dedi. Bu gemi ile uzun bir yolculuk yapmak isterim diyen ATATÜRK'ün bu isteği maalesef cenaze töreninde yerine gelmiştir. (Kutay, **a.g.e.,** s.232-233).

4 İtalyan zırhlısı Spezia beklenilmesine rağmen denizden yapılacak tören için zamanında gelmeyi başaramamıştır.

5 **Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yayını, Ankara, 1999, s.143.

6 Afif Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1952, s.128.

Levent Şahverdi Arşivi

tören birliğindeki yerlerini almıştır.[7] ATATÜRK'ün naaşının bulunduğu tabut, 19 Kasım sabahı saat 08.30'da 12 generalin omuzlarında top arabasına konularak Dolmabahçe kapısından çıkarılmıştır.[8] Mahşeri bir kalabalık arasında Fındıklı Tophane, Karaköy, Köprü, Eminönü, Bahçekapı, Sirkeci, Salkımsöğüt yolu ile Gülhane Parkı'nın büyük kapısından geçen aziz naaşı taşıyan top arabası, saat 12.30 itibariyle Sarayburnu'na gelmiştir. Saray'dan cenazenin ayrılışından itibaren kortejin son durağı olan Sarayburnu'na kadar olan mesafede her beş dakikada bir Yavuz zırhlısından "Selam topu" atılmıştır.[9]

Daha önce Sarayburnu'na getirilmiş bulunan dubaların üzerine sabahleyin saat 07.00'de yanaşan Zafer muhribi, Doğan ve Martı hücumbotları eşliğinde ATATÜRK'ün aziz naaşını almak üzere beklemiştir. Tabut top arabasından yine 12 general tarafından alınarak rıhtım üzerindeki dubaya yanaşan Zafer muhribine saat 12.42'de nakledilmiştir. Zafer muhribi, cenazeyi takip eden Başbakan ve devlet erkânını da alarak saat 12.55'de hareket etmiştir. Naaşın Zafer gemisinden Haydarpaşa açıklarında akıntısız bir mahalde demirlemiş bulunan Yavuz zırhlısına teslim edilmesine kadar geçen süre içerisinde gemide tören kıtası ve subaylar tarafından saygı nöbeti tutulmuştur. Bu sırada orada bekleyen Doğan, Martı avcı botları, Zafer muhribinin arkasında seyir yapmış, Zafer muhribi, Yavuz zırhlısına saat 13.20 itibariyle yanaşmıştır. Yavuz zırhlısının hemen yan tarafına da ATATÜRK'ün aile efradı ile cenazeye eşlik eden devlet erkânını getiren Denizbank tarafından tahsis edilen vapur yanaşmıştır. Yine Adalar hattında çalışan dört vapur da deniz törenine katılmak isteyen memurlara ve halka tahsis edilmiştir.[10]

Aziz naaşı taşıyan tabut, Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan, Harp Filosu Komutanı, İhtiyat Filo Komutanı, Kurmay Başkanları, Filotilla Komodorları, Yavuz komutanı, Hamidiye komutanı ve üst rütbeli subaylar tarafından Yavuz zırhlısına alınarak, Yavuz'un kıç güvertesindeki 28 cm.lik topun önüne yerleştirilmiştir. Aziz naaşın dört ucunda birer subay ve ayak ucu tarafında da

---

7 Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, C.II, Deniz Basımevi, İstanbul, 2005, s.310

8 Tuncer Gülensoy, "Atatürk için Yapılan Cenaze Töreni", **Türk Kültürü**, Sayı:121, Kasım 1972, s. 40.

9 Raşit Metel, "Atatürk'ün Ardından", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, C. 97, Sayı: 514, Temmuz 1981, s.43.

10 **Ayın Tarihi,** Sayı:60 Mükerrer, 1-30 İkinci Teşrin (Kasım) 1938, s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

merasim kıtası saygı nöbetine başlamıştır.[11] Yavuz'un 101 pare top atışı ile başlayan törene limanda demirli bulunan misafir İngiliz, Sovyet Rus, Alman, Fransız, Yunan, Romen gemileri de 21 pare top atışı yaparak katılmışlardır. Saat 13.50 itibariyle Yavuz'da saygı duruşu yapılmıştır. Amiral kıdem sırasına göre İngiliz Malaya zırhlısını Sovyet Rus gemisi Moskova takip etmiştir. Diğer yabancı donanma mensupları Fransızca'ya göre alfabetik sırada yer almışlardır. ATATÜRK'ün aziz naaşı Yavuz zırhlısına nakledilir edilmez, Türk ve yabancı donanma gemilerinin her biri üç sıra hâlinde geçecek şekilde ayarlanmıştır. En ortada bulunan sıra, Yavuz zırhlısının öncülüğünü yaptığı altı Türk savaş gemisinden teşkil edilmiştir. Yavuz'un sancak (sağ yan) tarafında sırasıyla İngiliz Malaya, Sovyet Rus Moskova, Alman Emden, Fransız Emre Bertin, Yunan Hydra ve Romen Regina Maria savaş gemileri yer almış ve geçiş Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Dudley Pound tarafından uluslararası işaretleşme ile idare edilmiştir.[12] Arka sırada Fenerbahçe Fenerinin 1.5 mil açığında ve yabancı misafir gemilerin gerisinde tek sıra dizilmiş olarak ATATÜRK'ün aile efradı ve cenazeye eşlik eden devlet erkânını getiren Denizbank tarafından tahsis edilen vapur, deniz törenine katılmak isteyen memurlara ve halka tahsis edilen vapurlar ile Cumhurbaşkanı ATATÜRK'ün yatı Savarona yer almıştır. Bu sıralama ile saat 15.36 itibariyle önde Yavuz zırhlısı olmak üzere birleşik donanma İstanbul'dan hareket etmiştir. Bütün gemilerin bayrakları yarıya indirilmiş, mürettebatları da çimariva* yerlerine alınmıştır.[13]

Yavuz zırhlı kruvazörüne deniz komutanı ve amirallerin iştirakiyle, İzmit'e kadar donanmaya mensup denizaltı ve muhripler refakat etmişlerdir. Yavuz'un hareketiyle birlikte törene katılan bütün yabancı ve Türk gemileri yerlerini almış ve 5 mil ilerleme hızıyla yollarına devam etmişlerdir. Büyük Ada'nın güneyindeki Niyandros Adası civarında Yavuz'dan komodor forsunun yukarı çekilmesi ile misafir harp gemileri hız artırmışlardır.[14] Bu sırada dönemin Başbakanı Celal Bayar, milletvekilleri, generaller ve cenazeye eşlik edenler de güvertede

---

11 Metel, **a.g.m.,** (Atatürk'ün Ardından), s. 44.

12 **The National Archives**, ADM I/9586.

* Çimariva: Personelin bir merasim için belirli bir düzen içinde gemi üzerinde mevki alması. **(Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Gemicilik Sözlüğü,** Dz.İk.Grp.K.lığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2007, s.2-57).

13 Büyüktuğrul, **a.g.e.,** s.128

14 İbrahim Akkaya, "Yavuz Geliyor Yavuz", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 535 (Ocak 1987), s.31.

Levent Şahverdi Arşivi

selam vaziyetinde bulunmuşlardır. Yavuz zırhlısı, seyir esnasında matem topları atmaya başlamış ve birer dakika ara ile bu topları Darıca önüne kadar atmaya devam etmiştir. Darıca önünde Yavuz zırhlısı aracılığı ile "Hareketinizde serbestsiniz" işareti verilmesi ile beraber yabancı misafir gemiler hızlarını arttırmışlar ve Yavuz zırhlısının yanından geçerek, Büyük Ata'yı son kez selamladıktan sonra İstanbul'daki demir yerlerine dönmüşlerdir.[15] Yabancı misafir gemilerin ayrılışından sonra Hamidiye zırhlısı ve Dumlupınar denizaltı gemisi Yavuz'dan verilen işaret üzerine hattan çıkarak, Haydarpaşa'ya demir mevkilerine dönmüşlerdir.

ATATÜRK'ün aziz naaşı İzmit'te Üs Komutanlığı mayın iskelesinin açığına demirleyen Yavuz zırhlısı'ndan Zafer muhribi'ne alınmıştır. Aziz naaş saat 19.50'de mayın iskelesine çıkarılmıştır.[16] Aziz naaşı taşıyan tabut, Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan, Harp Filosu Komutanı, İhtiyat Filo Komutanı, Kurmay Başkanları, Filotilla Komodorları ve üst rütbeli subaylar tarafından mayın iskelesi üzerinde eller üzerinde ilerlerken önce tümen bandosu tarafından İstiklal Marşı, sonra da deniz bandosu tarafından matem marşları çalınmıştır.[17] Deniz töreni burada tamamlanmıştır. Büyük ATATÜRK'ün cenazesi İzmit şehrinde yapılan törenle İzmit'teki 15 inci Kolordu tarafından istasyona nakledilerek, saat 20.25 itibariyle daha önceleri ATATÜRK'ü yurt gezilerine götüren trenin beyaz renkteki vagonuna yerleştirilmiştir. Tabutun Yavuz zırhlısından ayrılışından trenin kalkışına kadar olan zaman zarfında Yavuz'dan her beş dakika da bir selam topu atılmıştır.[18]

ATATÜRK'ün aziz naaşı saat 20.30'da İzmit'ten Ankara'ya gitmek üzere halkın gözyaşları arasında hareket etmiştir. Ankara'ya hareket eden tren 20 Kasım 1938 Pazar günü sabah saat 10.05'te Ankara Garı'na ağır ağır girmiştir.[19] 20 Kasım 1938 günü Ankara'ya gelen ATATÜRK'ün Türk bayrağına sarılı tabutu trenden top arabasına alınmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi önündeki katafalka konulmuştur. Halk, tabutun önünden geçerek saygı görevini yapmış, bu esnada iki general, iki subay, iki er de saygı nöbetini tutmuştur. Daha önceden ilan edildiği üzere resmî devlet töreni 21 Kasım 1938 Pazartesi günü icra

15 Büyüktuğrul, **a.g.e.,** s.128.

16 **Ayın Tarihi**, s.47.

17 Metel, **a.g.e.,** s.210.

18 Gülensoy, **a.g.m.,** s.42.

19 Ali Güler, **Bir Vedanın Ardından; Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni ve Defin İşlemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s.13.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiştir.[20] Tören sabah saat 09.42'de on iki milletvekili tarafından tabutun katafalktan alınarak top arabasına konulması ile başlamıştır. Aziz naaş, saat 13.35'te top arabasından indirilerek, Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrine konulmuştur.[21]

Etnografya Müzesi'nde geçici kabrinde bulunan ATATÜRK'ün aziz naaşı, 10 Kasım 1953 günü 09.05'de saygı duruşunu müteakip top arabasına konulmuş ve 136 harp öğrencisinin çektiği top arabası Opera, Ulus, İstasyon, Tandoğan alanından geçerek, saat 13.30'da ebedi istirahatgahı olan Anıtkabir'de toprağa verilmiştir.

Törene İştirak Eden Yabancı Donanma

Doğu ve Batı dünyasınca büyüklüğü takdir edilmiş olan büyük devlet adamı ATATÜRK'ün ebediyete intikali nedeniyle denizden yapılan cenaze töreninde İngiliz Malaya muharebe gemisi, Sovyet Rus Moskova, Alman Emden ve Fransız Emile Bertin hafif kruvazörleri ile Yunan Hydra, Romen Regina Maria muhripleri yer alarak, Büyük Önder'e saygılarını göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı Kemal ATATÜRK'ün vefatı üzerine ilk olarak 17 Kasım 1938 günü Sovyet Rus Karadeniz Donanması'ndan Tümamiral Jean Youmachen'un sancak gemisi 2.900 ton ağırlığındaki Moskova muhribi İstanbul'a ulaşmıştır. Sovyet Rus gemisini takiben Malta'dan hareketle 18 Kasım Cuma günü saat 07.00'de Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Sir Dudley Pound'un sancağını taşıyan 31.000 tonluk Malaya zırhlısı, İstanbul Haydarpaşa Limanı'na demirlemiştir. İngiliz Malaya zırhlısının ATATÜRK'ün cenaze töreni münasebetiyle Türkiye'yi ziyareti ile ilgili olarak dönemin ses getiren gazetelerinden Cumhuriyet, 19 Kasım 1938 tarihli sayısında şu satırları yazmıştır: "*Dün limanımıza gelen İngilizlerin Malaya dretnotu tarihi bir gemidir. Bu gemi Skagerrak Muharebesi'ne iştirak ettiği için İngiliz harp tarihinde meşhurdur. Aynı sebeple Alman harp tarihinde de meşhur olmuştur. Fakat bu gemi asıl büyük şöhretini Osmanlı tarihinde kazanmıştır. Çünkü 1 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi saltanatı ilga ettiği zaman son Osmanlı Padişahı Vahdettin bu gemi ile İstanbul'u terk edip, Malta'ya gitmiştir. Malaya şimdi de yeni Türkiye'nin tarihinde meşhur*

20 **Belgelerle Atatürk,** s.236.

21 Törenin Ankara programı ve icrası için bakınız: **Belgelerle Atatürk**, s.164 vd., **Ayın Tarihi,** s. 37-40.

Levent Şahverdi Arşivi

oluyor. Çünkü bugün salvoları ile aziz ATATÜRK'ün naaşını selamlayacaktır. Her harp gemisi böyle dört devletin mukadderat ve tarihine karışıp meşhur olmak gibi talihli değildir".[22]

Ulus gazetesi de 20 Kasım 1938 tarihli sayısında İngiliz Malaya zırhlısının cenaze törenine iştiraki ile ilgili olarak şu habere yer vermiştir: "*Bütün İstanbul büyük ölüyü çok içli bir törenle uğurladı. İngilizlerin Malaya harp gemisi merasime iştirak edecek olan Büyük Britanya kıtasını limanımıza getirmiş ve top atarak ihtiram vazifesini ifa etmiştir. İngiliz kıtası bugün saat 7.30'da, Sovyet, Bulgar ve Yugoslavya heyetleri 08.30'da Ankara'ya hareket edeceklerdir."* [23]

Cenaze törenine katılmakla görevlendirilen Mareşal Lord Bidwood, Yarbay Whiteford, Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Dudley Pound ile deniz müfrezesinden oluşan İngiliz heyeti, Ankara'ya özel trenle gitmiştir. Sovyet Rus ve İngiliz gemilerinin ardından 18 Kasım 1938 günü ulu önderin cenaze törenine katılmak üzere Albay Macellariu komutasındaki 1.900 ton ağırlığında Romen kruvazörü Regina Maria, Albay Economou Gouras komutasındaki 1.850 ton ağırlığında Yunan muhribi Hydra, Albay Zur See Paul Wever komutasındaki 5.400 tonluk Alman kruvazörü Emden, Albay Robert Battlet komutasındaki 5.866 ton ağırlığındaki Fransız kruvazörü Emile Bertin Haydarpaşa Limanı'na gelerek, kendilerine tahsis edilen yerlere demirlemişlerdir. İtalyan kruvazörü Spezia ise törene zamanında yetişmeyi başaramamıştır.[24] Türk Donanması'ndan görevlendirilen subaylar tarafından Karadeniz'den gelen gemiler Büyükdere'den, Akdeniz'den gelen gemiler Yeşilköy önlerinde karşılanarak demir yerlerine kadar götürülmüşlerdir.

Flamalı gemilerin sıralaması amirallerin kıdem sıralamasına göre düzenlenmiştir. Bu durumda Malaya zırhlısına öncelik verilmiştir. İngiliz zırhlısını, komutanı yine amiral olan Sovyet Rus Moskova zırhlısı takip etmiştir. Geri kalanlar ise Fransızca alfabetik sıralamaya göre tanzim edilmiştir. İngiliz deniz ataşesinin 25 Kasım 1938 tarihli raporunda "Romen gemisinin, Deniz Bakanının flamasını dalgalandırdığını öne sürerek, kendi ülkesinin önder olarak en önde yer almasını talep ettiği, Alman Emden zırhlısının ise Moskova'nın hemen arkasında bulunmaktan pek memnun kalmadığı", bilgisi mevcuttur.[25] Donanma

22 **Cumhuriyet gazetesi**, Sayı: 5216, 19 İkinci Teşrin (Kasım) 1938, s.5.

23 **Ulus gazetesi**, 20 Son Teşrin (Kasım) 1938, s.8.

24 **The National Archives**, ADM I/9586.

25 **The National Archives**, ADM I/9586

Levent Şahverdi Arşivi

Komutanlığı tarafından Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan harekât emri ve işaretler, Türk ve yabancı misafir gemilere dağıtılmıştır. Gemilere emirler, Yavuz tarafından tespit edilen işaret sancakları ile verilmiştir.[26] Yabancı misafir gemiler, tören esnasında Yavuz'un sancak tarafından 16 mil hızla geçerek, Ata'nın aziz naaşını selamlamışlardır. Yabancı donanma gemileri Körfez'e girmeyip, Darıca önünden ayrılmışlardır.

İngiliz resmi arşivinde mevcut tören esnasında Malaya gemisinde bulunan İngiliz Deniz Ataşesi Albay H. A. Packer tarafından Londra'daki Amirallik Dairesi'ne sunulan 25 Kasım 1938 tarihli ziyaretle ilgili raporda ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu rapor, ATATÜRK'ün cenaze merasimindeki İngiliz temsilinin büyüklüğü ve ihtişamı dolayısıyla yüksek Türk makamları ve genel olarak Türk halkı üzerinde yapmış olduğu etkiyi konu almaktadır. Yine bahse konu raporda Türk kaynaklarında yer almayan bir bilgi mevcuttur. Buna göre törende görev alacak bir grup Türk uçağından bir tanesinin (3 motorlu bombardıman uçağı) saat 09.35'te donanmanın bir mil yakınında denize düştüğü, ancak kaza alanına ilk kurtarma botunun Malaya'dan gönderildiği ve bombardıman uçağının mürettebatının yara almadan kurtarıldığı bilgisi mevcuttur. Bu raporda; Ankara ve İstanbul'daki cenaze törenleri süresince İngilizlere Türk Hükümeti tarafından büyük ihtimam ve özen gösterildiği, Türk Dışişleri temsilcisi Seyfullah Bey tarafından bunun nedeninin; İngiltere'nin Cumhurbaşkanı ATATÜRK'ün anısını onurlandırmak için bir savaş gemisi ve bir kıta göndermeyi teklif eden ilk ülke olmasından kaynaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca aynı raporda İngilizlerin "Malaya" isimli gemisinde mavi ceketlilerden teşekkül etmiş kıta, kraliyet deniz piyadeleri ve deniz bando personelinin şık görüntüleri, disiplinli ve vakur tavırlarıyla Türk halkı üzerinde büyük hayranlık ve takdir duyguları uyandırdığı bilgisine yer verilmiştir.[27]

Cenaze töreninin ertesi günü, 22 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yabancı ülke temsilcilerini ülkelerin adlarına göre alfabetik sırayla kabul etmiştir. Mareşal Lord Birdwood rahatsızlığı nedeniyle Ankara'dan ayrıldığı için, kabule Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Dudley Pound katılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türk-İngiliz dostluğunu yineleyerek,

26 Tevfik Sargut, "Atatürk'ün İstiklal Savaşı'ndan Sonra İstanbul'a İlk Gelişi-Fani Dünyaya Gözlerini Kapaması", **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, C.97, Sayı: 514, Temmuz 1981, s.29

27 **The National Archives**, ADM I/9586

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ün cenaze töreninde İngiliz heyetinin muhteşem varlığından duyduğu memnuniyeti ve İngiliz dostluğunun çarpıcı göstergesinden dolayı duyduğu minnettarlığını ve bu davranışları hayatı boyunca unutamayacağını dile getirmiştir.

İngiliz Amiral Dudley Pound ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmesinde 1936 yılında Türk Donanması'nın Malta'yı ziyaret etmesinden ne kadar mutlu olduğunu ve Akdeniz'de seyahat eden Türk gemilerinin Malta'da her zaman sıcak bir karşılama göreceklerini ümit ettiğini ifade etmiştir. Yine amiral ayrıca, Amiral Şükrü Okan tarafından denizde yapılan gerekli düzenlemelerin çok başarılı olduğunu ve cenaze merasiminin deniz kısmında yer almaktan çok etkilendiğini ifade etmiştir.[28]

Sonuç

10 Kasım 1938 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ulu önder Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün vefatı üzerine onun tarih ve insanlık içindeki değerini belirleyen, ününe layık denizden ve karadan bir cenaze töreni gerçekleştirilmiştir. 20. yüzyılın en büyük liderlerinden biri olan ATATÜRK'ün vefatı karşısında dünya ülkelerinin göstermiş olduğu saygı, sevgi ve takdir, Türk ulusu bakımından onun gibi bir lidere sahip olduğu için gurur vesilesi olmuştur. Evrensel bir lider olan ATATÜRK'ün yönetimi döneminde dünyada barış ve dostluğu ön planda tutmuş olan Türkiye'nin, 1938 yılına gelindiğinde kendisini doğrudan tehdit eden bir düşmanı bulunmamıştır. Sadabat ve Balkan Antlaşmaları'na öncülük etmiş olan Türkiye'nin önderi takdirle anıldığından, her devlet cenaze töreninde en iyi bir şekilde temsil edilmeyi amaçlamıştır. Örneğin; cenaze törenlerinin deniz bölümüne, daha ihtişamlı bir şekilde katılmak isteyen İngiltere, Montrö Boğazlar Antlaşmasına göre belirlenmiş ağırlığı geçen zırhlıyla katılmak için Türk Hükümeti'nden izin istemiştir.

ATATÜRK'ün ölümü, dünyanın her bölgesinde büyük üzüntü meydana getirmiştir. ATATÜRK'ün denizden ve karadan yapılan cenaze törenine on yedi devlet ve Milletler Cemiyeti'nin üst düzey sivil ve askeri temsilcileri katılmıştır. Bunlardan dokuz devlet, savaş gemileri ve özel tören kıtaları göndererek, törenin hem deniz, hem de kara bölümüne katılmıştır.[29] Dünyanın büyük bir bölümünün

28 **The National Archives**, ADM I/9586

29 Cenaze merasiminde yer almak için gönderilen özel tören kıtaları şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

o günlerde sömürge ve boyunduruk altında olduğu düşünülürse, cenaze törenin katılım seviyesinin, hem nitelik, hem nicelik olarak ne kadar kapsamlı olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ATATÜRK'ün cenaze törenini mümkün olduğunca etkileyici ve emsalsiz kılmak için hiçbir çaba esirgenmemiştir. Naaşın İstanbul'dan Ankara'ya nakli, geniş halk yığınlarının önderlerine son saygı görevini yerine getirmesine geniş imkân verecek şekilde planlanmıştır.[30] İstanbul ve Ankara'da yapılan törene, Cumhuriyet Bayramı törenine gönderilmiş bulunan Yavuz zırhlısı tören bölüğü ile Hamidiye kruvazörü tören bölüğü, Yavuz'un alay sancağı ve Donanma bandosu, deniz birliğini temsilen subayları ile birlikte katılmışlardır.[31] ATATÜRK, Başkomutan olarak Silahlı Kuvvetlerin tüm unsurlarıyla birlikte sonsuzluğa uğurlanmıştır.

Denize karşı büyük sevgisi olan ATATÜRK, bugünkü modern ve çağdaş Türk Deniz Kuvvetlerinin gerçek kurucusudur. Deniz Kuvvetlerinin önemini ve stratejik değerini çok iyi bilen ATATÜRK, Türk denizcisine güvenmiş ve başlangıçtan itibaren zamanının zor şartlarına göre önemli derecede kaynak aktarımı ile Deniz Kuvvetlerinin temelini atmıştır. Cumhuriyet'in ilanından ATATÜRK'ün ölümüne kadar geçen on beş yıllık süre içinde yok olmuş bir imparatorluğun pervanesi dönmeyen gemiler yığınından, Türk deniz gücünü Orta Akdeniz'e taşıyan ve Malta ve Yunanistan seyri ile nitel ve nicel gücünü tüm dünyaya ilan eden bir deniz gücü tesis edilmiştir. ATATÜRK hayata gözlerini yumduğunda, arkasında gurur duyacağı bir Türk Deniz Kuvvetleri bırakmıştır.

Donanma gemileri, 10 Kasım 1938 günü vefat eden Ulu Önder ATATÜRK'ün cenaze töreninin denizde yapılan kısmına iştirak etmiştir. ATATÜRK'ün aziz naaşı 19 Kasım 1938'de İstanbul'dan İzmit'e Türk ve ya-

Almanya: 2 subay, 100 kişilik deniz kuvvetleri öğrencisi ve 30 bando eri
Bulgaristan: 11 subay, 130 bandocu
Fransa: 4 subay, 180 kişilik bandolu deniz piyadeleri
İngiltere: 9 subay, 1 Astsubay (bölük astsubayı) 1 Astsubay (Bando Şefi) 120 Bahriyeli, 60 Kraliyet Deniz Piyadesi, 56 bando eri (The National Archives, ADM I/9586)
İran: 3 subay, 52 er
Romanya: 3 subay, 60 deniz eri
Yugoslavya: 8 subay, 80 er
Yunanistan:4 subay, 130 deniz piyadesi
S.S.C.B.: 4 subay, 100 kadar denizci (Belgelerle ATATÜRK, s.219)

30 Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939)**, Gnkur.Basımevi, Ankara, 1999, s.92

31 Metel, **a.g.e.,** s.194

Levent Şahverdi Arşivi

bancı harp gemilerinden oluşan bir donanmanın refakatinde götürülmüştür.[32] Denizden yapılan cenaze töreninin İzmit'te tamamlanıp, cenazenin özel trenle Ankara'ya gönderilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Donanması, ulu önder ATATÜRK'e son görevini ifa etmiştir. Naaşın İstanbul'dan İzmit'e deniz yoluyla götürülmesi törenin herhangi bir sıradan törenden çok görkemli olmasına imkân vermiştir. Seneler önce "Yavuz gemisi ile uzun bir yolculuk yapmak isterim" diyen ATATÜRK'ün bu isteği hazin bir tecelli olarak bir nevi yerine getirilmiştir.

32 Sargut, **a.g.m,** s.29

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Ayın Tarihi, Sayı:60 Mükerrer, 1-30 İkinci Teşrin (Kasım) 1938

ARAR, İsmail, **Son Günlerinde ATATÜRK** (Dr.Asım ARAR'ın Hatıraları*),* Selek Yayınları, İstanbul, 1958

Belgelerle Atatürk*,* Milli Savunma Bakanlığı Yayını, Ankara, 1999

BÜYÜKTUĞRUL, Afif, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği***,* Deniz Basımevi, İstanbul, 1952

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Gemicilik Sözlüğü, Dz.İk.Grp.K.lığı Basımevi Amirliği, Ankara, 2007

EROĞLU, Hamza, **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986

GÜLENSOY, Tuncer, **"**Atatürk için Yapılan Cenaze Töreni"**, Türk Kültürü,** Sayı:121, Kasım 1972

GÜLER, Ali, Bir **Vedanın Ardından; Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Töreni ve Defin İşlemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2009

KARAKUŞ, Erdoğan, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939),** Gnkur.Basımevi, Ankara, 1999

KUTAY, Cemal, **Atatürk'ün Son Günleri**, 4.Baskı, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2006

METEL, Raşit, **Atatürk ve Donanma***,* Deniz Basımevi, İstanbul, 2005

METEL, Raşit, "Atatürk'ün Ardından", **Deniz Kuvvetleri Dergisi,** C.97, Sayı: 514, Temmuz 1981

SARGUT, Tevfik, "Atatürk'ün İstiklal Savaşı'ndan Sonra İstanbul'a İlk Gelişi-Fani Dünyaya Gözlerini Kapaması"*,* **Deniz Kuvvetleri Dergisi,** C.97, Sayı: 514, Temmuz 1981

The National Archives (Londra/İngiltere), ADM I/9586 (Naval Ceremonies at Funeral of Late Turkish President Kemal ATATÜRK)

Gazeteler

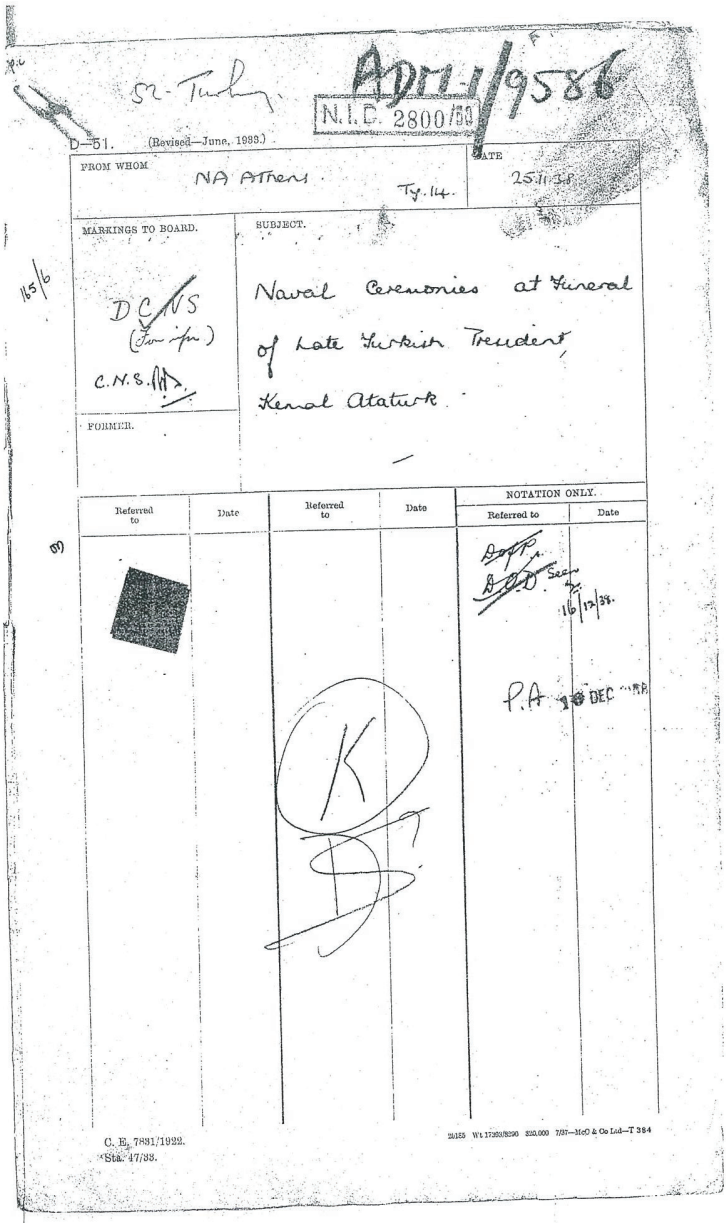
Ulus Gazetesi, 19 Son Teşrin 1938

Akşam Gazetesi 20 Teşrin-i Sani 1938

Cumhuriyet Gazetesi, 18 Teşrin-i Sani 1938

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

52-Turkey. ADM 1/9586

N.I.C. 2800/59

D—51. (Revised—June, 1933.)

FROM WHOM: NA Athens. Ty. 14. DATE: 25.11.38

MARKINGS TO BOARD: DCNS (for info) C.N.S.

SUBJECT: Naval Ceremonies at Funeral of Late Turkish President, Kemal Ataturk.

FORMER.

Referred to	Date	Referred to	Date	NOTATION ONLY. Referred to	Date
				DNI. D.N.D. Secy	16/12/38.
				P.A	10 DEC

C. E. 7831/1922.
Sta. 47/38.

[illegible] Wt.17253/8290 320,000 7/37—McC & Co Ltd—T 384

Levent Şahverdi Arşivi

From Naval Attache, Athens.
To Director of Naval Intelligence, Admiralty.
Date 25th November 1938.
Ref. No. Ty/14

NAVAL CEREMONIES AT FUNERAL OF THE
LATE TURKISH PRESIDENT, KEMAL ATATURK.

Forwarded herewith are three copies of a despatch addressed to His Excellency the Ambassador in Ankara.

2. I would take this opportunity of reporting that on the night of the 19th November I accompanied the naval detachment from the "Malaya" consisting of 12 officers, 150 seamen, 60 marines and 56 bandsmen in the special train to Ankara.

3. This was the largest detachment present and the proceedings will no doubt be reported upon by the Commander-in-Chief, and His Excellency the Ambassador. But I do not hesitate to say that as usual the British detachment acquitted itself admirably. Their marching, drill, and appearance were excellent and were greatly appreciated by the many Turks who spoke to me about it at the time, and later.

Captain R.N.
Naval Attache.

Levent Şahverdi Arşivi

COPY.

The British Embassy,
Ankara.
19th November, 1938

Your Excellency,

I have the honour to report that at 0700 on Friday, 18th November, off San Stefano, Istanbul, I boarded H.M.S. "MALAYA", flying the flag of Admiral Sir Dudley Pound, G.C.V.O., K.C.B., Commander-in-Chief of the Mediterranean Fleet, who had arrived from Malta to take part in the ceremonies attending upon the death of the President Kemal Attaturk.

2. I was accompanied by three Turkish Liaison Officers :-

Captain Necati Ozdeniz.
Lieutenant Commander Rahmi Yalim.
Lieutenant Selim.

3. Captain Necati is at present in command of the Naval War College at Yildiz, was previously in command of the "HAMIDIEH" and during the war served three years in the German Battle Cruiser "VONDER TANN".

4. The Turkish Fleet consisting of the YAVUZ, flying the flag of the Commander-in-Chief, Admiral Sukur Okan, the cruiser HAMIDIEH, destroyers ZAFER, TINAZTEPE and submarines GUR and DUMLUPINAR at anchor off Haydarpasa.

5. The only foreign ship present was the small Russian cruiser MOSKOVA (2,900 tons) flying the flag of the Commander-in-Chief of the Russian Black Sea Fleet, Flagman Jean Youmachev (Rear Admiral)

6. At 0810 H.M.S. MALAYA took up her allotted berth close to the MOSKOVA and Turkish Fleet.

7. During the day, the following foreign men-of-war arrived:-

Roumanian destroyer REGINA MARIA (1,900 tons)
Commander N. Macellariu

Greek destroyer HYDRA (1,350 tons).
Captain Economou Gouras.

German

Levent Şahverdi Arşivi

German cruiser EMDEN (5,400 tons)
Kapitan Zur See Paul Wever.

The French cruiser EMILE BERTIN (5,866 tons), Captain Robert Battet arrived at daybreak on Saturday, 19th November. The Italian cruiser SPEZIA although expected failed to arrive on time for the ceremony.

SALUTES AND VISITS OF CEREMONY.

8. As the President's body was lying in state at Dolma Bahco Palace, the Turkish Government had previously arranged that there should be no salutes or exchange of visits between the foreign ships and the Turkish ships or calls on the Turkish Authorities ashore. The only salute which would be fired and returned was the twenty-one gun salute to the Country.

9. No arrangement had been made with regard to the salutes and visits of ceremony among the foreign ships. I pointed this out to Sayfullah Bay, the Foreign Office representative, and at my suggestion he was able to arrange that all salutes and calls between foreign ships should be waived - an essential under the circumstances.

ORDER OF PRECEDENCE.

10. It had been arranged by the Turkish Government that foreign ships forming the escort to the YAVUZ carrying the President's body, should proceed in the alphabetical order of their countries names in the French language. At first this was satisfactory and gave H.M.S. MALAYA precedence, for the Turkish Authorities accommodatingly preferred Angleterre to Grande Bretagne, but when at the last moment it was reported that the EMDEN would be present, this arrangement would not do, for Allemagne would have preference

over

Levent Şahverdi Arşivi

over Angleterre.

I pointed this out to Sayfullah Bay and said there was no question but that the British Admiral in H.M.S. MALAYA must lead. Sahfullah Bay fully agreed and asked how it should be arranged. When I told him that flagships should proceed in order of seniority of the Admirals and the remainder in alphabetical order he agreed, and this solution was quickly agreed to by the Turkish Government, although there was some discussion whether the private ships should not take precedence in order of their tonnage. Even then there was some slight jockeying for position, the Roumanian claiming vainly that he was flying the flag of his Minister of Marine, and that therefore he should lead. It seems that the EMDEN was not too pleased to find herself next astern of the MOSKOVA.

CONDUCT OF THE CEREMONY.

11. At 0830 on the 19th November, the body of the President was conveyed on a gun carriage from Dolma Bahco Palace to Saray Burnu, where the coffin was placed on board the destroyer ZAFER and taken to the YAVUZ.

During this time the YAVUZ fired a gun every five minutes.

12. A number of Turkish aircraft who were to take part in the ceremony were in the air and at 0935 one of these (2-engined bomber) crashed into the sea about a mile from the fleet. I am glad to report that the first naval boat to arrive off the scene of the crash was the MALAYA'S picket boat. The crew of the bomber were unhurt and the aircraft was towed in shore by Turkish boats.

13. As soon as the coffin was transferred to the YAVUZ, a salute of 101 guns was fired by the Turkish flagship. The foreign ships present each fired 21 guns only.

14. The YAVUZ and escorting ships weighed and formed upin three

Levent Şahverdi Arşivi

three columns.

The centre column was composed of the six Turkish men-of-war with the YAVUZ leading.

The starboard column consisted of the foreign men-of-war in the order :- MALAYA, MOSKOVA, EMDEN, EMIL BERTIN, HYDRA, and REGINA MARIA, and was formed up and manoeuvred by international code signal by the Commander-in-Chief, Mediterranean Station.

The port column was made up of ferry boats, yachts and small craft of various description and included the Ghazi's new yacht the SAVORONA.

15. By 1500, the whole three columns were on their course for Ismid.

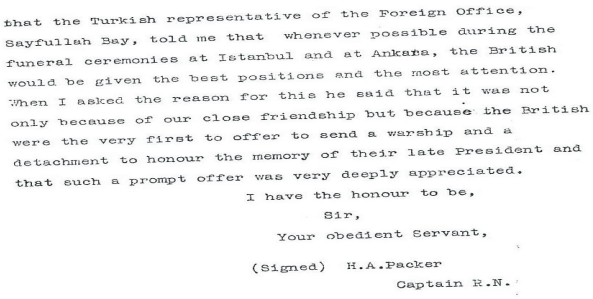
When Princes Island was abreast the signal was given for the escort to disperse. The British Commander-in-Chief increased speed and led his column very close past the YAVUZ. As each ship passed, the ships' companies fallen in on the deck saluted the coffin of the late Ghazi, placed in state on the quarter deck of the YAVUZ.

16. The YAVUZ and the Turkish warships continued to Ismid where the coffin was to be carried to the train for Ankara, whilst the foreign ships returned independently to their anchorages at Hayda Pasa where later in the evening the detachments to attend the funeral were entrained for Ankara.

17. The passage of the body of Kemal Attaturk accompanied by his considerable escort was dignified and impressive and the presence of the British Commander-in-Chief in his flagship was very much appreciated by the Turkish Navy. In this connection I do not think it out of place to record

that

Levent Şahverdi Arşivi

that the Turkish representative of the Foreign Office, Sayfullah Bay, told me that whenever possible during the funeral ceremonies at Istanbul and at Ankara, the British would be given the best positions and the most attention. When I asked the reason for this he said that it was not only because of our close friendship but because the British were the very first to offer to send a warship and a detachment to honour the memory of their late President and that such a prompt offer was very deeply appreciated.

I have the honour to be,
Sir,
Your obedient Servant,

(Signed) H.A.Packer
Captain R.N.

Ek 1: Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Kemal ATATÜRK'ün Denizden Yapılan Cenaze Töreni'ne Ait İngiliz Deniz Ataşesinin Raporu

The National Archives (Londra/İngiltere), ADM I/9586 (Naval Ceremonies at Funeral of Late Turkish President Kemal ATATÜRK

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 2: Ulu Önder ATATÜRK'ün Naaşının Donanma Tarafından 19 Kasım 1938 tarihinde İstanbul'dan İzmit'e Götürülmesine Ait Fotoğraf
(Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Foto Film Arşivi)

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANKIRI'DA YAYINLANAN GAZETELERE GÖRE MENEMEN OLAYI

İsmet ÜZEN*

ÖZET

23 Aralık 1930'da Menemen'de Cumhuriyet rejimine karşı bir irtica olayı meydana gelmişti. Olayda Kubilay Bey ve iki bekçi şehit edilmişse de kısa sürede olayın elebaşları etkisiz hale getirilmiş ve ardından yargılama süreci başlamıştı. Menemen Olayı tüm yurtta olduğu gibi Çankırı'da da büyük bir üzüntü ve nefretle karşılanmıştı. Bu çalışmada, Menemen Olayının, Çankırı'da yayınlanan iki yerel gazeteye (Çankırı ve Çankırı'da Duygu) yansıması ele alınmıştır. Adı geçen iki gazetede Menemen Olayının süreci ve duyulan tepkiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Haberler ulusal basından alınmış olmakla beraber tepkiler ve tepki içeren yazılar Çankırı'ya özgüdür. Adı geçen gazetelerde, Menemen Olayı sürecinin okuyucuya nakledilmesi, olayın lanetlenmesi ve halkın yeni rejime bağlılığını vurgulama konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Bundan başka gazeteler, Hükümetin izlemiş olduğu politikayı destekleyen haber ve yazılara yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Menemen Olayı, Kubilay, Çankırı, Çankırı Gazetesi ve Çankırı'da Duygu Gazetesi.

* Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çankırı / Türkiye, ismetuzen@mynet.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE MENEMEN AFFAIR ACCORDING TO ÇANKIRI PRESS

ABSTRACT

A reactionist affair happened against new republican regime of Turkey in Menemen on 23 December 1930. Although Kubilay and two guards were martyrized, the leaders of the affair got killed or arrasted and after that the process of trial began. The Menemen Affair caused big sadness and dislike in country and Çankırı as well. In this essay, the reflections of the Menemen Affair from two Çankırı Press (Çankırı and Çankırıda Duygu) have been examined. The news of Menemen Affair and reactions against it have been searched. Though news of the Menemen Affair had been quoted from national press, reactions and articles were peculiar to Çankırı Press. In named above Çankırı press, there is no difference about conveying information of the Menemen Affair, damning of Affair and stressing point of loyalty of people to the new regime. Moreover, these newspapers supported Government's policy about the affair with their news and comments.

Keywords: The Menemen Affair, Kubilay, Çankırı, Çankırı Press, Çankırıda Duygu Press.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Cumhuriyetin ilanından altı yıl sonra 1930 yılında yaşanan Menemen Olayına kadar geçen sürede Türkiye Cumhuriyeti'nde peş peşe yapılan inkılâplarla toplumun hızlı değişim ve dönüşümü sağlanmaya çalışılmıştır. Saltanatın kaldırılmasından bir yıl sonra Cumhuriyetin ilanı ile yeni rejimin adı konmuş, TBMM'de 3 Mart 1924'te de 431 sayılı kanunla halifelik kaldırılmıştır. Böylece siyasal alanda laik bir yönetim kurmak için gerekli olan önemli adımlar atılmıştı. Aynı gün 430 sayılı kanunla Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş ve 429 sayılı kanunla Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletleri kaldırılmıştır.[1] Bir hafta sonra, 11 Mart 1924'te Milli Eğitim Bakanlığının emriyle medreseler kapatılmıştır.[2] Bu inkılâpların gerçekleştirilmesi sırasında Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadelede beraber çalıştığı Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi önde gelen simaların zaman zaman tepkileriyle karşılaşmıştır.[3] Bu da, adı geçen isimlerin Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adlı ayrı bir siyasi parti kurmalarına yol açmıştır. Ancak 25 Şubat 1925 günü çıkan ve Cumhuriyetin ilk önemli irtica olayı olan Şeyh Sait İsyanı üzerine, 4 Mart 1925'te iki yıl yürürlükte kalacak olan Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilmiş ve alınan askeri tedbirlerle isyan Nisan 1925'te bastırılmıştır. Hükümet 3 Haziran 1925'te kabul ettiği bir kararname ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.[4]

TBMM'de 25 Kasım 1925'te 671 sayılı kanun ile Şapka İktisası Hakkında Kanunu kabul etmiştir.[5] 30 Kasım 1925'te kabul edilen 677 sayılı kanun ile tekke, zaviye ve türbeler kapatıldığı gibi tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, muskacılık ve gaibten haber vermek gibi unvan ve sıfatlar

1 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt. 7, TBMM Matbaası, Ankara 1970, s.17 vd.

2 Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, http://www.egitim.aku.edu.tr/ata2.htm. (Erişim Tarihi: 02.07.2012).

3 Geniş bilgi için bkz. Kemal Atatürk**, Nutuk 1919-1927**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995, s.463 vd.

4 Bkz. Kemal Atatürk**, a.g.e.,** s.601 vd.; Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Cedit Neşriyat, Ankara 2002; Nurer Uğurlu, **Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı,** Örgün Yayınları, 2006; Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999),** Bilgi Yayınevi, 2009.

5 **Resmi Ceride**, 22.12.1341, Sayı, 230.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldırılmıştır.[6] Belirtilen son iki kanunla yapılan laik düzenlemelerden hemen sonra muhalefet yeni rejime yönelik tepkisini ortaya koymaya başlamıştır. Kasım 1925'te Erzurum, Sivas, Kayseri, Rize, Maraş'ta, Aralık 1925'te Giresun'da bazı tepkiler görülmüştür. Bu tepkiler alınan sert tedbirlerle kısa sürede bastırılmıştır.[7] Bu olaylardan sonra geri adım atılmamış ve Türkiye'yi modernleştirecek ve laikleştirecek olan değişimlere devam edilmiştir. Örneğin, 26 Aralık 1925, Milletlerarası saat ve takvimin kabulü; 17 Şubat 1926 Medeni Kanunun kabulü; 24 Nisan Milletlerarası Rakamların kabulü; 1 Kasım 1928 Yeni Türk Harflerinin Kabulü gibi. 1930'a kadar geçen beş yıl içinde yapılan inkılâplara bir tepkinin eylem aşamasına geçtiği görülmemiştir.

1930 yılında Türk siyasi hayatında çok önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Buna katkı yapan unsurlardan biri "1929 Dünya Ekonomik Krizi" idi. Dünya çapında etkili olan 1929 Ekonomik Krizi, önce mali sektörde başlamış ve kısa sürede reel sektöre de yansımıştır. Kriz, 24 Ekim 1929'da New York Borsası'nda hisse senetlerinin hızlı bir şekilde değerlerinin düşmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bankalar bu düşüşü engellemek için büyük miktarda hisse senedi alımına girmiş, ancak bu önlemler bankaların iflasına yol açarak bunalımı derinleştirmiştir. 1929 ekonomik krizi tarım ürünleri piyasasındaki talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeniyle ihracat gelirleri önemli ölçüde azalmıştır. Hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarının çok fazla düşmesinden dolayı dış ticaret açığı rekor düzeye ulaşmış ve Türk Lirası hızla değer kaybetmiştir. Bu durumda tarımla uğraşan köylü kesimin gerçek geliri önemli ölçüde azalmıştır.[8]

---

6 **Resmi Ceride,** 13.12.1341, Sayı:243.

7 Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.174 vd; Kamuran Özdemir, **Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2007.

8 Geniş bilgi için bkz. Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002; Metin Gürsoy, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Metis Yayınları, İstanbul 1989, Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Dönem 4. Yasama Yılını Açış konuşmasında bu büyük kriz ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtmiştir: *"(...) Arkadaşlar, geçen yıl içinde karşı durmak zorunda kaldığımız büyük olay da milli para krizidir. Bu krizi karşılamak için alınan önlemlerin olumlu olduğu görülmüştür. En önemli konu da ekonomik görüşe göre ulusun uyanıklığı ve kendi yasama hakkına olan güvenidir.Meclis ve hükümet tarafından alınan önlemler, özellikle bu konuda birleşir. Bugün, içinde bulunduğumuz durum mali ve ekonomik önlemlerin ve ölçülü davranmanın özenle sürdürülmesini gerektirmektedir.Efendiler,Özellikle tarımla ilgili ülkelerde duyulan dünya çapında bir ekonomik kriz vardır. Bu kriz doğal olarak bizim ülkemizi de etkilemiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında eşi görülmemiş çöküntü ve kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği yaşam ve dayanma gücü ancak Türk Milletinin yapısındaki*

Levent Şahverdi Arşivi

1925-1930 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetimi var olmuş, basın ve muhalefet susturulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1930'da tek parti yönetiminin denetlenmesi için yeni bir muhalefet partisi kurulması kararını vermiştir. Böylece ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılar yani halkın birikmiş hoşnutsuzluğu, hükümetin hataları ve ekonomik sorunlar TBMM'de bir muhalefet partisinin katkısıyla önemli ölçüde çözülebilecekti. 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, kısa sürede beş yıldır susturulan muhalefetin ve yapılan inkılâpların karşıtlarının hızla yöneldiği bir parti durumuna gelince 17 Kasım 1930'da kurucusu tarafından kapatılmıştır.[9] Yaklaşık bir ay sonra da Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başka bir önemli irtica olayı olan Menemen Olayı meydan gelmiştir. 23 Aralık 1930 günü Menemen'de meydana gelen olayda, 43. Piyade Alayında yedek subay olarak görev yapan Asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay şeriat isteyenler tarafından şehit edildi. Genç Cumhuriyet rejiminin kuruluşundan yedi yıl sonra tanık olduğu diğer bir önemli irtica olayı, "Menemen Olayı" olarak tarihe geçti.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, kurulmak istenen laik düzen doğrultusunda halifeliğin kaldırılması, medreselerin, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması ve Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi vs. gibi inkılâpları hazmedemeyen gerici çevreleri memnun etmemişti. Neşet Çağatay'a göre, bu gerici çevreler kaybetmeye başladıkları çıkarlarını korumak için cahil halkı yapılan inkılâplara karşı kışkırtmak ve ayaklandırmak için daima fırsat gözetlemişlerdi. Bu fırsatın geldiğini düşünen bazı gerici çevreler 23 Aralık günü Menemen'de harekete geçmişti. Nakşibendî tarikatı üyelerinden biri olan ve kendisinin mehdi olduğunu öne süren Giritli Derviş Mehmet ve altı arkadaşı Menemen'e gelerek, "irtica olayı" adı verilen olaya neden olmuştu.[10]

---

güç ve Büyük Millet Meclisinin önlemlerindeki uygunlukla açıklanabilir.Yıllardan beri alınan önlemlere önümüzdeki yıl daha geniş oranda ihtiyaç olacaktır. Çok tutumlu bir yönetim şeklinin resmi ve özel bütün işlemlerimize etkinliği olması gerekmektedir.(…)" **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. III, C. 22, Sa. 2, http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/3d4yy.htm. (Erişim Tarihi: 01.07.2012)

9 Dönemle ilgili bkz. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yay. Haz., Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları,** İletişim Yayınları, İstanbul 2011; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 2008; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010; Mahmut Goloğlu, **a.g.e.;** Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.

10 Geniş bilgi için bkz. Neşet Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)**, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 30-33; Kemal Üstün, **Dev-**

Levent Şahverdi Arşivi

Yerel gazetelerden Menemen Olayı ile ilgili örnek bir çalışma Bahriye Acar'ın "İzmir Basınında Menemen Olayı"[11] adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmasında, İzmir basınının, Menemen Olayına yaklaşımı ve halkın Cumhuriyete bağlılığı konusunda gazetelerde herhangi bir görüş ayrılığı olmadığını, gazetelerin hükümetin izlemiş olduğu politikayı desteklediklerini ortaya koymuştur. Bunun dışında yerel gazetelerden Menemen Olayı hakkında yapılmış başka bir çalışmaya şimdilik rastlanmamıştır.

Çankırı Basınına göre Menemen Olayı

Ele aldığımız olay ile ilgili iki Çankırı gazetesi mevcuttur. İkisi de TBMM Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; salı günleri yayınlanan "Çankırı" gazetesi 1921'de yayın hayatına başlamıştır[12]. Gazete incelendiği zaman gazetenin sahibi konusunda bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Gazetenin üzerinde "Vilayetin Resmi Gazetesi" ibaresi yer almaktadır. Bu da bizi, gazetenin sahibinin Valilik olduğu sonucuna götürmektedir. Vilayet tarafından yayınlan-

rim Şehidi Öğretmen Kubilay, Çağdaş Yay., İstanbul 1990; Bahriye Acar, **İzmir Basınında Menemen Olayı,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997; İsmail Kurtoğlu, **Menemen Olayı,** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000; Erdinç Köse, **Menemen Olayı ve Ulusal Basındaki Tepkiler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007; Necdet Aysal, Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "*Serbest Cumhuriyet Fırkası–Menemen Olayı*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, Güz 2009, s.581-625; Bahriye Acar, *"İzmir Basınında Menemen Olayı"*, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir 1998, Sayı:8, Cilt:3, s.137-146. Menemen Olayına farklı bir bakış açısı için de bkz. Cevat Rifat Atilhan, **Menemen Hadisesinin İç Yüzü**, Yaylacık Matbaası, Akyurt Neşriyat, İstanbul 1968, s.53-55.

11 Bahriye Acar, **a.g.m.**, s.137-146.

12 1921 yılında "Kengırı" gazetesi haftalık olarak yayın hayatına başlamış ve Salı günleri yayınlanmıştır. "Kengırı" şehrinin adı Çankırı olarak değiştirildiğinde, gazete de 1924 yılında, 142. sayısından itibaren "Çankırı" ismiyle yayınına devam etmiştir. Çankırı'da yayınlanan ve maddi imkânsızlıklar içinde bulunan *Necat, Halk Yolu, İnce Geliş, Duygu* gibi gazete ve dergilerin kâğıt ve baskı masrafları, İl Genel Meclisindeki tartışmalara rağmen, Vilayet Yönetiminin desteği ile İl Özel İdaresi bütçesinden karşılamıştır. Verilen bu destek, 1928 yılında vilayet matbaasının iş yoğunluğu ve eleman azlığı gerekçe gösterilerek kesilmiştir. Muhtemelen Çankırı Gazetesi vilayetin resmi gazetesi olduğu için diğerlerin aksine kendisine maddi destek devam etmiştir. 1928 yılında Harf İnkılâbıyla beraber Çankırı Vilayet Gazetesi, yeni Türkçe harflerle yayınını sürdürmüştür. Ali Yüzdemir, "Çankırı Yerel Basını, "Necât ve Çankırı" Örnekleri", **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı.3, Kasım 2008, s.161-162. Gazetenin 1951 yılına kadar olan bazı nüshaları kütüphanelerde mevcuttur.
Gazete Kataloglarını taradığımızda 1920'lerden başlayarak birçok vilayet ve vilayet resmi gazetesine rastlamaktayız. Örneğin, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Çoruh, Çorum, Denizli, Isparta, Kars, Kütahya, Samsun, Sinop, Tekirdağ ve Yozgat.

Levent Şahverdi Arşivi

dığı Gazetede resmi ilan ve tebliğlerden başka dünya, Türkiye ve Çankırı haberlerine, İl Genel Meclisi tutanaklarına yer vermiştir. Haftalık olan gazetenin kaç adet bastığı ve sattığı tespit edilememiştir. Vilayet resmi gazetesi olduğu için siyasi eğiliminin devletten yana olduğu söylenebilir. Çankırı gazetesinde, Menemen Olayı ile ilgili ilk bilgiler 10 Şubat 1931 tarihlidir. 27 Aralık 1930-10 Şubat 1931 arasındaki sayılar gazete koleksiyonu içinde yer almamaktadır. 10 Şubattan itibaren bazı haberler yer almakta ama yorum ve değerlendirmeler görülmemektedir.

İkincisi ise, Ahmet Talat Onay'ın[13] sahibi olduğu "Çankırı'da Duygu" gazetesi haftalık olarak Ekim 1930'da yayın hayatına başlamış ve cumartesi günleri çıkmıştır. Elimizdeki ilk sayısı 13. sayıdan ve 3 Ocak 1931'den başlamaktadır. Elimizdeki son sayısı 19 Kasım 1938 tarihlidir. Çankırı'da Duygu Gazetesinde dünya, Türkiye ve Çankırı haberlerine, resmi ilan ve tebliğler ile ilmi ve edebi konulara yer vermiştir. Gazetedeki Menemen Olayı ile ilgili yazılan başyazıların çoğunun kendisine ait olduğunu tahmin etmekteyiz. Haftalık olan gazetenin kaç adet bastığı ve sattığı tespit edilememiştir. Siyasi eğiliminin devletten yana olduğu söylenebilir. Menemen olayı ile ilgili haber ve yorumlar, Çankırı gazetesine nazaran, daha çok yer almaktadır.

"Çankırı'da Duygu" gazetesine göre, Menemen Olayı şöyle meydana gelmişti: 23 Ocak günü Menemen'de meydana gelen irtica olayında başrolü oynayan Derviş Mehmet meczup ve esrarkeş değil, Çerkes Ethem'in[14] kanlı

13 Ahmet Talat Onay, 1885'de Çankırı'da doğdu. 1910'da Dar-ü'l-Fünun Osmanî Edebiyat şubesini bitirdi. Kasım 1910'da Kastamonu Sultanisi Edebiyat ve Felsefe öğretmenliği, 1912'de Kastamonu Sultanisi Tarih Öğretmenliği, 1914'te İzmir Sultanisi Edebiyat ve Felsefe Öğretmenliğine, 1917'de Hilal-i İnas Sultanisi Edebiyat Öğretmenliğine atandı. Kasım 1919'da Kastamonu Sultanisi Edebiyat ve Felsefe Öğretmenliğine atandı. Temmuz 1920'de Zonguldak Maarif Müdürlüğü, Temmuz 1921'de Bolu Maarif Müdürlüğü, Ekim 1922'de Ankara Maarif Müdürlüğü, Mart 1923'te yeniden Bolu Maarif Müdürlüğü görevleri verildi. 30 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Çankırı'dan milletvekili seçildi. 3., 4., ve 7. dönemlerde Çankırı, 5. ve 6. dönemlerde Giresun milletvekili seçildi. 22 Eylül 1956'da vefat etti. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.198-199; Cemal Kurnaz, **Ahmet Talât Onay, Hayatı-Eserleri,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1999.

14 Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Mondros Ateşkes Anlaşması imzalamasından sonra İtilaf Devletleri Anadolu'nun bazı kısımlarını işgale başlamışlardı. 16 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali ve işgal sahasını genişletmeleri üzerine "Kuva-yı Milliye" birlikleri kurulmuştu. Bu birlikler düzenli ordu kuruluncaya kadar hem düşman işgaline karşı koymada hem de ayaklanmaların bastırılmasında önemli bir rol oynamıştı. Batı Anadolu'da en önemli Kuva-yı Milliye kuvveti Çerkez Ethem'in "Kuvve-i Seyyare"si idi. Çerkez Ethem'in birlikleri 1921 yılı başına kadar hem Yunan birlikleriyle mücadele etmiş hem de TBMM'ye karşı ortaya çıkan Bolu, Düzce, Adapazarı, Anzavur ve Yozgat yerel isyanların bastırılmasında ciddi katkıları olmuştu. Yozgat isyanının bastırılmasından sonra Çerkez Ethem ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiler iyice gerilmişti. Yunan ordusunun ancak

Levent Şahverdi Arşivi

çetelerinden biri idi. Çerkes Ethem ile birlikte ülkeden kaçmış, fakat yüzelliliklerden[15] olmadığı için tekrar ülkeye rahatça girebilmişti. Derviş Mehmet ve dört arkadaşı[16] sabah namazına doğru Menemen yakınlarına gelmiş ve kasabanın dışında birtakım kimselerle buluşup konuşmuşlardı. Kasabanın içinde yardım ve yataklık edecek adamları da vardı. Menemen'deki caminin içindeki bayrağı da daha önce ele geçirmişlerdi. Çete kendilerine katılanlarla birlikte camiye girmiş ve oradan sancağı[17] alarak birlikte kasabayı dolaşmıştı. Bir şeyhin evine gidip kendisiyle de görüşmüşlerdi. Sonra hükümet meydanına gelerek sancağı dikmişlerdi. Derviş Mehmet tekbir getirerek çevresinde toplanan kalabalığa dini içerikli konuşmalar yapmaya başlamıştı. Bir aralık yüzbaşı olan jandarma kumandanı yanlarına gelerek nasihat etmek istemişti. Fakat çete bir kere kanlı kararını vermişti. Kalabalığın, Mehdi[18] ve çetesinin etrafından ayrılmamasından dolayı jandarma komutanı hükümet konağına gitmiş ve telefonla Alay Komutanlığına haber vermişti. Kasabadaki jandarma hapishaneyi korumakta idi ve eğer bu jandarma kuvveti olay bölgesine gönderilirse çetenin hapishaneye hücum etmesi ve mahkûmları kaçırma tehlikesi vardı. Kasabadaki Alay da eği-

düzenli bir orduyla durdurulabileceği görüşünün ağırlık kazanması sonucu Kuva-yı Milliye birliklerinin tasfiyesine karar verilmiş ve bu da kendisinin üstünde başka bir otoriteyi kabul etmek istemeyen Çerkez Ethem'in isyan etmesine neden olmuştu. Kısa sürede Çerkez Ethem birlikleri etkisiz hale getirilince kendisi ve kardeşleri Yunan işgali altındaki bölgelere sığınmak zorunda kalmıştı. Geniş bilgi için bkz. Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul 1975; Çerkez Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul 1998; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.

15 TBMM'nin 01.06.1924 tarihinde aldığı bir kararla 150 kişinin yurt dışına çıkarılması kabul edilmişti. Bunlar eski Padişah Vahdettin'in maiyeti, Kuvay-ı İnzibatiye'ye dâhil olanlar, Sevr Antlaşması'nı imzalayanlar, Çerkez Ethem ve avenesi, Çerkez Kongresine katılanlar, Kurtuluş Savaşının aleyhinde faaliyet göstermiş olan gazeteciler, polisler, mülki ve askeri erkândan üyeler ve çeşitli meslek gruplarından kimseler idi. Geniş bilgi için bkz. Cemal Kutay, **Yüzellilikler Faciası,** Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955; İlhami Soysal, **150'likler,** Gür Yayınları, İstanbul 1988; Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi,** Tekin Yayınevi, İstanbul 1998; Sedat Bingöl, **150'likler Meselesi: Bir İhanetin Anatomisi**, Bengi Yayınları, Ankara 2010; Mehmet Noyan, **Milli Mücadelede Yüzellilikler Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007; Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.

16 Dört kişi değil altı kişi idiler. Bunlar, Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Mehmet Emin, Nalinci Hasan, Küçük Hasan ve Ramazan idi. Goloğlu, **a.g.e.**, s. 331.

17 Sancağın üzerinde "inna fetahna leke fethan mübin" yazılıydı. Çağatay, **a.g.e.,** s.31. Kuran-ı Kerim'deki Fetih Suresi'nin 1. ayeti olan bu cümlenin anlamı şudur: "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik."

18 Mehdi, kurtarıcı, doğru yola getirici anlamına gelir.

Levent Şahverdi Arşivi

tim alanına gitmek için hazırlık yapıyordu. Kasabadaki olayın önemi tamamen belli olmadığı için yedek subay Kubilay[19] Bey sekiz erle kasabaya gönderilmişti. Kubilay Bey hükümet meydanına vardığı zaman Derviş Mehmet'in konuşmasına devam ettiğini görmüştü. Emrindeki erleri geride bırakarak kendi başına Mehdinin üzerine yürümüş ve yakasından tutarak tutuklamak istemişti. O sırada iki silahlı adamdan biri tabanca ile Kubilay'a ateş ederek yaralanmasına sebep olmuştu. Yaralı Kubilay on onbeş adım ileri giderek caminin duvarına dayanmıştı. Mehdi Derviş, Mehmet Kubilay Beyi takip etmiş ve yaralı genç subayın yakasından tutup sürükleyerek binek taşına getirmişti. Ardından hançerini çıkararak talihsiz gencin başını kesmiş ve sancak demirine geçirmişti. Olayın en acıklı manzaralarından biri, Kubilay'ın başının çeteye katılmış olanların alkışları arasında gövdesinden koparılmış olmasıydı.[20] Menemen Olayı hakkında verilen bu bilginin yanında, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşaya gönderdiği ve Menemen irtica olayı münasebetiyle üzüntülerini ve taziyelerini bildirdiği mektuba ilk sayfada yer verilmiştir.[21] Genelkurmay Başkanı da bu mektubu bir genelge ile bütün bir-

---

19 Çankırı'da Duygu gazetesinde Kubilay Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir: Fehmi Kubilay Bey, Menemen muallimlerinden iken ihtiyat zabit olarak orduya alınmış, stajını Menemen'deki alayda görmekteydi. Bir karısı ve üç yaşında bir çocuğu vardır. **Çankırı'da Duygu,** 3 İkinci Kanun 1931 s.4.

20 **Çankırı'da Duygu**, "*Korkunç Bir Sahne: İrtica Çetesi Kubilayın Başını Nasıl Kesti?*" 3 İkinci Kanun 1931 s.4. Menemen Olayının canlı şahidinin anlatımı için bkz. Acar, **a.g.m.,** s.137-138.

21 Mektubun tam metni şudur: "Menemen'de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında Zabit vekili Kubilay Beyin vazife ifa ederken duçar olduğu akıbetten Cumhuriyet Ordusunu taziyet ederim. Kubilay Beyin şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkar bulunmaları bütün Cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir. Vatanı müdafaa için yetiştirilen dâhili her politika ve ihtilafın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk zabitinin mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur.

Menemen'de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteellim etmiştir. İstilanın acılığını tatmış bir muhitte ve kahraman zabit vekilinin uğradığı tecavüzü milletin bizzat Cumhuriyet karşı bir suikast telakki ettiği ve mütecasirlerle, müşevvikleri ona göre takip edeceği muhakkaktır. Hepimizin dikkatimizi bu meseledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkıyla yerine getirmeye matuftur.

Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey temiz kanı ile Cumhuriyet hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal." **Çankırı'da Duygu**, 3 İkinci Kanun 1931 s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

liklere göndermiş ve Gazi Hazretlerinin mektubun özel bir törenle birliklere okunmasını emretmiştir.[22]

Menemen Olayı hakkındaki bu kısa bilginin yanında Kubilay'ın cenazesinin parlak ve özel bir törenle yapıldığı, törene askerler, okullar ve heyetlerin katıldığı, elli kadar çelenk konulduğu, aziz şehidin ailesine vatana hizmet kaleminden maaş bağlanacağı ve çocuğunun Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) tarafından himaye edileceği haberleri yer almıştır.[23]

Menemen Olayının ülke gündemine oturmasından itibaren siyasi çevrelerde özellikle de TBMM'de herkesin ittifak ettiği nokta, Devletin daha şiddetli davranması gerektiği yönünde idi. İstanbul'dan dönen Başbakan İsmet İnönü 1 Ocak 1931'de Halk Fırkası'nın Salı günkü toplantısında Menemen Olayı hakkında hazırlanan raporu okumuş, mebusların fikirlerini dinlemiş ve en sonunda Hükümetin bakış açısını ortaya koymuştu.[24] Bu sırada siyasi çevrelerde, bu tip olayların bir daha meydana gelmemesi için sert tedbirler içeren bazı kanun taslaklarından bahsedilmektedir. Bundan sonra vatanın herhangi bir köşesinde ortaya çıkacak benzer irtica olaylarının bastırılması için askeri kuvvetin sevk edilmesi gerekli görüldüğü takdirde, bu kuvvet ancak bir defa "teslim ol" teklifinde bulunacak, aksi takdirde derhal ateşe başlayacaktı. Bu konudaki kanun teklifinin Ocak ayı başında TBMM'de görüşüleceği tahmin ediliyordu. Bunun yanı sıra irticayı kökünden kazımak için yeni tedbirler alınması ve mahkemelerin hızlı bir şekilde iş görebilmesi için yeni bir kanunun TBMM'ye sevk edileceği haberleri alınmıştı. Ayrıca şehit ailelerine yardım edilebilmesi konusu Halk Fırkası tarafından kabul edilmişti.[25]

---

22 Genelgenin tam metni şudur: "Zabit vekili Kubilay beyin feci bir surette vuku bulan şehadeti münasebetiyle Reisicumhur Hazretlerinin ordumuza taziyetnameleri sureti aynen yukarıya derc edilmiştir. Bütün kıtaat ve müessesata umum zabit ve neferler muvacehesinde merasimi mahsusa ile okunmasını tamimen tebliğ ederim.
Yüksek ordumuz hakkında her vakit ızhar buyurulan ve bu defa da pek âli bir surette tecelli eden bu muhabbet ve hissiyatı aliyeye karşı ordumuzun layezal rabıta ve şükranları Reisicumhur Hazretlerine bizzat arz olunmuştur. Bu kahraman arkadaşımızın şehadetinden dolayı teessürlerimi ifa ederken, bu aziz şehidin ruhunu tebcilen zati taziyetlerimin de bütün ordu arkadaşlarıma iblağını ayrıca rica ederim." **Çankırı'da Duygu**, 3 İkinci Kanun 1931 s.1.

23 **Çankırı'da Duygu**, 3 İkinci Kanun 1931 s.4.

24 **Çankırı'da Duygu**, 10 İkinci Kanun 1931 s.4. TBMM'de yapılan müzakerelerin ve İsmet Paşanın yaptığı uzun konuşma metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:24, s.2 vd.

25 **Çankırı'da Duygu**, 10 İkinci Kanun 1931 s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Menemen Olayı sonunda meydana gelen gelişmeler hakkında yaklaşık bir ay boyunca Çankırı basınında bilgi yoktur. Çankırı'da Duygu gazetesinde 10 Ocak-7 Şubat arasında iç politika gündemine dair haberlerden çok yorumlara rastlamaktayız. Çankırı gazetesinin 27 Aralık 1930-10 Şubat 1931 günleri arasında nüshalarının mevcut olmadığını yukarıda belirtmiştik. 7 Şubattan itibaren Menemende kurulan Divan-ı Harbin çalışmaları hakkında bilgilere rastlamaktayız. 10 Ocak-7 Şubat tarihleri arasındaki boşluğu doldurmak için, bu tarihe kadar yaşananlar hakkında kısa bir bilgi uygun olacaktır.

31 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu Menemen ile Manisa ve Balıkesir'de bir ay süre ile sıkıyönetim kararı almış ve bu karar 1 Ocak 1931'de TBMM tarafından kabul edilmişti.[26] Sıkıyönetim Komutanlığı'na Fahrettin Paşa, Divan-ı Harp Mahkemesi Başkanlığına da Muğlalı Mustafa Paşa atanmıştı. Duruşmalar 25 Ocak 1931 günü sonuçlandırılmış ve Mahkeme 37 sanık hakkında ölüm cezası, geri kalan sanıklar hakkında da değişik hapis cezaları vermişti. TBMM'ne sunulan Mahkeme kararları 31 Ocak 1931'de TBMM Adalet Komisyonu'nda görüşülmüştü. Komisyon, 28 kişinin ölüm cezasını onayladıktan sonra,[27] TBMM, 3 Şubat 1931'de Komisyonun kabul ettiği kararları onaylamış[28] ve ölüm cezaları 3 Şubat 1931 gecesi Menemen'de yerine getirilmişti.[29] Şubat ayı içinde Menemen Divan-ı Harp Mahkemesinin vereceği kararlar hakkında tahminler ile diğer sanıkların durumları hakkında haberlere rastlanmaktadır. Buna göre, Şeyh Esat ile oğlu Hoca Ali ve İzmir'den getirilen Hoca Ali yaşlarının genç olmasından, diğer sanıklardan ismi Hasan olan iki kişi yaşlarının küçüklüğünden dolayı idam cezasından kurtulacakları tahmin edilmekteydi. Yine 7 Şubat günü Çankırı'da dolaşan dedikodulara göre, Şeyh Esat vefat etmişti. Eğer bu haber doğru ise hak ettiği mahkeme kararını dinleyemeden vefat etmiş oluyordu.[30]

7 Şubat tarihli haberde, Divan-ı Harp Mahkemesi Alaşehirli 20 sanığın muhakemesine başlamıştı. Bunlar arasında Müftü, Posta Telgraf Müdürü, muhabere memuru, iki cami imamı ve müezzini vardı. İddianamede, sanıkların tekkelerin kapatılmasından sonra çeşitli tarihlerde camilerde ve evlerde topla-

26 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:24, s.2 vd.; **Resmi Gazete**, 3.1.1931, Sayı:1689.

27 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:25, s.85 vd.

28 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:25, s.11; **Resmî Gazete,** 3.2.1931, Sayı:1716.

29 Aysal, **a.g.m.**, s.610.

30 **Çankırı'da Duygu,** 7 Şubat 1931, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

narak tarikat ayini yaptıkları belirtilmişti. Sanıkların bir kısmı daha önce tarikata girdiklerini ama sonradan vazgeçtiklerini, diğer bir kısmı da tarikatla ilgileri olmadığını ilk ifadelerine rağmen inkâr etmişlerdi.[31] 16 Şubatta Menemen Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından çeşitli hapis cezalarına mahkûm edilen 54 kişi Ankara'ya getirilmiş ve hapishaneye konmuştu. Aynı günün sabahı Galatasaray izcileri Menemen'e gelmişler, Divan-ı Harp Mahkemesinin duruşmasını izlemişler ve ardından Kubilay'ın mezarını ziyaret ederek bir çelenk koymuşlardı.[32] 15 Şubata kadar Divan-ı Harp Mahkemesinde 424 sanığa ait evrak incelenmiş, 233 kişi hakkında muhakeme edilmesi, 122 kişi hakkında tahliye ve 69 kişi hakkında da görevsizlik kararı verilmişti.[33] 16 Şubatta Menemen Olayı ile bağlantılı olarak tutuklanan Balıkesirlilerin muhakemesine devam edilmişti. Bunlardan Vedat Hilmi ve Doktor Nafi Beylerin İbrahim Sururi Bey hakkındaki ifadelerinin bir kısmına yer verilmiştir. Bu ifadelerde adı geçen kişilerin, Menemen Olayından önce, kurucusu Fethi Bey tarafından kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Menemen Olayı ile kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında bir ilişki kurma çabasının yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre, Vedat Hilmi Bey, seçim esnasında yasalara uygun hareket etme şeklindeki ikazlarına rağmen, İbrahim Sururi Beyin "Fırka işleri kanuna uymaz" diyerek dinlemediğini, seçime katılmama hakkındaki karara rağmen gizlice etrafa haber göndererek halkı seçime teşvik ettiğini, Ankara'ya giderken yanına arkadaş alması kararlaştırılmış iken yalnız gittiğini ve seyahatinin tarihini gizlediğini, Fırkaya aksakallıları sokmak istediğini ve Fethi Beyle temasını muhafaza ettiğini ifade etmişlerdi. Bunun ardından dinlenen şahit Doktor Nafi Bey, Vedat Hilmi Beyin şahadetine tamamen katıldığını söyleyerek, İbrahim Sururi Beyin seçim sırasında gece mahalleleri dolaşarak bazı kimselere kendisinin anlamadığı bazı vaatlerde bulunduğunu ilave etmiştir. Ondan sonra, İbrahim Sururi Bey makalelerinin ve hareketlerinin hükümet aleyhine değil belediye aleyhine olduğunu söylemiştir. Haberin devamında daha başka isimlere ve ifadelerine çok kısa yer verilmiş ve mahkemenin devam edeceği belirtilmiştir.[34]

---

31 **Çankırı**, 10 Şubat 1931, s.2.

32 **Çankırı**, 24 Şubat 1931, s.1.

33 **Çankırı**, 24 Şubat 1931, s.1.

34 **Çankırı**, 24 Şubat 1931, s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer bir haber, idam sehpasından kaçan İsmail oğlu Hüseyin'in ekmek istemek için geldiği Akgedik köyünde muhtar ve köylüler tarafından yakalanarak jandarma karakoluna teslim edilerek Manisa'ya getirilmesi ile ilgilidir.[35]

Menemen ile ilgili günün son haberi oldukça eski bir haberin halka duyurulması idi. Bu duyuru, TBMM'nin 2.2.1931 tarihli 25. Birleşiminin birinci celsesinde kabul olunan 608 sayılı kararın suretidir. 608 sayılı kararda, Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarındaki örfi idarenin tarihi bitiminden itibaren bir ay daha uzatılması kabul edilmişti.[36]

5 Mart 1931 Perşembe günü sabık Menemen Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Fahri Efendinin muhakemesine başlanmıştı. Yüzbaşı Mehmet Ali Efendi ile maiyeti efradının muhakemesine Cumartesi başlanacaktı.[37] 8 Mart günü Menemen'deki Örfi İdare gece saat 24.00'ten itibaren son bulmuş, Divan-ı Harp Mahkemesinin görevi sona erdiği için, Mahkeme üyeleri görevlerinin başına dönmüştü.[38]

Çalışmamamızda yer alan haberlerin en sonuncusu Menemende yapılacak olan Menemen/Kubilay anıtı ile ilgilidir. Buna göre, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa (Özalp) Hazretleri millete hitaben yayınladığı beyannamede, Menemen'de Cumhuriyet için hayatını veren genç öğretmen Kubilay ve bekçi Hasan[39] adına bir anıt yapılması fikrini uygulamaya koymak üzere kendisinin başkanlığında anıt komitesi faaliyete başlamıştı. Ek olarak Başkan, Büyük Türk milletinin göstereceği uyanık ve civanmert katılım sayesinde bu girişim çok kısa bir zamanda gerçekleşeceğine dair inancını belirtmişti. Komite, girişimin içeriğindeki millilik özelliğini göz önüne alarak katılımı geniş tutmak için beş kuruş gibi küçük bağışları dahi kabul etmeye karar vermişti. Bağışlar İş Bankası

35 **Çankırı**, 24 Şubat 1931, s.2.

36 **Çankırı**, 24 Şubat 1931, s.4. Ayrıca bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:25, s.3; **Resmî Gazete**, 3.2.1931, Sayı.1716. 28 Şubat 1931'de İdare-i Örfiye (Sıkıyönetim) Manisa ve Balıkesir merkez kazalarından kaldırılması ve Menemen kazasına münhasır olmak üzere 8 Mart 1931 tarihine kadar uzatılması kabul edilmişti. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İçtima:4, Cilt:24, s.56; **Resmî Gazete**, 28.2.1931, Sayı.1735.

37 **Çankırı**, 10 Mart 1931, s.2.

38 **Çankırı**, 10 Mart 1931, s.2.

39 Menemen Olayında sadece bekçi Hasan değil bekçi Şevki de şehit edilmişti. Olay sırasında adı geçen bekçiler olayın failleri üzerine ateş açmış, çıkan çatışmada şehit düşmüşlerdi. Aysal, **a.g.m.,** s.604. edilmişlerdir. Goloğlu'nun eserinde de bekçilerden birisinin şehit edildiği ifade edilmiştir. Goloğlu, **a.g.e.,** s. 333.

Levent Şahverdi Arşivi

şubelerine teslim edilecek, miktar ve isimleri içeren listeler komite merkezine gönderilecek ve bağışlar gazetelerde yayınlanacaktı.[40]

Çankırı Basınından Menemen Olayına Tepkiler

Menemen Olayına bir tepki olarak, Çankırı Türk Ocağı tarafından düzenlenen tören 2 Ocak 1931 Cuma günü saat 13.30'da Çankırı Halk Fırkası binası önünde yapılmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'deki tüm Türk Ocağı şubelerinde benzer törenler yapılmıştı.

Saat 13.30'da Türk Ocağı önünde toplanılarak önde şehit Kubilay Beyin kara kalem resmini taşıyan ve siyahlara bürünen bir talebe ve arkasında Türk Ocağı üyeleri, başlarında öğretmenleri olduğu halde öğrenciler ve halktan oluşan büyük bir alay İmaret, Odunpazarı, Samanpazarı ve Buğdaypazarı yoluyla Fırka binası önüne gelmişti. Diğer bir alay da Odunpazarı tüccar arastası[41], Belediye dairesi önünden geçerek Fırka binası önündeki meydana varmıştı. Tam bu sırada Vali Vekili Nuri Bey ve bütün memur, subay, öğretmen, Halk Fırkası Vilayet ve kaza yönetimleri, Genel Meclis üyeleri ve seçim nedeniyle Çankırı'da bulunan ikinci seçmenler ve büyük bir halk kitlesi meydanı doldurmuştu. Hitabet kürsüsüne gelen Türk Ocağı Başkanı Kemal Cenap Bey, bir asırdan beri din perdesi altında yapılan fenalıkları, bunun doğurduğu kötü sonuçları acıklı bir dille dinleyicilere anlatmış ve bu irtica olayına sebep olanlara ve yapanlara lanetler yağdırmıştı. Konuşmasının devamında, meydana dikilen Kubilay Beyin resmini göstererek halkı bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiş, Menemen olayı faillerini lanetleyerek Ankara Türk Ocağı merkezinde yapılacak töreni dinlemek isteyenleri Türk Ocağına davet etmiştir. Meydanda bulunanlardan yüzlerce kişi Türk Ocağına gelmiş, radyo açılmış ve Ankara Genel Merkezindeki nutuklar dinlenmişti. Milli Eğitim Bakanı Esat Bey tarafından Türk Ocağında verilen nutku esnasında teklif ettiği bir dakikalık saygı duruşu davetine ve Ankara'dakilerin sürekli alkışlarına eşlik edilmiş ve tören sonuna kadar dinlenmişti. Törenin ardından Çankırı Türk Ocağı tarafından Başbakanlığa, Genelkurmay Başkan-

40 **Çankırı**, 31 Mart 1931, s.3. Menemen'de Kubilay Anıtı'nın açılış hakkında bkz. Selman Yaşar, "Menemen Kubilay Anıtı'nın Açılışı", **History Studies**, Volume 3/2, 2011, s.385-400. Anıtın ön yüzünde Kubilay, Bekçi Hasan ile Şevki Beylerin adları yazılıdır. Halktan toplanan paralarla yaptırılan bu anıt, 24 Aralık 1934'te törenle açılmıştır.

41 Çarşılarda aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

lığına, Türk Ocağı Genel Merkezi'ne şehit Kubilay için üzüntü ve vatanperverliğinden dolayı da tebrik telgrafları yazılmıştı.[42]

Menemen Olayına tepkiler konusunda Çankırı gazetesinde bir bilgiye rastlamadık. Belediye Meclisine ait tutanakların geniş bir şekilde yer aldığı bu gazetede, Menemen Olayına tepki olarak Belediye Meclisinde Menemen Olayını kınayan bir karar veya beyannamenin 27 Aralık 1930-10 Şubat 1931 günleri arasında sayılarında olması mümkün görünmektedir. Çankırı'da Duygu gazetesinde, Menemen Olayına yer verilen ilk nüshada, Menemen Olayındaki inkılâp kurbanının ailesi olan ordu ve gençlik saygı ve sevgi ile anılmış, irtica ve fesadın mukadder olan ağır cezasını göreceği ve Kubilay'ın Türkiye'de yenilik ve medeniyet mücadelesinin artık son kurbanı olacağı belirtilmiştir.[43] Aynı nüshada gazetenin Maarif Vekâleti'nden (Milli Eğitim Bakanlığı) bir de ricası olmuştur. Bu ricaya göre, Şeyh Sait isyanını zamanından önce haber verdiği için asiler tarafından şehit edilen kişi bir öğretmendi. Menemen irtica olayında da Cumhuriyet yolunda kurban olan bir öğretmendir. Maarif Vekâleti, bu iki şehit öğretmenin resimlerini bastırarak istisnasız bütün okulların sınıflarına astırmalı ve her sene yıldönümünde bu şehitler için okullarda anma törenleri yapılarak yetişecek genç nesle Cumhuriyet düşüncesini aşılamalıdır.[44]

"Duygu" imzalı başmakaleye göre, Menemen Olayı basit bir ihanet olayı olmayıp uzun bir hazırlık devresinden sonra uygulamaya konan bir irtica olayıdır. Kendine "Mehdi Resul" ve "Peygamber" süsü veren Derviş Mehmet melunu, şeriatı geri getirmek için Peygamber tarafından gönderildiğini iddia etmiş, artık şapka ve yeni harflerin kalkacağını ilan ederek yanındakilerle beraber bu melun cinayeti işlemiştir. 31 Mart Olayından bugüne kadar meydana gelen olaylara din daima alet edilmiş, ulema kılığındaki cahil yobazların, şeyh kıyafetindeki serserilerin ön ayak olduğu bu olayların daima tahrikçisi ve teşvikçisi oldukları görülmüştür.

Tarihin her aşamasında "Şeriat isteriz!" sloganıyla çıkan olayların öncüleri hep bu iki sınıf olmuş, cinayetlerin lokomotif gücünü yobazlar ve şeyhler, uygulama gücünü haydutlar oluşturmuştur. Her zaman ruh aynı ruh, olay aynı özelliktedir. Taharet meselesini bilmeyen yobazlar, dini bilmeyen derviş bozun-

42 **Çankırı'da Duygu**, "İrtica", 3 İkinci Kanun 1931, s.3-4.

43 **Çankırı'da Duygu**, "Korkunç Bir Sahne: İrtica Çetesi Kubilayın Başını Nasıl Kesti?", 3 İkinci Kanun 1931, s.4.

44 **Çankırı'da Duygu**, 3 İkinci Kanun 1931, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

tuları imam, müezzin, hatip adı altında başlarında sarıkla dolaştıkça ve inkılâbın gereklerine uymaktan çekinen kimseler hâlâ var oldukça cahil halkın zaman zaman kandırılması çok doğaldır. Genç bir subayın başı, kalabalık bir halk kitlesinin gözü önünde kurbanlık bir koyun gibi kesilirken getirilen tekbirleri alkışlayanlar ile bu melaneti yapanların amacı "Şeriat" değil, Cumhuriyeti yıkmak, halkın sırtından geçinmek için tekkeleri açmak ve saltanatı geri getirmek istemektir. Olay aynı gün bastırılmasına rağmen irtica ruhu halen yaşıyor. Yazının sonunda, "*14 milyon halkın saadeti, vatanın selameti ve Cumhuriyetin muhafazası için Türkiye Cumhuriyeti haritasında bir "Menemen" bulunmasın!*" ifadesiyle Menemen'in feda edilebileceği belirtilmiş ve en sonunda irtica taraftarlarına binlerce lanet okunmuştur.[45]

Ahmet Cevdet'in "İntibah Levhası" yazısının iktibas edildiği ve çok sert ifadelerin yer aldığı yazıda şu hususlara yer verilmiştir: Menemen Olayının sebebi, o sırada hüküm süren Dünya Ekonomik Krizi veya Cumhuriyetin uygulamalarından doğan bir memnuniyetsizlik sonucu değildir. Çünkü Menemen'de hükümet meydanında nutuk çeken Mehdi Derviş ne ekonomik krizden ne de Cumhuriyetin kötü yönetiminden bahsetmiş ama şeraitten başka bir şey istemediğini ifade etmiştir. Türkiye, yüzyıllardan beri dış düşmanlardan çok softalardan ve şeyhlerden zarar görmüştür. "*Zerde ile pilava kaşık sallamaktan başka hiçbir bilgisi ve marifeti olmayan bu cühela sürüsünün kafalarını inkılâp silindirinin altından geçirmek Cumhuriyetin muhafazası için elzemdir. İnkılâbı yaşatabilmek için beş on kişiye merhamet etmemek borçtur. Hayırlı olur. Bu lüzumu ve hayrı idrak edenler, hükümetin muvaffakiyetini ister.*"

Eski ile yeni arasındaki mücadeleden Türk inkılâbı zaferle çıkacaktır. Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet ettiği gençlik bu zaferi bütün gücü ile koruyacaktır. Kubilay'ın mezarı, Cumhuriyetin, inkılâbın muhafızı gençler için tavaf edilecek bir yer olacaktır. "*Hainlerin kesilmiş kafalarından yapılmış bir abide ile bu mezar süslenmeli ve bu abide o zihniyeti yaşatmak arzu ve istidadını gösterenlere karşı korkunç bir intibah*[46] *levhası olmalıdır.*"[47]

Kara Tekin imzalı "Yılan" başlıklı makalede, irticanın kötü ve karanlık yanları anlatıldıktan sonra, bunu ezmek için cehaleti yok etmenin farz olduğu,

45 **Çankırı'da Duygu**, "İrtica", 3 İkinci Kanun 1931, s.1.

46 Uyanma, uyanış.

47 Ahmet Cevdet, "*İntibah Levhası",* **Çankırıda Duygu,** 3 İkinci Kanun 1931, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

bilim ve fennin geliştirilmesi ve irticaya karşı daima uyanık olunması gerektiği anlatılmıştır. Bu yazının tamamına yer vermeyi uygun gördük.

"*İrtica bir yılandır. Vicdanları zehirlemek isteyen bir yılan…*

Türkiye'de müspet bilimlere, fenne bir kelime ile medeniyete doğru hareketler ve hamleler başladığı andan itibaren kendisini gösteren bu yılan, her mübarek hareketi, zehri ile uyuşturmak istemiştir.

Tarihi hadiseleri, medeni vakıalarımızı tetkik edenler bunu bilirler.

Dinden bir elbise, şeriattan bir külah giyen, kör taassubu iptidai hayatı kendisine kalkan yapan bu yılanın adı tarihe yalnız kan ve zulüm olarak intikal etmiştir.

Onun bir an için hükümran olduğu kalplerde ve dimağlarda zillet ve meskenetin uğultuları yaşamıştır.

Denebilir ki, onun girdiği yerden hayatın hareketi ve enerjisi çekilmiştir.

Bunun için irtica ölüm isteyen, ruhunu yalnız ölümle doyuran, hırslarını ve hislerini yalnız ölümle tatmin eden, geriliği haykıran korkunç bir ucubedir, zehirli bir yılandır.

İrtica ruhu o kadar sinsi, o kadar boynu bükük bir varlıktır ki o kendini kanla, vahşetle, göstermedikçe onu görmek mümkün değildir.

Bu korkunç yılanın başı görüldüğü yerde ezilmiştir.

Menemen'de kalkan bu zehirli başı Cumhuriyetin keskin kudreti bir kere daha kopardı.

Acaba bu yılanı ebediyen ezmek, yok etmek imkânı yok mudur?

Görüyoruz ki bu hortlak ruh nurlu kafalara giremiyor. Vatanperverlerin yüreklerine kızıl dilini uzatamıyor.

Ve daima taassubun, cehlin ve menfi hırsların usareleri[48] *ile zehrini katmerleştiriyor.*

O halde?

Memlekette yüzde bir cahil kalmadığı gün bu yılan yok olacaktır.

Gazi'nin ilim, irfan yolundaki ısrarlı hareketinin hedefi boş değildir.

Cumhuriyet ilim ve fen ile teçhiz edilmedikçe ondan beklenilen ideal feyzi geçmiş nimeti tam manası ile görmenin imkânı yoktur.

Cumhuriyet cehaletle yaşatılamaz.

48 Özsu.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin icapları, ihtiyaçları vardır. Bunları temin için vatanın her uyanık ferdinin harekete geçmesi lazımdır.

Gençlerimiz Cumhuriyet ve "tarikat-ı medeniye" için bir misyoner tahammül ve sebatı ile çalışmalıdır.

Öyle bir muhit yaratmalıyız ki irtica zihniyeti intihara mecbur olmalıdır. Gazi inkılâbı bunu da yapacaktır."[49]

14 Şubat 1931 tarihli "Dinsizlik-Layıklık" adlı makalede Menemen Divan-ı Harp Mahkemesinde din istismarının yanında irtica olayından dolayı yargılanan bazı sanıkların dinin temel şartlarını bilmedikleri şeklindeki örnek ifadelerine yer verilerek Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu acıklı durum ortaya konmuştur. Örneğin, din bezirgânı ve şeyh kılıklı biri Balıkesir'de kadınların göğüslerine, baldırlarına ayet yazmak bahanesiyle hayvani isteklerini tatmin etmesini çok doğal bir şeymiş gibi anlatmaktan çekinmemişti. Kütahya'dan getirilerek muhakeme edilen bir şeyh de namaz, abdest ve guslün şartlarını bilmediğini mahkeme huzurunda itiraf etmişti. Bundan başka bazı sanıklar da "İslamiyet"ten haberdar olmadıklarını, oruç tutmadıklarını, şimdiye kadar namaz nedir bilmediklerini ifade etmişlerdir. Aslında bu şekilde davranarak kendilerinin Müslümanlıkla alakaları olmadığını göstererek cezadan kurtulmak istemişlerdir. Sanıkların bu davranışlarından ve bazı sanıkların dolaylı anlatımlarından Cumhuriyet yönetimini dinsizlik olarak algıladıkları görülmüştür. Makale, doğru ile yanlışı ayıramayan, neyin ne olduğunu anlamayan insanların bu halini görünce Türklüğe ve İslamlığa acımamaktan başka yapacak bir kalmadığını ifade ettikten sonra dünyadaki laik devletlerin özelliklerini anlatmıştır.[50]

"Şeyh Değil…" başlıklı yazıda Menemen Divan-ı Harp Mahkemesine Balıkesir'den getirilen Şeyh Tevfik isminde bir yobazın din adına yaptığı iğrençliklere yer verilerek, cehaletin ve din istismarının boyutu ortaya konmaya çalışılmış ve bu gibi davranışların eleştirisi yapılmıştır. Buna göre, Şeyh Tevfik, Mahkemede genç kadınların baldırlarına, memelerine ayetler yazdığını, sonra iyi yazılmadığını söyleyerek bu yazıları diliyle yaladığını itiraf ettiği gibi Necla isminde 22 yaşında güzel ve eşraftan bir aile kızının ifadesi de bunu doğrulamıştı.

Yazının devamında şeyhten feyz almaya giden cahil Müslüman kadının vücudunu çırılçıplak soymanın ve kadın vücudunun görünmesinin haram olan

49 Kara Tekin, "*Yılan*", **Çankırıda Duygu,** 10 Ocak 1931, s.2.

50 **Çankırıda Duygu,** "*Dinsizlik-Layıklık*", 14 Şubat 1931, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

noktalarına yazı yazmak gerekçesiyle dokunmak ve sonra bunun dil ile yalamanın "*melunluğun ve hayâsızlığın en büyüğü*" olduğu ifade edildikten sonra şu satırlarla yazı son bulur: "*Yarabbi senin inzal ettiğin Ku'ran şeyh namı ve ulema kisvesi taşıyan melunlar elinde nasıl fena maksatlara alet ediliyor? Böyle bir şenaat, namı bin bir fenalıklarla şöhret bulmuş en sefil bir insanın bile hatırından geçmez. Çünkü Din Şeriat mefhumları onu titretir.*"[51]

Menemen Olayına tepki yazılarına iki şiirle son verilecektir. Her iki şiir de Nafia Kondüktörü Kastamonulu Şair Rıza Bey tarafından yazılmıştır. "İrtica" başlıklı ilk şiirde din kisvesine bürünen insanlara güvenilmemesi, irtica olaylarında bu tip insanların rol oynadığı, hoca veya şeyh görünümdeki insanların ortaya çıktığı anda kan döküldüğü, Menemen Olayında yapılanların hiçbir insana yapılamayacağı, bu niyetle ortaya çıkacak kişileri idam sehpasının beklediği anlatılmaktadır.

"İrtica

Sanma mesut anı ki çehresi handan görünür.
Gerçi oynar, güler amma, özü giryan[52] görünür.
Dime her gördüğün insan budur Ruhu'l-emin[53].
Sana Cibril görünen, arife şeytan görünür.
Bu vatanda, nice marlar[54], canavarlar yaşıyor.
Ukalaya, ba güruh yırtıcı hayvan görünür.
Etme esrarını fâş, dostuna dostum diyerek.
Vakt-ı idbarde[55] dostun dahi düşman görünür.
Açtı dillerde hüzünler "Menemen" hadisesi.
Koca dünya, vatan uşağına zindan görünür.
Mutlaka, hoca, ya şeyh parmağı var, sanma ki yok.
Nerde püsküllü bela, nerde bir isyan görünür.
Elde tesbih-i riya, sırtta aba, başta külah.

51 **Çankırıda Duygu,** "*Şeyh Değil…*", 14 Şubat 1931, s.2.
52 Ağlayan.
53 Emin kişi.
54 Yılanlar.
55 Zor zamanda.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle eşkaldeki eşhas[56], bana Mervan görünür.
Cehl ile fazl u kemal, keşf u keramet olmaz.
Bu kara cahil herif sahib-i irfan görünür.
Yapamaz dindaşına, böyle cinayet kimse.
Yapan erzelde[57], ne vicdan u ne iman görünür.
Bu vatandan, keselim böylelerin köklerini.
Bunu icra, vatan evladına şayan görünür.
Titretir, yeryüzünü satvet[58] ü siti[59] Türkün.
Her zaman, orduy-u a'dasına[60] arslan görünür.
Ba'dema[61], hoca, ya şeyh sözlerine kanmayalım.
Kanacaksak, bize derhal, dökecek kan görünür.
Vatana, yan bakacak var ise çıksın görelim.
Çıkacak haine, sehpa ile urgan görünür.
Bu mübarek vatana kimse tecavüz edemez.
Re's-i karında[62] anın, Gazi-i Zişan[63] görünür.

Rıza"[64]

Başlıksız olan ikinci şiirde, hurafe, taassup ve üfürük devrinin geride kaldığı, artık bilim ve fennin hakim olduğu, yapılan bazı inkılapların faydaları ile dini ibadetin serbest olduğu ve devletin bu konuda baskı yapmadığı konularına yer verilmiştir.

"Geçti üfürük devri. Artık devr-i fen etti zuhur
Bir hayret eyler görse asrın fenni ehl-i kubur[65]

56 Şahıslar.
57 Rezil.
58 Güç.
59 Çığlık, ses.
60 Düşman ordusu.
61 Bundan böyle.
62 İş başında.
63 Şanlı.
64 **Çankırıda Duygu,** 17 İkinci Kanun 1931, s.2.
65 Mezarlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Oldu Cumhuriyet ilan, buldu millet taze can
Bu uğurda aktı kanlar, yandı canlar bi'zzarur[66]
Mahv u nabud[67] oldu İstibdat, Hilafet, Saltanat
Ba'dema efrad-ı millet pür neşat[68] u pür huzur
Elde baston, başta şapka; halk umumen hür yaşar
Ortadan kalktı hurafat[69] u taassup, hem gurur
Kurdu bir âli hükümet, Gazi-i Zişanımız
Mihverinde, devr eder her bir makamda, her umur[70]
Ber devam u ber karardır, istikamet, adl ü dâd[71]
Ol sebepten, eyledi kesb-i salah[72] ehli şürur[73]
Mal u canından emindir, işbu millet her zaman
Kurt, koyun birlik gezer çöllerde birlikte uyur
Açtı köylerde, şehirlerde mekatip[74] bi-şümar[75]
İlm ü irfan, sayesinde, her taraf nur oldu nur
Bizde de, ilm ü maarif etti el-hak intişar[76]
Taze harflerle, çobanlar, hem yazar, hem okur
Hep kapandı, nerde varsa tekke, türbe medrese
Bu atalethanelerdi, menba-ı fısk u fücur[77]
Mürteciler, gitti din elden diyorlar, hep yalan
Bunların bühtanına, asmaz kulak hiç zî-şuur[78]

66 Zorunlu olarak.
67 Perişan.
68 Sevinç.
69 Hurafeler.
70 İşler.
71 Adalet.
72 Islah olma.
73 Şer ehli.
74 Okullar.
75 Sayı.
76 Yayılma.
77 Kötülük ve günahkarlık.
78 Şuurlu.

Levent Şahverdi Arşivi

Payidardır, haşredek savm[79] ü salat[80], hacc ü zekât
Daima dillerde mezkûrdur şehadet, bi fütur[81]
Bu yobazlar, tutmuyorlar mı acep şam[82] ü seher[83]
Vakt-i malumun hululünde[84], ezanlar okunur
Hakka taatten hükümet, kimseyi men eylemez
İstiyorsan, çıkma camiden, gece gündüz otur
Hayr u şeri, her peygamber kavmine etmiş beyan
İşte Kur'an işte İncil, işte Tevrat u Zebur
Payidar olsun, bu millet, bu hükümet, bu vatan
Halisane, maksadum Hallak-ı[85] âlemden budur
Hame-i[86] aczimle halden, maziden bahs eyledim
Var ise, erbab tetkik arasun bulsun kusur

Rıza"[87]

Sonuç

23 Aralık 1930'da Menemen'de Cumhuriyet rejimine karşı yaşanan irtica olayı tüm yurtta olduğu gibi Çankırı'da da büyük bir üzüntü, nefret ve tepkiyle karşılanmıştı. Çankırı'da Menemen Olayına dair bilgiler ile tepkileri Çankırı'da yayınlanan iki yerel gazeteden (Çankırı ve Çankırı'da Duygu) öğreniyoruz. Çankırı gazetesinde döneme ait bazı sayılarının eksik olduğunu görüyoruz. Elimizde olan sayılarında da tepkiler konusunda bir bilgi olmayıp sadece Menemen'de yapılan yargılama sürecine ait bazı bilgilere ulaşmaktayız. Çankırı'da Duygu gazetesinde ise daha fazla bilgi ve yorumlara rastlamaktayız. Ancak yinede adı geçen her iki gazetede Menemen Olayının tüm yönlerini öğrenmek mümkün değildir. Adı geçen iki gazetede Menemen Olayının süreci ve duyulan tepkiler

79 Oruç.
80 Namaz.
81 Gevşeklik, bıkkınlık.
82 Akşam.
83 Sabah.
84 Girdiği zaman.
85 Yaratıcı.
86 Kalem.
87 **Çankırı'da Duygu,** 14 Şubat 1931, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya konmaya çalışılmıştır. Çankırı gazetelerindeki haberler ulusal basından alınmış olmakla beraber tepkiler ve tepki içeren yazılar Çankırı'ya özgüdür. Adı geçen gazetelerde, Menemen Olayı sürecinin okuyucuya nakledilmesi, olayın lanetlenmesi ve halkın yeni rejime bağlılığını vurgulama konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Gazeteler, Hükümetin izlemiş olduğu politikayı destekleyen haber ve yazılara yer vermiştir.

Bu doğrultuda, Menemen irtica olayına sebep olanlara ve yapanlara laneteler yağdırılmış, Menemen Olayının yapılan inkılâplara karşı olduğu yani eski ile yeni arasında bir mücadelenin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, irtica olaylarına daima dinin alet edildiği, ulema kılığındaki cahil yobazların bu tür olayların her zaman tahrikçisi ve teşvikçisi oldukları ve bunlara karşı halkı aydınlatmanın zorunlu olduğu ancak bu şekilde cehaleti yok ederek akıl ve bilimin geliştirilmesi ve irticaya karşı daima uyanık olunması ile irtica olaylarına engel olunabileceği anlatılmıştır. Bunun yanında, din istismarının boyutu ortaya konmaya çalışılmış ve bu gibi davranışların eleştirisi yapılmıştır. Ek olarak, bu tip olayların üzerine şiddetle gidilmesi ve kimseye merhamet edilmemesi gerektiği, ülkemizde dini ibadetin serbest olduğu ve devletin bu konuda baskı yapmadığı konularına yer verilerek, eski ile yeni arasındaki mücadeleden Türk inkılâbının zaferle çıkacağı, Türk milletinin de yeni Cumhuriyetin mirasını koruyacağı vurgulanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

ACAR, Bahriye, *"İzmir Basınında Menemen Olayı",* **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir 1998, Sayı:8, Cilt:3, s.137-146.

ACAR, Bahriye, **İzmir Basınında Menemen Olayı,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997.

AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

ATİLHAN, Cevat Rifat, **Menemen Hadisesinin İç Yüzü**, Yaylacık Matbaası, Akyurt Neşriyat, İstanbul 1968.

AYSAL, Necdet, Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "*Serbest Cumhuriyet Fırkası–Menemen Olayı*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, Güz 2009, s.581-625.

BİNGÖL, Sedat, **150'likler Meselesi: Bir İhanetin Anatomisi,** Bengi Yayınları, Ankara 2010.

NOYAN, Mehmet, **Milli Mücadelede Yüzellilikler Olayı ve Rıza Tevfik Bölükbaşı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

ÇAĞATAY, Neşet, **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)**, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950),** İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÇERKEZ Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998.

ERDEHA, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi,** Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

ESENGİN, Kenan, **Millî Mücadele'de İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.

GOLOĞLU, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

GÜRSOY, Metin, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Metis Yayınları, İstanbul 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

HALICI, Şaduman, **Yüzellilikler,** Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 1998.

SOYSAL, İlhami, **150'likler,** Gür Yayınları, İstanbul 1988.

KAZGAN, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929–2001)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, 1995.

KÖSE, Erdinç , **Menemen Olayı ve Ulusal Basındaki Tepkiler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

KURNAZ, Cemal, **Ahmet Talat Onay, Hayatı-Eserleri,** Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1999.

KURTOĞLU, İsmail, **Menemen Olayı,** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2000.

KUTAY, Cemal, Çerkez Ethem Dosyası, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.

KUTAY, Cemal, **Yüzellilikler Faciası,** Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. III, C. 22, Sa. 2, http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/3d4yy.htm. (Erişim Tarihi: 01.07.2012)

ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, http://www.egitim.aku.edu.tr/ata2.htm. (Erişim Tarihi: 02.07.2012).

OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam,** Yay. Haz., Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

ÖZDEMİR, Kamuran, **Cumhuriyet Döneminde Şapka Devrimi ve Tepkiler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2007.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

SELMAN, Yaşar, *"Menemen Kubilay Anıtı'nın Açılışı",* **History Studies**, Volume 3/2, 2011, s.385-400.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Levent Şahverdi Arşivi

ŞİMŞİR, Bilal N. , **Kürtçülük II (1924-1999),** Bilgi Yayınevi, 2009.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt. 7, TBMM Matbaası, Ankara 1970.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:4, Cilt:24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, İçtima:4, Cilt:25.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010.

UĞURLU, Nurer, **Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı,** Örgün Yayınları, 2006.

ÜSTÜN, Kemal, **Devrim Şehidi Öğretmen Kubilay**, Çağdaş Yay., İstanbul 1990.

YEŞİL, Ahmet, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,** Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, İstanbul 1982.

YÜZDEMİR, Ali, "Çankırı Yerel Basını, "Necât ve Çankırı" Örnekleri", **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı.3, Kasım 2008, s.161-179.

Gazeteler

Çankırı, 10 Şubat 1931; 24 Şubat 1931; 10 Mart 1931; 31 Mart 1931.

Çankırı'da Duygu, 3 İkinci Kanun 1931; 10 İkinci Kanun 1931, 17 İkinci Kanun 1931, 7 Şubat 1931, 14 Şubat 1931.

Resmi Ceride, 22.12.1341, Sayı, 230; 13.12.1341, Sayı:243.

Resmi Gazete, 3.1.1931, Sayı:1689; 3.2.1931, Sayı:1716; 28.2.1931, Sayı.1735.

Levent Şahverdi Arşivi

İSVİÇRE'DE OSMANLI DEVLETİ ALEYHİNDE FAALİYETLER VE TÜRKLERİN TEŞKİLATLANMASI (1918-1922)

Cengiz MUTLU*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte İsviçre'de Türk karşıtı çevrelerin faaliyetleri yoğunlaşmıştı. Savaştan maddi-manevi olarak yıpranmış çıkan Osmanlı Devleti'nin bu çevrelerle mücadele edecek maddi kaynağı yoktu. Bu durum İsviçre'de yaşayan Türk vatandaşlarını harekete geçirerek, elindeki sınırlı imkânlarla Türk'ün haklı davasını savunmaya itmiştir. Bu makalede ayrıca, İsviçre'de yaşayan Türklerin mütareke dönemindeki sosyal ve ekonomik durumları, Lozan Türk Yurdu'nun Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Türk, İsviçre, Milli Mücadele, Propaganda

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı. cengiz.mutlu@windowslive.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE ACTIVITIES AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE AND THE ORGANIZATION OF TURKS IN SWITZERLAND (1918-1922)

ABSTRACT

The activities of anti-Turkish political circles increased with the end of First World War. The Ottoman Empire, who had got out of the battle as both materially and morally damaged, didn't have the financial support to struggle with these political circles. This situation activated Turkish citizens living in Switzerland and forced them to defend the justified case of Turkish people with his scarce resources. The social and economic conditions of Turkish people living in Switzerland during the period of armistice, the activities of Lausanne Turc Yourdou to defend the rights of Ottoman Empire, will also be emphasized in this article.

Key Words: Lausanne, Turkish, Switzerland, National Struggle, Propaganda

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti ve özellikle de İttihatçılar, zorunluluk neticesi Ermenilerin sevk edilmesinden dolayı İtilaf Devletleri'nce sert bir şekilde eleştirilmiş, hatta İngilizlerin propaganda amaçlı yazmış oldukları Mavi Kitap'a konu olmuşlardır. Savaş sırasında Avrupa'daki bir çok gazetede Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar göze çarpmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti Batılı devletlerce tasfiye sürecine sokulmuştu. Mütareke ile birlikte Avrupa kamuoyunda özellikle Ermeni lobilerinin etkisiyle Türklerin aleyhine yayınlara hız verilmişti. Yurdun her tarafında başlayan işgallere karşı kendiliğinden kurulan yerel cemiyetlerin yanında, yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşları da imkanları el verdiği ölçüde Anadolu'daki Türklerin sesini tüm dünyaya duyurmak için faaliyetlere başlamışlardı. Mütareke döneminde, Cemiyeti Akvam'ın merkezi olması sebebiyle İsviçre, Türk karşıtı lobilerin yoğun olarak gözlemlenebildiği, propagandalarını serbestçe yaptıkları bir ülkeydi. Türk karşıtı propagandaya karşı burada yaşayan Türkler de seslerini duyurmak için ellerindeki tüm imkanlarla teşkilatlanmaya başlamışlardı.

İsviçre'deki Osmanlı Vatandaşlarının Durumu

İsviçre gibi küçük bir ülkeyi savaştan korumak için İsviçreliler savaşın ilk günlerinden itibaren olanca gayret sarf etmişlerdi. Tarafsız bir devlet olarak hareket eden İsviçre, muharip iki taraf için sığınak olmuştu. İsviçreliler savaşın kötü sonuçlarından kaçanları kayıtsız şartsız ülkelerine kabul etmişlerdi. 1918 Ekim ayından itibaren İsviçre'deki Türklerin anavatan ile kara bağlantısı kesildiğinden, herkesin gözü Akdeniz tarafından açılacak yoldaydı. İsviçre'deki Türkler'e haftalardır ne mektup ne telgraf geldiğinden Türkiye'deki akrabalarıyla aralarında en ufak bir iletişim yoktu. Yaşamaları için gerekli para dahi gelmemekteydi. Başlangıçta, dünyanın en düzenli posta idarelerinden biri olan İsviçre posta idaresine Fransa veya İtalya yoluyla mektuplar gelebilmekteydi. Fakat sonradan adreslere ulaşmıyor diye 1918 Ocak ayından itibaren mektuplar da kabul edilmemeğe başlanmıştı. İsviçre'de hastanelerde şifa aramaya gelen Osmanlı vatandaşlarının yanında, burada okuyan Türk öğrenciler de vardı. *"Hatta Dünya felaketinden istifade ile kasalarını doldurdukları nakitleri ile nüfus-ı hükümetle İsviçre'ye gitmiş harp zenginleri vardı"*[1].

1 **İkdam**, 30 Haziran 1919. Birinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'si spekülatif girişimlerin yaygın olduğu bir ülkeydi. Kâğıt paraya güvensizlik, malların fiyatlarının artacağı bek-

Levent Şahverdi Arşivi

İsviçre'ye tedaviye gelenler parasız kaldığından hastanelerin ücretini veremeyerek daha da hastalanıyor veya elindeki kıymetli eşyayı satıyor, borçlanıp sonra ödemeye çalışıyordu. Türk öğrencilerin bazıları, düştükleri zaruretten Cenevre sokaklarındaki karları temizlemek üzere Cenevre Belediyesi'nin 80 cent ücretle tuttuğu amele arasına katılmıştı. Çaresiz vaziyette İsviçre'de mahsur kalan öğrencilerin durumundan daha vahimi, onların çaresizliklerine karşı zenginlerin kayıtsız duruşlarıydı. Mahrumiyetler içerisinde kıvranan Türklere ilk yardım elini uzatan Cenevre Salib-i Ahmeri[2] olmuştu. Almanya'daki ihtilal buhranı içinde zorlukla İsviçre'ye geçen bir Türk vatandaşının durumu İsviçre Kızılhaçı sayesinde Türk Hilal-i Ahmer'ine[3] ulaştırılabilmişti. Cenevre Kızılhaçı diğer Türklere de yardımcı olmaya çalışmıştır. İsviçre'deki Türklerin moralini daha da bozan ise gazetelerde okudukları Türkiye aleyhtarı yazılardı. Özellikle 1919 Nisan ayındaki gazetelerde yer alan *"Türklerin Son Günü"* veya *"Osmanlı İmparatorluğunun Külliyen Fesh ve İlgası"* gibi başlıklar Türkleri son derece üzmekteydi. Ne savaş sırasında ne de savaşın bitiminden sonra Türkler, Türk aleyhtarı propagandaya karşı bir şey yapamamıştı. Savaşı her türlü sonucuna karşı sefaretlerde oradaki insanların ihtiyaçları için herhangi bir para ihtiyat akçesi olarak bırakılmamıştı[4].

Mütarekenin ilk aylarında İstanbul'a dönebilen gazetecilerden biri İkdam Gazetesi muhabiri Ahmet İhsan Bey'di. İstanbul'daki Türkler İsviçre'deki yakınlarının durumu hakkında Ahmet İhsan Bey'den bilgi almışlardı. Bir kaç is-

lentisi elinde az parası olanları dahi ticarete sevk etmişti. Manifaturacılar tütün ticaretine girişmiş, tütüncüler kösele stoklamış, devlet memurları ise memuriyetin yanı sıra ticaretle uğraşmaya başlamışlardı. Savaşın son yıllarında servetlerini paradan kaçıranlar mala yatırım yapmıştı. Piyasada mal bulunmaz iken ardiyeler tamamen malla doluydu. Bu konuda bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.343. Savaş zenginleriyle ilgili dönemin basınında birçok haber yer almıştır. Ahmet Emin Bey, havadan kazanılmış paraları dillere destan olacak surette sefahat sahalarında yiyenleri "muzır" addetmekteydi. Basındaki diğer haberler için bkz. Murat Kacıroğlu, "Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri", **Karadeniz Araştırmaları**, sayı 20, kış 2009, s. 117-136.

2 Metinde bundan sonra Kızılhaç tabiri kullanılacaktır.

3 Metinde bundan sonra Kızılay tabiri kullanılacaktır.

4 **İkdam,** 30 Haziran 1919. Osmanlı Devleti, yurt dışına öğrenci gönderilmesinde teb'ası arasında milliyet veya din ayırımı yapmamış, Türk, Ermeni, Rum ve Bulgar asıllı öğrencileri çeşitli bilim dallarında tahsil görmeleri için Avrupa'ya özellikle Fransa'ya göndermişti. 1839-1876 yılları arasında gönderilen bu öğrencilerin %71'i Müslüman, %29'u Gayrimüslimdir. Daha sonra bu devletlere özellikle hukuk alanında İsviçre eklenmiştir. Bu konuda bkz. Adnan Şişman, "Yurt Dışında Tahsil Yapan Burslu Ermeni Asıllı Osmanlı Öğrencileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. IV, Sayı 2, Aralık 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

tisna hariç, hepsinin zaruretten dolayı yola çıkamadığını, vatan hasretiyle dolu olduğunu, yol bulamamaktan dolayı gelemediklerini, paralarının bittiğini haber veren Ahmet İhsan Bey, İsviçre'den 17 Haziran 1919'da ayrılmıştı. Sultanzade Sabahattin Bey ve Eski Dahiliye Nazırı Reşid Bey dahi İstanbul'a dönemiyordu. Ahmet İhsan Bey Aralık ayından ayrılış tarihine kadar ancak bir telgraf ve bir mektup alabilmişti. Onları da Cenevre Kızılhaçı ile Kızılay'a borçluydu. İsviçre'ye gelen bir Türk vasıtasıyla alınan bir kaç Türk gazetesi oradaki Türklerin elinde dolaştırılmıştı. 1919 Mayıs'ında İngiltere'nin Hindistan idarecilerinden Mr. Montegue'nün Paris'e -konferans katılımcılarına- İslâm Alemi'ni müdafaa eden sözlerine kadar İtilaf Devletleri basını, Osmanlı Devleti için *"fesih, kahır ve ilga"* dan başka kelime kullanmamaktaydı. Batılı devletlerin bu tavrı karşısında Osmanlı Devleti idarecilerinin aldıkları tedbirlerden haberleri olmadığı gibi, İsviçre'deki Türkler sokaklarda karşılaştıklarında ancak elim sohbetler edebilmekteydiler. Ahmet İhsan Bey, İsviçre ricalinden bir arkadaşı vasıtasıyla İtalyanların yardımıyla İstanbul'a dönebilmişti. Aslında İsviçre Hükümeti Türklerin yurtdışına seyahatini kolaylaştırmak istese de sınırlarının dışına hakim olmadığından Türkiye'ye dönüş için sarfedilen tüm çabalar akim kalmaktaydı. Bulgarlar ise kendilerine tahsis edilen özel bir trenle ülkelerine topluca dönebilmişlerdi. Osmanlı vatandaşı dışındakiler kendilerine yol bulabiliyorken, Türkler İsviçre'de mahsur kalmışlardı. Mahrumiyet İsviçre'deki Türkler son derece müteessir ettiğinden, son çare olarak Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Heyeti'ne müracaat etmek zorunda kalmışlardı. Hayatlarını idame etmek mümkün olmadığından Kızılhaç Heyeti'nden kendilerine savaş esiri muamelesi yapılmasını istemişlerdi. O sayede ailelerinden haber alabilecekleri gibi, geçimlerini temin edecek parayı elde edebileceklerini düşünüyorlardı. Cenevre Kızılhaçı Türklerin müracaatlarını nazik bir şekilde karşılamış ve gerekli teşebbüslerde bulunmuştur. Bunun neticesinde İstanbul Kızılay'ı vasıtasıyla Türkiye'den haber ve adam başına 200 frank para almaya başlamışlardı. İsviçre'deki Türkler seyahat imkanlarından yoksunken, Almanya'daki Türklerin bir kısmının *"Akdeniz Vapuru"* ile Hamburg'dan hareket edecekleri haberi alınmıştır. Türklerin bir kısmı oraya gitmek istediyse de Bavyera ve Münih'te çıkan karışıklıktan dolayı başarılamamıştı[5].

5 **İkdam,** 13 Temmuz 1919. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki başarısız barış girişimleri liberalizmin iflasını getirmiştir. Bu durumda yönetici güçlere karşı tepki ancak iki yönden komünizm ve tutuculuktan gelmiştir. Savaşın sonunda yenilen hemen her devlette demokratik anayasalar kabul edildi. Fakat bu durum Almanya'da bir iç savaşı doğurmuştur. İmparatorluğun yıkılarak cumhuriyetin kurulması kimseyi memnun etmemişti. Silah bırakışmasından sonra Almanya'da üç devrimci odak belirmişti. Kiel'de *"İşçiler ve Askerler Konseyi"* merkezi otoriteye

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya'da mahsur kalan bazı vatandaşlara ise Viyana'da bulunan Osmanlı Sefareti'nin müracaatı üzerine İtalya Askeri Mümessili'nin yardımıyla müsaade edilmişti. Fakat İsviçre'den Viyana'ya oradan Trieste'ye seyahat hiç de kolay olmadığı gibi, Avusturya-Macaristan'ın her köşesinde ortaya çıkan karışıklıklar Türkiye'ye dönmek isteyenlerin cesaretini kırmaktaydı. Bazıları İsviçre'ye gidip Montreaux, Milano ve Trieste'ye, oradan Macaristan'a gitmekteydiler. Şark Sürat Treni doğuluları taşımamaktaydı. İsviçre'deki mecburi ikametlerine devam etmek zorunda kalanlar, Kızılay vasıtasıyla Türkiye'deki akrabalarından para ve kısa mektuplar beklemeye mecburdular. Mektup gönderilmesi için İstanbul İtalyan Postanesi, para için Kızılay tavsiye edilmekteydi. Ahmet İhsan Bey, İsviçre'den hareketinden itibaren İtalyanlardan gördüğü iyi muameleden dolayı onlara minnettar kalmıştı. İsviçre halkının insaniyet ve misafirperverliğine hayran olduğunu gizlemeyen Ahmet İhsan Bey, trenle önce Milano, ardından Roma'ya gelerek orada bir gece geçirmiş, ardından Toronto'dan Prens Ferdinand Vapuru'yla yetmiş saat sonra Sarayburnu'na varmıştı. Ahmet İhsan Bey'in gördüğü iyi muamele yalnız temasına mecbur olduğu resmi memurlar tarafından değil, aksine tüm İtalyanlar tarafından sergilenmişti[6]. İtalyanların Türklere karşı sergilediği iyi muamelede hiç kuşkusuz savaşın sonunda İngilizler tarafından kendilerine vaat edilenleri alamamalarından dolayı uğradıkları hayal kırıklığının büyük etkisi vardı. Bu durum Milli Mücadele'de İtalyanların TBMM'ye yardımlarıyla su yüzüne çıkacaktı.

Dönemin gazetelerinde İsviçre'deki Türkler'den gelen mektuplar da yer bulabilmekteydi. Mektuplardan birinde; mütarekeden itibaren anavatanları ile olan bağlantılarının koptuğu, İstanbul'dan ne bir gazete, ne de bir mektup alamadıkları yazılmaktaydı. Türkiye'den Avrupa'ya bazı muhabirlerce getirilen haberler yabancı menbağı olan haberlerdi. Türklere karşı planlı bir karşı duruş sergilendiğinin vurgulandığı mektupta, buna karşı mukabele ancak Türklerin birliğini muhafaza etmek ve intizamlı hareket edilmesiydi. Zira tüm hücum-

karşı çıkmıştı. Bu durum diğer kentlere de sıçradı. Münih'teki sendikacı ve sosyalistler bir Yahudi sosyalisti olan Kurt Eisner başkanlığında *"Bavyera Cumhuriyeti"* ilan etti. Berlin'de ise sosyalist Eber ve Scheidemann II. Wilhelm'i tahttan feragate zorlayarak geçici bir hükümet kurdu. Nihayetinde Weimar'da toplanan mecliste K. Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un önderliğindeki Spartakistler, geçici hükümete karşı çıkmıştır. Bunlar 1918 Aralığında Komünist Parti'yi kurarak meclisi karşı devrimci olarak niteleyip mücadeleye başlamışlardı. 1919 Ocak ayında genel grev ile birlikte Berlin'de komünist bir darbe yapılmak istenmişse de ordunun da yardımıyla hareket bastırılmıştır. Çıkan karışıklıklarda Kurt Eisner, Liebknecht ve Luxemburg öldürülmüştür. Bu konuda bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar**, İmge Kitabevi, İstanbul 1989, s. 5-6.

6 **İkdam,** 13 Temmuz 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

lar Türklüğün maddi-manevi birliğini kırmaya dönük olduğundan, tüm amaç vatanı kurtarmak olmalıydı. Yapılması gereken ise, maddi ve manevi kuvvetleri toplayıp, vatanı ve onun hakkını savunmaktı. Türk Milleti'nin bazı idarecilerinin haksızlık yapması, milletin milli mukaddes hukukunu tanımamayı gerektirmezdi. Mektup, şahsi hırslarla değil, dışarda hukukumuzu kazandıracak yegane hareket tarzının içte birlik olarak özetlemekteydi[7].

Savaşın sona ermesiyle İsviçre'deki Osmanlı vatandaşları maddi olarak kötü şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardı. Sık sık Dahiliye Nezareti'ne maddi yardım talebini içeren mektuplar gelmiştir. Cenevre'de tahsilde bulunan öğrencilerden Mahmut Sabit Efendi, Başşehbenderliğe müracaat ederek Priştine Eski Mebusu Hüseyin Fuat Paşa'nın kendisine üç aydır para göndermemesinden ötürü kirasını ödeyemediğini bildirmekteydi. Adı geçen, mektubunda İsviçre'de az miktarda parayla geçimin çok zor olması sebebiyle İstanbul'a dönüşü için gemi masrafları dahil olduğu halde bir kaç bin frank maddi yardım talep etmekteydi[8]. Galata'da Asmalımescid Mahallesi'nde oturan Fatma Hanım eşini kaybetmesinden ötürü maddi imkansızlığını öne sürerek Cenevre Hukuk Fakültesi'nde okuyan oğlu için maddi yardım istemiştir[9]. Aydın Vilayeti özel idaresince İsviçre'de tıp tahsili yapan Suad ve Süeda Hanımlar için gönderilen dilekçeyi[10], Cenevre ve Paris Türk Yurdu Üyesi Cenevre Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Seyyid Yahya Çelebi'nin zor şartlarda olmasından ötürü yardım isteyen mektubu izlemiştir[11].

Türk Aleyhtarı Çevrelerin İsviçre'de Faaliyetleri

Türk karşıtı çevrelerin en önemli şubelerinden biri Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olan Cenevre şehriydi. Türkiye'de mahkum olduğu iddia edilen milletlerin hukukunu savunma amacıyla merkezi Cenevre olmak üzere, bir çok tarafsız devlette şubeleri açılacak olan *"Türkiye'de Ezilen Uluslar Birliği"* adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin fahri başkanlığını Cenevre Kanton'u Cumhuriyeti Başkanı Mösyö H.Henri Fazy kabul etmiştir. Cemiyetin merkezi ise Eski Ziraat Müdürü Anton Efendi tarafından yönetilen Ermeni Matbuat İdarehanesiydi. İtilaf Devletlerini olduğu kadar tarafsız devletleri de etkilemeyi amaç edinen

7 **İkdam,** 22 Temmuz 1919.

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (**BOA**), İdare-i Umumiye (İ.UM), 5-2/1-2.

9 **BOA,** Hariciye Siyasi (HR.SYS), 2709/14.

10 **BOA**, Meclis-i Vükela (MV), 222/86.

11 **BOA,** HR.SYS, 2251/59. Cenevre'de oturan Mehmet Mükerrem Bey'in mektubu için bkz. **BOA,** EUM.VRK, 23/99.

Levent Şahverdi Arşivi

bu cemiyet, kendisine hedef olarak gördüğü devletlerin basın kuruluşlarıyla sürekli irtibat halindeydi[12]. *"Le Tribune de Geneve"* bu döneminde Türk karşıtı propagandanın en yoğun gözlemlenebildiği gazetelerden biriydi. Adı geçen gazetenin 20 Eylül 1918 tarihli nüshasında şu ifadeler dikkat çekiciydi: *"Türklerin azınlıklar üzerindeki hakimiyetinin tarihi, yakıp yıkma ve katliamlarla doluydu. Yunanistan'ın meşhur şehirleri, Ermenistan'ın dağlık yerleri, Arabistan platoları, Filistin tepeleri sırasıyla Türklerin zalimliğine şahit olmuşlardı…. Arap çöllerinden Balkan ovalarına kadar binlerce gömülmemiş kadavra, bu manzaranın en önemli deliliydi. Er geç tiranların kılıcı kırılacaktı. Dedelerimiz bize değerli bir medeniyet bıraktı. İnsanoğlunun meydana getirdiği medeniyete altın sayfalar bıraktılar. Fakat Türkler evlerimizi harap etti. Kütüphanelerimizi, sanat eserlerimize kadar yıktılar. İlerleme yolunda önümüze binlerce engel koydular..."*[13]. Bu cümlelerin sıradan bir İsviçre vatandaşını etkilememesi elbette beklenemezdi. Bu durum Batıda zaman zaman dile getirildiği şekliyle Türklerin barbar, medeniyete düşman olduğu, sanattan uzak olduğu şeklindeki yaygın kanının bir tezahürüydü.

Ermeniler ve Rumlar Türkiye aleyhine Batı kamuoyunu etkilemek için tüm vasıtalara müracaat ediyorlardı. Gazete, risale, konferans, sinemayı kullanan Türk aleyhtarları, kamuoyunu iki şekilde etkilemeyi düşünmüşlerdi. Bir taraftan tarih ve medeniyetlerinin her hususta Türklere üstün olduklarını ispata yönelik deliller öne sürerken, diğer taraftan Türklerin kabiliyetsiz, hakimiyeti altındaki milletlere karşı hunhar politikalar uyguladıklarını iddia etmekteydiler. Önce özel salonlarda yapılan propagandaya daha sonradan tertip edilen genel müsamere ve balolarla birkat daha hız verildi. Buralara gelen halka yemek ve istirahat salonlarında hep aynı fikirler telkin ediliyordu. Rum ve Ermeniler Lozan'da lüks otellerde balolar da tertip etmekteydiler. Hatta bunlardan birinde Ermeniler balonun resmi kısmında oynadıkları ufak bir piyeste Türk bayrağını tahkir etmişlerdi. Fakat bu tür eğlenceler nezaheti her şeye tercih eden halkın bir kısmına, aksi tesir ettiğinden salonu terk ediyorlardı[14].

Batıda kamuoyunu etkilemek isteyenler konferans, sinema ve gazeteyi sıklıkla kullanmakta ve sonradan genelleşen bu fikirler etrafında iş gördüklerini medeni aleme inandırmaya çalışıyorlardı. Mütarekeden sonra toplanacak sulh konferansı etrafında Türk aleyhtarı çevreler, kamuoyu denilen kuvveti kendi

12 **BOA,** HR.SYS, 2458/60.

13 **Le Tribune de Geneve**, 20 Septembre (Eylül) 1918.

14 **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

lehlerine döndürerek konferansa tesir etmek istemişlerdi. Diğer taraftan bizzat konferansa, konferans üye kâtiplerine kadar dünyanın her tarafından tesis ettikleri propaganda merkezlerinden yüzlerce imzayı taşıyan telgraf, talep dilekçeleri ve protestolar göndermekteydiler. Senelerden beri hazırlanan Ermeniler ve Rumlar mütareke ile birlikte propaganda araçlarını tüm güçleri ile faaliyete geçirmişlerdi. Türkiye aleyhine hergün dünyanın her tarafına, her lisanda binlerce kitap ve risaleyi bastırıp ücretsiz dağıtıyorlardı. Bütün gazete merkezlerine gidip hatta gördükleri soğuk muameleye rağmen yazarlara saatlerce kendilerini dinlettirmeye çabalıyorlardı. Büyük masraflarla tanınmış kişilere, gazetecilere, profesörlere lehlerinde yazılar yazdırıyor, konferanslar verdirtiyor, sinema şirketleriyle mukaveleler imzalamaktaydılar. Avrupa ve Amerikan kamuoyuna her gün bir vesile ile kendilerini hatırlatmaktaydılar. Türk aleyhtarı çevrelerin hummalı çalışmasına karşın Türklerde ilkin derin bir sükunet gözlemlenmekteydi. Zira, Türk düşmanı memleketlerde Türkiye'nin mümessilliği yoktu. Müttefik memleketlerin ise harekete geçecek imkanları yoktu. Türk karşıtı propaganda ilk başlarda o kadar cılızdı ki başarılı olacağına kanaat getirilmiyordu. O günlerde Türk idarecilerin bir kısmı ise, *"sükutumuz yaralı bir aslan tevazuu şeklinde telakki edilecek."* şeklinde bir fikre sahipti. Buradan hareketle Türk aleyhtarı çevreler karşı propaganda olmamasından ötürü küstahlaşmış ve faaliyetlerine daha da hızlandırmışlardı. Yunanlılar her tarafta dağıttıkları risaleler ve istatistiklerle Anadolu'da ki halkı birçok ismi duyulmamış, uydurma milletlere böldüklerinden, onlara göre geriye sadece bir milyon Türk kalıyordu. Bu yazılanları konferans sırasında Venizelos kullanmıştır. Ermeniler de yaptıkları Türk aleyhtarı propagandayla *"harikalar yarattılar."* Yapılan propagandadan etkilenen Batılı basın Türkiye aleyhine adeta *"ateş püskürüyordu"*[15]. Ermeni ve Rumların faaliyetlerini rahatça yapabilmeleri, amaçlarına ulaşabilmelerinde yatan sebeplerin başında Batının Türk ve Doğu algısı gelmekteydi.

Aleyhteki propagandanın bir diğer ayağı ise taassuba varan Müslüman düşmanlığıydı. Cenevre Başşehbender Vekili Mustafa Şükrü Bey, Cenevre'de çoğunluğu oluşturan Latin ırkının, Müslümanlara ve Osmanlılara karşı eskiden beri süregelen taassubkâr tutumuna devam ettiğini ve bu cereyanın sürdürülüp genişletilmesinde ise mahalli basının son derece etkili olduğunu bildirmekteydi. Diğer taraftan Türk aleyhtarı Ermeni ve Yunanlıların faaliyetleri olanca hızıyla devam etmekteydi. Yunanlılar milli emellerini savunma için konferanslar

15 **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Haziran 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

düzenlemekte, *"Greece des Echo"* ve *"Journal des Hellennes"* isimli iki gazeteyle birlikte risaleler yayımlamalarına ek olarak, *"Journal de Geneve"* Gazetesi'ni elde etmişlerdi. *"Le Tribune de Geneve"* ve diğer bazı gazeteler dahi Osmanlı aleyhine bir tutum takınmıştı. Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olmasından ötürü bir kat daha önem kazanan Cenevre'de Osmanlı hukuk ve menfaatlerinin savunulması ve kamuoyunun aydınlatılması için harekete geçmek gerekiyordu. Devletin içinde bulunduğu maddi imkansızlıklar içerisinde mahalli basının nakdi vasıtalarla elde edilmesi, büyük fedakarlıklara bağlıydı. Yayımlanması kesintiye uğrayan *"Le Feulle Gazetesi"* nin bir seneliği taahhüd ve aynı zamanda ayda 15.000 frank tahsis olunmak şartıyla yayım hayatına sokulmasını tavsiye eden Mustafa Şükrü Bey, adı geçen gazetenin Osmanlı menfaatlerini gözeteceği kanaatindeydi. Mustafa Şükrü Bey, teklifin reddi halinde zahirde kendi idaresi altında bir Türk basın idaresi kurulmasına müsaade edilmesini istemiştir[16]. Teklifin gereği şeklinde uygulanması halinde memleket adına büyük menfaatler olacağını teyid eden İstanbul Hükumeti, maliyenin içinde bulunduğu kriz dolayısıyla yapılan teklifin şimdilik ertelenmesini ve devletin mümkün mertebe eldeki vasıtalarla müdafaasına devam edilmesini istemek zorunda kalmıştır[17].

Osmanlı Devleti ve İsviçre'deki Türklerin Faaliyetleri

Kamuouyunun önemine vakıf bir ülke olan Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı sırasında aleyhine olan propagandayı pasifize etmek için İsviçre'deki bazı gazeteleri kullanmıştır. Savaş sırasında Cenevre'de yayımlanmakta olan ve merkezi devletlerin görüş açısını sütunlarında savunan gazetelerden biri *"İndependence Helvetique"* idi. Adı geçen gazetenin müdürü Mösyö Sadoux Savo, İstanbul'a müracaatla mütarekeye kadar olduğu gibi, mütarekeden sonra da şahsen gazetesinde Osmanlı Devleti lehine hizmet etmiş olduğunu öne sürmekteydi. Memleket menfaatlerinin müdafaası uğruna sarfettiğini iddia ettiği 4.000 frangı Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı bir borcu olarak görüyordu. Parayı harcamakta hiç bir tereddüt etmediğini söyleyen Mösyö Savo, ailesinin içinde bulunduğu ekonomik şartları öne sürerek paranın vakit geçirilmeksizin ödenmesini istemiştir[18]. Lozan'da Türk Kongresi tarafından Anglosakson kamuoyunu Türkiye lehine çevirmek için orada basılmakta olan *"Turkey"* ismindeki

16 **BOA,** HR.SYS, 2464/57, lef 4.

17 **BOA**, HR.SYS, 2464/57, lef 5.

18 **BOA**, HR.SYS, 2471/69.

Levent Şahverdi Arşivi

risalenin beş aylık basım masraflarının İstanbul'dan gönderilmesi uygun bulunmuştur[19]. Daha sonra Babıâli devamını gerekli gördüğü, İngilizce neşredilmekte olan *"Turkey"* adlı gazetenin masraflarını İsviçre frangı olarak gönderilmesine devam etmiştir[20].

İsviçre'den her tarafa yapılan Türk karşıtı söylemlere resmi makamlardan hiçbir yardım görmeyen Türk gençleri yalnız kendi düzenli teşkilatlarına dayanmak suretiyle olanca güçleriyle karşı koymaya karar vermişlerdir. Fakat bu gençler karşı tarafın çeşitli vasıtalara başvurması neticesi tehtid de edilmişlerdi. Ellerindeki sınırlı vasıtalara rağmen Türk gençleri, Türkiye'ye teveccühkar bir lobi teşkilini başarmışlardı. Balo dahi tertipleyen Türk gençleri buralarda gereken cevabı veriyorlardı. Gençlerin başarısı İsviçre'deki diğer Türklerin onlara yardımını getirmiştir. En lüks otellerden Save Palas'da yapılacağı kararlaştırılan balonun ilanları Lozan'da çeşitli yerlere asılmıştır. Yüksek tabakaya ulaşılması hedeflendiğinden giriş fiyatları diğer genel balolara nispetle yüksek tutulmuştu. Baloda görevlendirilmek üzere Lozan'ın en ünlü operet ve piyano üstadları çağrılmış, tüm basın kuruluşları ve yazarlara davetiyeler gönderilmişti. Bu tarihe kadar Avrupalılar Şarkı belli kalıplar dahilinde algılamaktaydılar. Bu tarzdaki bir hareketle Avrupalıları olumlu olarak etkilemek hedeflenmişti. Lozan'daki tiyatrolarda mevcut Şark kostümleri içerisinden göze en fazla hoş görünenler kiralanmak suretiyle alınmıştı. Bunları baloda genel işlerin idare ve düzenlenmesinden sorumlu olanlar giymişi. Tahmin edilenden daha fazla kişinin geldiği baloya katılımcılar, Türk çocukları tarafından karşılanmış ardından salona götürülmüşlerdi. Programın resmi kısmı özellikle Şark dansları sürekli alkış tufanları arasında son bulmuştu. Büyük dans salonunun yanındaki kısım Şark salonuna dönüştürümüştü. Salonun bir tarafında Türk kahvesi yapılırken, diğer tarafta lokum, baklava, helva gibi Şarka has lezzetler satılmaktaydı. Salonun duvarlarına altlarında açıklamaları olduğu halde Yunan mezalimini anlatan resimler asılmıştı. Salonun en göze çarpan yerine ise Türk İstiklal Mücadelesinin Lideri Mustafa Kemal Paşa'nın tasvirini içeren bir tablo asılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın resminin salonda olduğu duyulunca fraklı davetli topluluğu hemen resmi görmek istediğinden salonun tüm kapıları açılmıştı. O esnada Fransızcası

19 **BOA**, MV, 221/252.

20 **BOA**, MV, 223/88. Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olan İsviçre lobiler için uygun bir merkezdi. Cemiyet-i Akvam toplantısında ekalliyet meselesi ile birlikte Ermeni yurdu meselesi de müzakereye açılacağından, cemiyet yetkililerini bu konuda aydınlatmak için bir muhtıra hazırlanmasına ve delegelerle temasta bulunmak üzere iki yetkilinin görevlendirilmesine karar verilmiştir; MV, 224/94.

Levent Şahverdi Arşivi

mükemmel bir Türk genci Mustafa Kemal Paşa'ya ait olan bir konuşma yaptı. Konuşma henüz bitmemişken katılımcılardan birinin, *"hayır, hanımefendi ve beyefendiler, bu yalnız Türklerin İstiklal ve hayat haklarını aleme bu kadar açıklamakla ispat eden bir kahraman değildir. O aynı zamanda yalancı prensiplerle esir edilmek istenen bütün milletlerin bir kahramanıdır. Onların hukukunu temsil ediyor. Dörtler meclisinin katil kararlarına baş kaldıran yalnız bu kahraman ve bunun milleti oldu. Onların muvaffakiyeti hukuk muvaffakiyetidir."* şeklindeki beklenmedik sözleri herkesten alkış almıştı. Balo sabaha kadar orkestranın eşliğinde Batı ve Türk müziği ezgileriyle devam etti. Satıcıların salonlarda gezdirdiği kırmızı-beyaz çiçekler adeta kapışıldı. Başarı o kadar büyük olmuştu ki, Ermeni ve Yunanlıların zararla kapadıkları balolarına mukabil masraflar çıktıktan sonra 700 Frangı aşan bir kâr elde edilmişti. Ertesi günkü gazeteler balodan söz ederken *"şüphesiz evvelki akşam Türk talebesi tarafından verilen balo mevsim baloların en mükemmel ve en muvaffakiyetlisi oldu...Bütün bir sene kibar muhitlerde geçecek Türk kelimesi hep bu muvaffakiyetli ve güzel geceyi hatırlatacak ve o gece Türkler hakkında edindikleri iyi fikirleri daima saklayacaklardı."* ifadelerini kullanmaktaydılar[21].

İsviçre'deki Türklerin faaliyetleri İngiliz istihbarat kayıtlarında da yer bulmuştur. İngiliz belgelerine göre buradaki Türkler, Berlin'de bulunan Talat Paşa'dan aldıkları tavsiyeler üzerine bir İttihat ve Terakki temsilcisini Hint Hilafet Komitesiyle görüşmelerde bulunmak üzere Roma'ya göndermeye çabalamışlardır[22].

Mütareke döneminde Cenevre'de İslam milletlerinin haklarını müdafaa, uğradıkları zulmü teşhir maksadıyla gazeteci kimliği altında bazı kişiler Osmanlı Devleti'nden maddi yardım istemekteydi. Mısırlı veya Suriyeli olan el-Feyani, Osmanlı Devleti'nin Bern Sefiri Cevad Bey'e gönderdiği dilekçede, gerekli sermayenin temini için Suriye ve Mısırlılar'dan yardım talep ettiğini, fakat talebin karşılığının manevi bir teşvik olması dolayısıyla Cevad Bey'den maddi yardım istemekteydi. Cevad Bey ise yaptığı araştırmanın sonucunda adı geçen kişinin, savaş zamanında Cenevre gazetelerinden birinin yazı işlerinde olduğunu, üstelik devletin aleyhinde bazı teşebbüslerde bile bulunduğunu ortaya koymuştur. Cevad Bey, bununla beraber geçmişte yaptıklarıyla devletin çizgisinde olmayan bu

21 **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1921.

22 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** c.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.44.

Levent Şahverdi Arşivi

kişinin, yeniden devletin aleyhine dönmesine meydan vermemek için, gönderdiği mektuba red cevabı verilmemesini önermişti. Hariciye Nezareti ise o günlerde devletin içinde olduğu mali bunalımdan dolayı maddi yardımın mümkün olmadığını, fakat durumun İstanbul'a bildirilmesinin ardından gelecek cevabın adı geçene haber verilmesi gereğini vurgulamıştır. Ayrıca Cevad Bey, gazeteye de Babıâli adına sekiz adet, bir adet sefarete, biri Cenevre Başşehbenderliği'ne gönderilmek üzere on adet abone kaydı sözü vermiştir. Bu yapılan elbetteki el-Feyani'nin devlete hizmet etmesini sağlamaya dönüktü[23].

Lozan Türk Yurdu ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde başta İsviçre, Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa'ya eğitim amacıyla bir çok öğrenci gitmekte ve çeşitli isimler altında dernekler kurulmaktaydı. Müşterek vatan ve millet için çalışmak azmiyle Türk gençleri başta olmak üzere Arap ve Arnavud öğrencilerin de iştirakiyle 1909'da Lozan Osmanlı Kütüphanesi adıyla bir dernek kurulmuştur. Çeşitli konferanslar tertipleyen bu dernek 17 Kasım 1911'de asli hüvviyetine bürünerek *"Lozan Türk Yurdu"* adını almıştır. Lozan Türk Yurdu Anadolu'nun sesini Avrupa'ya duyurmada büyük gayret sarf etmiştir[24]. Osmanlı Devleti sınırları dışında Lozan Türk Yurdu haricinde Türk milliyetçiliği fikrine müsteniden kurulan diğer dernekler ise; Cenevre Türk Yurdu, Neuchatel Türk Yurdu, Paris Türk Yurdu[25], iken işgallerin başlamasıyla birlikte İsviçre'deki Türk münevverlerince kurulan diğer bir dernek ise, İsviçre Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'ydi. Dernek gerek Anadolu'da ortaya çıkan olaylar, gerekse Ermeniler tarafından Avrupa siyasi çevrelerinde icra edilen propagandaların asılsız olduğu yönünde bir beyanname yayımlamıştır[26].

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İsviçre'deki Türk karşıtı çevrelerin faaliyetleri karşısında Lozan Türk Yurdu İsviçre'de oturan Türkleri vazife başına davet etmiştir. Mütareke hükümleri uyarınca anavatanda henüz ulaşım ve haberleşme tesis edilmiş değildi. Yurt dışında yaşayan Türklerin

23 **BOA,** HR.SYS, 2470/14.

24 Sulh konferansında gerek Türkiye ile ilgili kararlarda etkili olabilmek, gerekse azınlıkların iddialarına cevap mahiyetinde *"En Turquie Les Minorites"* ve *"Atrocite Greque"* adlarıyla birer risale neşredilmiştir. Bkz. Mehmet Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. 13, sayı 37, Mart 1997, s.31-77.

25 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.390.

26 **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. 7, (1920) Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, , s.227.

Levent Şahverdi Arşivi

maddi ve manevi durumları kötüydü. Tüm bu müşkülata rağmen yinede Türklerin sahip olduğu *"iman"* ları sayesinde birçok şey yapılabilirdi. Fakat Türk Yurdu'nun mesaisi siyasi sahaya dahil olamayacağı gibi, gazeteciliğe de dökülemezdi. Maksadı Türklük aleminde inkılap esasları hazırlamak olan Türk Yurdu *"alemin nurlu yollarından sapamazdı."* Memleketin doğu ve batı kısımlarında Türklerin çoğunluk teşkil etmediği Batıda adeta kesin bir hüküm haline gelmişti. Bunun üzerine yurt üyeleri kütüphanelere girerek çeşitli coğrafi atlaslar, istatistikleri ve anketleri incelediler. Yaptıkları araştırmalar neticesinde *"Asya-yı Suğra Ahalisi*" adıyla Batılı kaynaklardan hareketle ilmi bir eser meydana getirmişlerdir. Mütarekenin doğurduğu sorunlarla uğraşan bu gençlerin çeşitli yollarla tedarik ettiği paralarla bu eser bastırılabilmiş ve gerekli yerlere gönderilmiştir. Wilson, Belçika Kralı, Sulh konferansı hazırlık komisyon kâtibi gönderdikleri mektuplarla müspet surette bu mesele hakkında aydınlatıldıklarından dolayı teşekkür etmişlerdi. Wilson mektubuna *"Türk Milleti hakkının ihmal edilmeyeceği"* cümlesini de ilave etmişti. Risalenin neşrini müteakip her taraftan birçok bilgi talep eden ilgili mektuplar Türk Yurdu merkezine gelmişti. Bu mektuplarda kamuoyuna hakim olan çevreler her iki tarafı da dinlemek istediklerini göstermekteydiler. *"Bizim devam etmiş olan sükutumuzu hakkımızın pek bedihi olduğuna değil, fakat za'afımıza ve haksız olduğumuza atf etmişlerdi."* şeklinde ifadelerin gözlemlendiği mektuplarda, Yurt elde ettiği sonucu bir beyanname ile tüm Türklere ilan etmiş ve yardım talep etmiştir[27].

Kuruluşundan itibaren düzenli bir şekilde milli görevini ifa etmede gayret gösteren Lozan Türk Yurdu, Türk Milleti'nin aydın tabakasını özellikle de gençleri milli gayeler etrafında toplamak, yüreklendirmek için her yıl müsabakalar yapmaya karar vermişti. Lozan Türk Yurdu, *"Türk gençliğinin milli vazifesi ne olmalıdır"* düsturundan hareketle ilk yarışma için şu noktaları tespit etmişti: Yazılacak eserin orta hacimdeki kitap sayfalarıyla, matbu beş sayfadan az olmaması, Yarışmaya katılanların hazırladıkları eseri, isimlerini, adreslerini okunaklı bir şekilde yazarak Şubat ayına kadar Lozan Türk Yurdu'na eriştirmesi, gönderilecek eserler Lozan Türk Yurdu'nca oluşturulacak bir ilmi heyet tarafından tetkik olunacaktı. Birinciliği kazanan yarışmacıya 150 frank, ikinciye 50 frank, üçüncüye de Lozan Türk Yurdu tarafından bir takdirname verilecekti. Yazılan eserlerden biri önemli görüldüğü taktirde

27 **Hakimiyet-i Milliye,** 29 Haziran 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Türk Yurdu tarafından bastırılarak, satışından elde edilecek kâr yarışmacıya verilecekti[28].

Lozan Türk Yurdu'nca Toplanan Türk Kongreleri

Mütareke ile birlikte Lozan Türk Yurdu elindeki imkanlar ölçüsünde Osmanlı haklarını savunmak için harekete geçmiştir. Bu amaçla Cenevre'de bir Türk Kongresi yapılmıştır. Alınan kararları bir metin halinde Wilson ve İtilaf devletleri başkanlarına göndermek üzere Şerif Paşa görevlendirilmişti. Bu kararlarda göze çarpan hususlar şunlardı[29]: Türkiye'nin himayesi ve başkentinin Türk hakimiyetinde bırakılması, Wilson prensiplerinden Türkiye'nin istiklâl ve hakimiyetine garanti eden 12. maddenin tatbiki, Türklerin ve diğer azınlıkların haklarının tetkiki,

Türkiye'deki azınlıklarla beraber diğer memleketlerde ki Türk azınlıkların hukuklarının temini,

Türkiye'nin iaşesinin temini, Türk esirlerinin mümkün olan en hızlı şekilde iadesi ve Balkan Savaşları'ndan itibaren Türkiye'den ayrılan araziye Osmanlı'nın genel borçlarının taksimi, Yabancı ülkelerdeki Türklerin dönüşüne muvafakat edilmesi.

17 Mayıs 1920'de yapılacak senelik toplantı için İsviçre'de oturan Osmanlılara birer çağrı gönderilmiştir. Paris'teki *"Cemiyet-i İslamiye"* ile Hind müslümanları arasında ortaya çıkan ihtilaf üzerine Hindliler tarafından adı geçen cemiyete verilmekte olan tahsisatın kesilmesiyle Paris'te çıkan *"Zeho De I'slam Gazetesi"* nin yayımı durmuştur[30]. İsviçre'deki Osmanlı vatandaşlarına yönelik Lozan Türk Yurdu tarafından 10 Nisan 1920'de bir çağrı yapılmıştı. Geçirilen o sıkıntılı günlerde düzenli bir program dahilinde milletin kurtuluşu için çareler aramak, fikir ayrılıklarını unutarak birlik halinde toplanmak üzere Lozan Türk Yurdu 17 Mayıs 1919'da altı gün süren toplantıyla önemli kararlar almıştı. Hiç bir partiyle bağlantısı olmadığını, Türk kardeşlerini tek bir bayrak altında toplamayı büyük bir iftihar addeden Lozan Türk Yurdu, kongrenin kendisine yüklediği milli vazifeyi gerçekleştirmeyi kendisi için bir şeref saymıştır. 17 Mayıs 1920'de Lozan Şehri'nde Tiyatro Salonu'nda 10.30'da açılması planlanan kongreye istisnasız Avrupa'daki tüm cemiyetler gönderecekleri delegelerce davet edilmişti. Davette şu cümleler göze çarpmaktaydı: *"Sevgili kardaşlar, vatan*

28 **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Kanun-i Evvel 1921.

29 **Tasvir-i Efkar**, 16 Şubat 1919.

30 **BOA,** HR.SYS, 2464/17, lef 1.

Levent Şahverdi Arşivi

ve milletimiz tehlikededir. Sabisiz yavrular, masum kadınlar ayaklar altında çiğneniyor. Bunların haklarını müdafaa etmek, bu vazifeyi hakkıyla ifa edebilmek için muntazam bir programla hareket etmek esastır. Gaye-i nihayemize en çabuk varmak için en doğru yolu aramak icab eder. Müdavele-i efkâr etmek gerek. Şahsi his ve işlerimizi, siyasi mücadelelerimizi bir tarafa bırakalım. Hasta vatanın imdadına koşabilmek çarelerini aramak üzere bir araya toplanalım. Kalplerimiz aynı hisle vursun…Tarihinde harikalar gösteren büyük bir milletin neslinden olduğumuzu unutmayalım. Vukuat ne kadar elim olursa olsun bedbin olmayalım. Bütün müşkülat-ı hazıraya rağmen milletimizi tezellüle karşı tedbirler ittihaz edelim. Damarlarında Türk kanı cevelan eden kardaşlar: Lozan Türk Yurdu'nun davet ettiği bu mübarek ve hayırlı davete icabet ediniz. Yeriniz ne kadar uzak olursa olsun Lozan'a gelmeğe gayret ediniz. Bu gün bedbaht görünen büyük milletimizin hastalıklarını teşhis ve tedavi çarelerini aramak içun yapılacak bu ictimağa iştirak etmek milli borcunuzdur. Bu kadar büyük günlerde milli borcunuzu ifadan kaçmayınız. Türk bu gün hariçte muntazam bir teşkilata her zamandan fazla muhtaçtır. Bu ihtiyacını tatmine siz de iştirak ediniz. Vazife başına kardaşlar."

Programda ise maddeler şu şekilde sıralanmaktaydı: Derneğe katılan delegelerin nutku, reis ve katip seçimi, müzakere usulü hakkında maddelerin görüşülmesi, geçen seneki dernek müzakerelerinin özeti, kongre daimi bürosunun bir senelik faaliyeti hakkındaki raporun okunması, daimi büronun düzenlenmesi hakkında müzakere ve ruzname.

Ruznamede ise şu maddeler göze çarpmaktaydı: Muhaceret, yabancı boyunduruk, işgalde kalan Türk illerinde ictimai teşkilat, terbiye-i bedeniye teşkilatı, iktisadi, ticari ve zirai teşkilat, nüfus erimesinin önlenmesi çareleri ve sıhhi teşkilat, Türk köylüsü ve refahı, aile ve kadın, eğitim. Lozan'a gelmesi mümkün olmayan Türklerin, derneğe herhangi bir madde hakkında gönderecekleri dilekçelerle iştirakleri kabul edilmişti[31].

*"Turan Türk Yurdu"*nun teşebbüs ve davetiyle ilk defa 17 Mayıs 1919'da toplanan Lozan Türk Yurdu, özellikle sosyal meselelerde dimağları aydınlatmak, bazı sosyal meselelerde anlaşmaya varabilmek, siyasi fikri ne olursa olsun Türk gençlerini yurt şemsiyesi altında birleştirmek emelini takip ediyordu. Mütarekeden sonra ortaya çıkan karamsar tablo derneği Osmanlı vatanının savunulması ile de meşgul olmaya itmiştir. Bu vazifeyle meşgul olmak üzere dernek,

31 **BOA**, HR.SYS, 2464/17, lef 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'da sürekli bir yurt tesis etmiştir. Türkiye'nin Avrupa ile haberleşmesinin mümkün olmadığı zamanlarda yararlı hizmetleri taktire şayan olan Lozan Türk Yurdu, 1921 senesinde aynı tarihte toplanmaya katılımcıları davet etmiştir. İsviçre parasının yüksek olmasından dolayı İsviçre dışındaki Türkler buraya gelemeyerek layihalarla derneğe iştirak etmişlerdi. Dernek, Almanya'nın çeşitli merkezlerinden, Paris, Viyana, Budapeşte Talebe Cemiyeti'nden bu yolda yazılı mütalaalar almıştır. İsviçre'nin Zürih, Bern, Neuchatel, Cenevre gibi merkezlerinden ise birer murahhas heyet gelmiştir. Bunlardan başka Kırım ve Kuzey Türklerden bazı önemli şahısların katılımı derneğe güç vermiştir. Derneğin o seneki programı ise şöyleydi:

1. Lozan Türk Yurdu Reisinin Nutku.
2. Delegelerin Nutukları.
3. Toplantı zamanı için kongreye bir reis ve katip seçimi.
4. O günkü durum ve şahsi teklifler.
5. Müzakere usulünün tespiti.
6. Daimi büronun bir senelik faliyetine dair kongre umum katibinin raporu ve bu yönde müzakereler.
7. Daimi büro nizamnamesinin tastik ve kabulü.
8. Bir sene için umumi katip seçimi.
9. Ruzname-i müzakere

Dernek, Lozan Türk Yurdu namına başkan tarafından okunan nutukla açıldı. Türk Yurdu başkanı derneğin 3 yıl boyunca zor şartlar altında toplandığını anlatma ihtiyacı hissetmişti. 1919 senesi toplantısını anlatırken o günkü gazetelerden İzmir'in Yunanlılarca işgalini hatırlatma gereğini duyan başkan, Paris'te toplanan sulh konferansının ise Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen tasfiyesini müzakere ettiğini söylemişti. Dernek başkanına göre, o yıl Türk Milleti kudret ve mevcudiyetini fiilen göstermiş, istiklal-hürriyet kabiliyetini ispat etmiş, düşmanı mağlup etme azmiyle, hayat hakkını düşmanları dahil tüm dünyaya tanıtmıştı. O sıkıntılı günlerde tüm müşküllere rağmen iki yıldır tam bir sükunet içinde toplanan Türkleri, Türk Yurdu başkanı 3. toplantılarını parlak bir şekilde yapmayı başarılı kılan Allah'a hamd ve şükretmiştir. Çeşitli nutukların ardından Bern sefareti kâtibi tarafından resmi açılışta bulunmayan

Levent Şahverdi Arşivi

Sefir Cevat Bey adına bir beyanname okunmuştur. Cevat Bey, öncelikle Anadolu'daki kahramanların Türkiye'nin hürriyet ve istiklâli için verdiği mücadeleyi, ardından Türk gençliğinin İsviçre'de ilim ve irfan cephesindeki mücadelesini takdir ettikten sonra, itimatnamelerin taktimi merasimi sırasında İsviçre başkanı tarafından Türk Milleti hakkında kullanılan övgü dolu sözleri hatırlatmıştır. Zira, o dönemde merkezi Avrupa devletlerindeki Türk vatandaşlarının hukukunu korumayı İsviçre siyasi memurları üstlenmiştir. Toplantıda derneğin üstleneceği milli vazifeler görüşülmüştür. Öncelikle Anadolu'da Türklerin istiklâl ve namusunu savunanlara, TBMM'ye derneğin takdirlerini bildirmek için Anadoluya bir telgraf çekilmesi hakkındaki karar oy birliği ile alınmıştı. Böyle bir telgrafın çekildiği Sadrazam Tevfik Paşa'ya da bildirilmek suretiyle Türk Milleti'nin birliği için mesai sarf etmesi ümidi korunmak istenmişti. Ayrıca alınan kararların Anadolu ve İstanbul basınına bildirilmesi kararlaştırıldı. Türk'ün hukukunu müdafa eden Türk dostlarına; Pierre Loti'ye, Londra İslam Yurdu'na, bazı şahıs ve müeseselere de teşekkür telgrafları çekilmişti. Hürriyet ve hayat hakkı için yaptığı mücadelede Türk Milleti'nin ne kadar haklı olduğunu teyit eden dernek, bu noktaya dikkatleri çekmek üzere uzun müzakereler neticesinde bazı İtilaf Devletleri ricaline de telgraflar çekilmesine karar vermişti. Amerikan başkanı Harding'e çekilen telgrafta *"Ekaliyetlerin hukukuna en vasi' mikyasta hürmet eden hürriyet ve mevcudiyeti için çarpışan Türk Milleti'nin müzaheretinize mazhar olacağını Lozan'da toplanan Türk Kongresi ümit eder."* ifadelerine yer verilmişti[32].

Bir ay içinde Lozan'da dördüncü toplantısını yapan Türk Kongresi yazı işleri dairesinden Türk basınına gelen bir mektupta adı geçen kongre, Türk meselesi hakkında çeşitli devletlerin siyasilerinden on sekizine telgraflar çekmişti. Türk Milleti'nin istiklalini muhafaza etmek için mütarekeden beri takip ettiği mücadelesi hakkında dünya kamuoyunun dikkati çekilmek istenmiştir. Telgraflarda, Türk Milleti'nin yegane isteği *"her milletin kendi mukadderatını kendisi serbestçe idare etmesine ait olan düstürun"* Türkler hakkında da tatbikine müsaade edilmesi şeklinde özetlenebilmekteydi. Türkler ekseriyet teşkil ettikleri topraklarda istiklâllerinin, siyasi hakimiyet ve iktisadiyelerinin tasdik olunmasını istemekteydiler. Türk Milleti İtilaf Devletleri tarafından mahalli tahkikat yapılması hususundaki teklifi ve sonuçlarını kabul ettiği gibi, I.Dünya Savaşı'na girmelerinin cezasını çekmeğe ve imparatorluğun 2/3'üne yakın toprağın kendisinden ayrıl-

32 **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ağustos 1921.

Levent Şahverdi Arşivi

masına razı olmuştu. Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'da huzur içinde yaşayan, mütareke hükümlerini uygulayan bir millete saldırması devam eden savaşın ana sebebiydi. Yine telgraflarda, *"Türkler miras olan mülklerinin hukuka bile riayet etmeyen eşkıya sürüleri tarafından pek müthiş tecavüze ve tahribata uğramasına müsaade edemezlerdi."* ifadeleri göze çarparken, Türk Milleti'nin bağımsızlık için üç yıldır silahlı mücadeleye girişmesi ise, *"Türkler bu suretle bütün dünyaya ispat etmişlerdi ki, hür ve müstakil yaşamak ve hiç bir hakimiyet-i ecnebiyyeye katlanmamak azmindedirler. Ancak bu kudsi cihad şark sulhüne bağlı olan sulh nizam namına da faideli olduğundan Türk Milleti'nin hukuk-ı tabiisi tasdik olunmadıkça cihan sulhünün de takarrür edemiyeceği aşikardır."* ifadeleriyle betimlenmekteydi. Üstelik Türk Milleti sebebiyet vermediği savaşın devamını arzu etmemekte ve nihai zafere iman etmekle birlikte, barış akdetme isteğini defaatle duyurmuştu. Bu isteğin gerçekleşmemesindeki en önemli engel Yunanlıların hiç bir hakları olmadığı topraklarda yerleşmek için yaptığı zulümler ve ihtiraslı emelleriydi. Gerek müttefik gerekse tarafsız çevrelerce icra edilen tahkikatlarda Yunan ordusunun kadın, çocuk, ihtiyar ayırmaksızın yaptığı zulümler ortaya çıkmıştı. Zira bu dönemde Yunan zulmüne Anadolu içinde katlanıp oturanlar hariç, mezalimden kaçmak için İstanbul'a sığınanların sayısı 70.000'den fazlaydı. Türk Kongresi Türk Milleti'nin maruz kaldığı zulme en kısa sürede son vermek için medeni dünyanın dikkatini çekmek istiyordu. Kongre Ankara'daki TBMM'ye şu telgrafı çekmişti: *"Dördüncü Lozan Türk Kongresi Türkü ve şerefini kurtaran ve vatanın ruhu olan Büyük Millet Meclisi'ne ve muhterem reisine hürmet ve muhabbetlerini yollar."* Türk Ordusu'na ise şu telgraf çekilmiştir: *"Dördüncü Lozan Türk Kongresi sevgili vatanımızı hunhar boyunduruğu altına almak isteyen düşmana karşı cansiperane müdafasıyla varlığımızı kurtaran kahraman ordumuza minnetdarlığını, hürmet ve muhabbetlerini yollar"*[33].

Lozan Konferansı Sırasında Faaliyetler

Lozan Konferansı sırasında İsmet Paşa bir taraftan Lord Curzon ile uğraşıyor, diğer taraftan gazetecilerle görüşerek Türk davasını anlatmaya ve bütün dünyaya yaymaya çalışıyordu. Bu esnada "İsviçre–Türkiye Dostlar Cemiyeti"nin kurulması ve bu vesileyle Türk öğrencilerin verdiği balo İsmet Paşa'ya Türk davasını özetleme imkanını sağlamıştı.[34] Anadolu'da seyahatinin ardından Türk

33 **İleri**, 1 Haziran 1922.

34 Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Yayınları, İstanbul, 2006, s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

askeri harekatı hakkında yazılar yazan İsviçreli Albaylardan Arthur Fonjallaz'in teşebbüsüyle İsviçre'de bir *"Türkiye Muhibler Cemiyeti"* tesis edilmişti. Cemiyetin birinci toplantısını barış toplantısının açıldığı gün akdetmesi ve merasim sırasında yine cemiyet tarafından İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hüseyin Bey'e birer madalya verilmesi kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan Türk heyeti, Cenevre Üniversitesi Öğretim üyelerinden Profesör Montet ve Pittard'a Türk Milleti'nin hislerini ifade etmek üzere, İstanbul Darülfünunu müderrislerinden Yahya Kemal, Gazeteci Ruşen Eşref Bey'leri görevlendirmişti[35].

Lozan görüşmelerinde sırasına rastlayan bayram Lozan'daki Türk gazetecilerin İsmet Paşa ile görüşüp bayramlaşmaları için bir vesileydi. Lozan'daki Türk Yurdu, Lozan Palas'ın duvarlarını küçük kırmızı bayrakların süslediği büyük salonunda sade bir bayramlaşma töreni düzenlemişti. Bayramlaşmaya Lozan'daki Hintli, Mısırlı, Suriyeli, öğrencilerle birlikte bütün Müslümanlar başta İsmet Paşa olmak üzere Türk Heyeti katılmıştı. Önce Şeyh Abdulbaki Arslan isminde bir Mısırlı genç Kur'an'dan bir sayfa okumuş, ardından Arap halkından Ahmet Resmi isminde diğer bir genç de Doğu milletlerine bağımsızlık fikrini ilham eden İsmet Paşa'ya teşekkür eden bir konuşma yapmıştır. Bundan sonra Türk öğrencileri adına bir genç nutkunda, Anadolu'da savaş devam ederken Lozan'daki Türk gençliğinin nasıl bir iman ile davaya bağlılığını anlatmıştır. Söz alan İsmet Paşa toplantıyı hazırlayan Türk öğrencilerin cemiyetlerine teşekkür etmiş ve bayramlarını kutlamıştır. İsmet Paşa Türk öğrencilerin bu hareketini samimiyetle hatırlanacak bir misal olarak adlandırmıştır. Türk öğrencilerine nasihat vermeyi de unutmayan İsmet Paşa, öğrencilerin ilim kuvvetine karşı daima samimi bir itikat ile inanmalarını isteyerek sözlerine şu şekilde devam etmişti. *"Bu surette memleketlerine döndükleri zaman iftihar edilecek bir uzuv olmaya gayret etmelidirler…Talebemiz yarına ve kendilerine itimat besleyerek çalışmalıdır. Talebemiz mensup olduğumuz milletimizin hakiki ve kalbi bir itimat beslemelidir. Milletimiz gerek tabii vasıflarıyla, gerek tarihi ananeleriyle dünyada hiç bir milletten aşağa kalmamak üzere yaratılmıştır ve her millet gibi saygınlığa layıktır…"* Uzun uzadıya alkışlanan İsmet Paşa'nın nutkundan sonra bayram hatırası olarak

35 **Vakit**, 22 Kasım 1922. Dönemin gazetecilerinden Ali Naci Karacan'ın ifadesiyle *"O gece Lozan'da hakiki bir Türk gecesi olmuştu."* O akşam İsviçrelilerle Türkler arasında bir de Dostluk Derneği kurulmuştur. İsviçreli Albay Fonjallaz Başkanlığında toplanan İsviçre-Türkiye Dostlar Cemiyeti'ne bir süre ara verilmiştir. Biri Mustafa Kemal Paşa'ya, diğeri İsmet Paşaya ait olmak üzere iki altın madalya verilmiştir. Madalyaların bir tarafında *"İsviçre-Türk Dostlukları Cemiyeti"* ve *"1922 tarihli İsviçre-Türkiye Bayrakları"* bulunmaktaydı; Karacan, **a.g.e.**, s. 177.

Levent Şahverdi Arşivi

toplantıya katılanların grup halinde resimleri çekilmiştir[36].

Lozan Barış Antlaşması'nın son bulmasıyla Lozan Türk Yurdu üyeleri de Türkiye'ye dönmeye başlamıştı. Dr. Kazım Esat, Saffet Bey, Şakir Bekirof ile faaliyetlerine devam kararı almış olsa da adı geçen şahısların memlekete dönmeleri sebebiyle Yurdun faaliyetlerinin tatil edilmesi kararı alınmıştı. Önce Yurt evrakı İstanbul'a nakledilmiş, ardından Yurt defterine*"ileride ihyası kuvvetle ümid edildiği"* notu düşülerek, yurdun faaliyetine son verilmiştir[37].

Sonuç

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla İsviçre'de Osmanlı Devleti aleyhine olan çevrelerin faaliyetleri hızlanmıştı. Özellikle Ermenilerin yaptığı çalışmalar had safhadaydı. Cemiyet-i Akvam'ın merkezi olması sebebiyle İsviçre'de Osmanlı Devleti aleyhine yayınlar bu ülkede yaşayan Türkleri rencide etmekteydi. Bu ülkede yaşayan Türklerin ise Osmanlı Devleti aleyhine yapılan faaliyetlere karşı koyacak değil maddi güçleri, bazılarının Türkiye'ye dönecek paraları dahi yoktu. İsviçre'deki Türkler memleketlerine dönemediği gibi, haber dahi alamamışlardı. Son derece güç koşullar altında yaşayan İsviçre'deki Türkler, Ermeni ve Rumların Türklüğü rencide edici faaliyetlerine karşı teşkilatlanma çabasına girişmişlerdi. Siyasi gaye gütmeyen Lozan Türk Yurdu ise, Osmanlı Devleti aleyhine olan çevrelerin faaliyetleri sonucu mesaisini Türklerin haklarını korumaya adamıştır. İsviçre ve civar ülkelerdeki Türkleri teşkilatlandırmayı kendine hedef alan Lozan Türk Yurdu, gerek tertiplediği balo ve kongrelerle, gerekse bastırdığı broşürlerle Türklerin Anadolu'daki sesini İtilaf Devletleri nezdinde duyurmaya çalışmıştır. İsviçre'deki Türkler Lozan Konferansı sırasında yaptıkları faaliyetlerle de İtilaf Devletlerini Türk davasına kazanmaya çalışmışlardır. İsviçre'deki Türklerin sergilediği bu spontane tepki Türk Milleti'nin bağımsız yaşamaya verdiği önemin bir göstergesi olduğu gibi, en zor şartlarda dahi hayatta kalma azmini göstermesi açısından önemlidir.

36 Karacan, **a.g.e.**, s. 389-391.

37 Şahingöz, **a.g.m.**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Le Tribune de Geneve

Tasvir-i Efkar

Vakit

Eserler

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 7, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

KACIROĞLU, Murat, "Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri", **Karadeniz Araştırmaları,** Sayı 20, kış 2009, s.117-136.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan,** Nokta Yayınları, İstanbul 2006.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar**, İmge Kitabevi, İstanbul 1989.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Lozan Türk Yurdu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c. 13, Sayı 37, Mart 1997, s. 31-77.

ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, c.3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979.

ŞİŞMAN, Adnan, "Yurt Dışında Tahsil Yapan Burslu Ermeni Asıllı Osmanlı Öğrencileri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. IV, Sayı 2, Aralık 2002.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Millî İktisat (1909-1918),** Yurt Yayınları, Ankara 1982.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE İMTİYAZLAR SORUNU

Seda ÖRSTEN ESİRGEN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demiryolu, havagazı, elektrik gibi çeşitli kamu hizmetlerinde imtiyaz usulünün uygulanmasıyla ülkede modern yaşamın altyapısı oluşmuştur. Yaklaşık yetmiş yıllık bir uygulamadan sonra kamu hizmeti imtiyazları, Lozan Barış Konferansı'nda taraflar arasında uzun tartışmalara konu olmuştur. Konferansın sonunda imtiyazlar meselesinin, T.B.M.M. Hükümeti ile şirketlerin yapacağı özel görüşmelere bırakılması kararlaştırılmış; Hükümet ile anlaşmaya varamamış şirketlerin durumu ise, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak imzalanan bir protokol ile düzenlenmiştir. Çalışmanın amacı, imtiyazların Konferansa etkisinin olup olmadığını araştırmak, taraf devletlerin Lozan Barış görüşmeleri sürecinde imtiyazlar konusunda izledikleri politikaları ortaya koymak ve imzalanan Protokolü incelemektir.

Anahtar Kelimeler: İmtiyazlar, Lozan Barış Konferansı, Osmanlı İmparatorluğunda Verilmiş Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri, yabancı sermaye, şirketler.

* Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara / Türkiye. orsten@law.ankara.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

THE QUESTION OF CONCESSIONS DURING THE LAUSANNE PEACE NEGOTIATIONS

ABSTRACT

Beginning from the half of the nineteenth century, the concession system formed the basis of modern life by carrying out of public services like railways, gas and electric in the Ottoman Empire. After an almost seventy-year history, the public service concessions were one of the subjects of the Lausanne Peace Conference. At the end of the Conference, it was decided to leave the question of concessions to the private negotiations between Turkish Government and companies. The situation of the companies which could not agree with Turkish Government was arranged by the Protocol signed at Lausanne on July 24th 1923. The objective of the paper is to investigate whether the concessions had an effect to the Conference, present the concession policies of the States in the Conference and examine the Protocol.

Keywords: Concessions, Lausanne Peace Conference, Protocol Relating to Certain Concessions Granted in the Ottoman Empire and Declaration, foreign capital, companies.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, yıkılan Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türk Devleti'ne tam bağımsız ve özgür olma niteliğini kazandırmıştır. Devletin kuruluşuna uluslararası alanda hukukî dayanak teşkil eden Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, aynı zamanda XIX. yüzyılın başından itibaren emperyalist Avrupa ülkelerinin Osmanlı topraklarında kurmuş oldukları ekonomik düzeni de ortadan kaldırmıştır.[1] Söz konusu ekonomik düzenin oluşumunda, yüzyıllara dayanan kapitülasyon geçmişi kadar, XIX. yüzyılın ortasından itibaren yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazlarının da etkisi büyüktür. Kamu hizmeti imtiyazı, idarenin özel kişiyle yaptığı sözleşme ile, bir kamu hizmetinin kurulmasını ve/veya belli bir süre işletilmesini, karşılığında yararlananlardan ücret ya da bedel almak, masrafları kâr ve zararı imtiyazcıya ait olmak üzere, kendi buyruğu ve sorumluluğu altında sağladığı bir uygulamadır.[2]

Osmanlı Devleti'nde imtiyaz usulü, XIX. yüzyılın ikinci yarısında uygulanmaya başlanmıştır. III. Selim zamanından itibaren ileri görüşlü padişahlar, Batı kültürü ile tanışan bürokrat ve aydınlar, Avrupa başkentlerinde kurulan elçilikler vasıtasıyla Avrupa'daki gelişmeler yakından izlenmiş; Tanzimat dönemine gelindiğinde ise, Devletin özellikle kamu hizmeti alanında eksiklikler ve yoksunluklarla karşı karşıya kaldığı fark edilmiştir. Diğer taraftan, Avrupa'da üretim için hammadde ihtiyacı doğmuş; aynı zamanda ortaya çıkan sermaye birikimi için yeni yatırım alanı arayışına girilmiştir. Böylece ülkenin iç ve dış, siyasî ve ekonomik bütün dinamiklerinin etkisiyle uygulanmaya başlanan imtiyaz usulü, Osmanlı Devleti'nde demiryolu, tramvay, havagazı, su, elektrik gibi kamu hizmetlerinde faaliyet göstererek, ülkede modern yaşamın altyapısını oluşturmuştur.

İmtiyazlarla ilgili düzenlemeler, 1850'lerden itibaren çeşitli irade, kanun ve nizamnamelerde dağınık şekilde de olsa yer bulmuş ve Devlet tarafından zaman zaman sözleşme ve şartname örnekleri yayımlanmışsa da; imtiyaz işleminin hukukî çerçevesi, II. Meşrutiyet döneminde 23 Haziran 1910 (R. 10 Haziran 1326) tarihli *Menafi-i Umumiyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun*'un[3]

1 Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 95; Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** TTK Yayınları, Ankara, 2005, s. 11.

2 Lütfi Duran, **İdare Hukuku Ders Notları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s. 330.

3 **Düstur**, II. Tertip, C. 2, s. 362-365.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarılmasıyla, pozitif hukuk normu haline getirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde imtiyaz verilmesi sürecinde siyasî ve ekonomik etkenlerin yoğun olarak devreye girmesi nedeniyle, konuyla ilgili çalışmalarda imtiyazlar çoğunlukla bu açılardan ele alınmış; imtiyazların hukuksal yönü gölgede kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde Avrupa devletlerinin Osmanlı toprakları üzerindeki planlarında belirleyici etkenler arasında yer almıştır. Bu doğrultuda Avrupa devletlerinin izledikleri politikanın, imtiyazların belirlediği nüfuz bölgelerinin sınırlarıyla örtüştüğü görülmüştür.[4] Ancak Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen kesin zafer, oluşan yeni şartların ışığında bir barış konferansının toplanmasını sağlamış; görüşmelerde birçok konu olduğu gibi, imtiyazlar da masaya yatırılmıştır. Yeni bir ulus devletin kuruluş sürecini de kapsayan bu dönemde, yabancı sermaye, varlığını yine imtiyazlar yoluyla sürdürmek için mücadele vermiştir.

Lozan Barış Konferansı, birçok kez farklı açılardan ele alınmış olmakla birlikte, literatürde imtiyazlarla ilgili boşluk bulunması, konunun ayrı bir şekilde araştırılmasını gerekli kılmıştır. Makale kapsamında, kamu hizmeti imtiyaz sözleşmelerinin ve imtiyazlı şirketlerin Lozan Barış Konferansı'nın seyrini etkileyip etkilemedikleri, etkilediyseler ne şekilde bir etkide bulundukları incelenmiştir. Bu çerçevede esas itibariyle tutanaklar ele alınarak, taraf devletlerin imtiyazlar konusunda izledikleri politikalar açıklanmış; ayrıca Konferansın kesintiye uğradığı dönemde imtiyazlarla ilgili meydana gelen gelişmeler ve Konferans sonunda imzalanan Protokol değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışmayla, kamu hizmeti imtiyazlarının ve imtiyazlı şirketlerin Lozan Barış Görüşmeleri sürecini yönlendiren önemli faktörlerden birisi olduğu ortaya koyulmuştur.

BİRİNCİ LOZAN GÖRÜŞMELERİ

Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan zafer, T.B.M.M. Hükümeti'ne, başlayacak barış görüşmelerine her alanda tam bağımsızlığı elde etme yolunu açmıştır. İtilaf Devletlerinin 13 Kasım'da İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması karara bağlanan Konferansa hem İstanbul, hem de Ankara Hükümeti temsilcilerini davet etmesi, zaman zaman düşmanla işbirliği yapmış ve ulusal kurtuluş hareketine karşı düşmanca tavırlar almış olan saltanat makamının 1 Kasım 1922 tarihinde oybir-

4 Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 177.

Levent Şahverdi Arşivi

liğiyle kabul edilen bir kanunla kaldırılması sonucunu doğurmuştur. Saltanatın kaldırılmasının ardından, 2 Kasım 1922 tarihinde T.B.M.M., *İsmet Paşa*'nın baş delegeliği ile Sağlık Bakanı *Dr. Rıza Nur* ve Maliye Bakanı *Hasan Bey*'in delegeliklerini onaylamıştır. Böylelikle saltanatın kaldırılarak Osmanlı Devleti'nin son bulduğunun ilan edilmesiyle, Lozan'daki temsilcilik sorunu çözülmüş; aynı zamanda yeni Türk devletinin siyasal ve hukuksal yapısını sağlamlaştıracak ilk adım atılmıştır.[5]

20 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı'nda ilk olarak kurulacak komisyonlar ve konferans içtüzüğü görüşülmüş; komisyonların her birine, konferansa davet eden devletlerden birinin baş delegesinin başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak komisyon başkanlıkları, rastlantısal belirlenmemiş; Müttefik Devletlerden her biri, diğerlerine göre daha ilgili olduğu konunun görüşüleceği komisyonun başkanlığını üstlenmiştir. İngiltere, özellikle Musul ve Irak sınırı ile Boğazlar meselesinde; Fransa, imtiyazlar, okullar ve Düyûn-ı Umumiye İdaresi konusunda; İtalya ise, imtiyazların da dâhil olduğu çeşitli ekonomik çıkarlar hususunda etkin rol oynayacaktır.[6] Konferansta imtiyazlar, *"Malî ve İktisadî Meseleler Komisyonu"*nda ele alınmıştır. Söz konusu komisyon, kendi içinde beş alt komisyona ayrılmıştır. İmtiyazlar ve imtiyazlı şirketler, esas itibariyle *"İktisat Sorunları Alt Komisyonu"*nda ele alınmakla birlikte, çeşitli nedenlerle farklı başlıklar görüşülürken de gündeme gelmiştir.[7] İmtiyazlar, barış görüşmelerinde

---

5 Mumcu, **a.g.e.**, s. 88, 103; Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. 2, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 290-295; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 277-280.

6 İngiltere baş delegesi Lord Curzon'un başkanlık edeceği topraklara, askerliğe, Boğazlar'a ait işler komisyonu, İtalya baş delegesi Marki Garroni'nin başkanlık edeceği yabancılara uygulanacak rejim komisyonu ve Fransa baş delegesi Mösyö Barére'nin başkanlık edeceği malî ve iktisadî meseleler komisyonu. Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 65, 66, 86, 87; Cemil Bilsel, **Lozan**, C. 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19.

7 Birinci alt komisyon: Malî sorunlar (Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin paylaşılması, askerî işgal masrafının Türkiye tarafından ödenmesi, Türkiye'nin Yunanlılardan istediği zarar tazminatı); İkinci alt komisyon: Ulaştırma, taşıma ve haberleşme (limanlar, demiryolları, posta, telgraf); Üçüncü alt komisyon: Ticarî meseleler, gümrük tarifeleri, ticaret gemileri, emlak, edebî mülkiyet hakkı, güzel sanatlar, marka ve patentler; Dördüncü alt komisyon: İktisat sorunları (imtiyazlar, savaş ve işgal devrine ait meseleler, Türkiye tarafından zaptedilen mülklerin geri verilmesi; bu devre boyunca Türk hükümetleri tarafından yapılan borçların ödenip, akdedilen sözleşmelerin yerine getirilmesi, Türkiye'deki Alman, Avusturya, Macar, Bulgar emlakinin tasfiyesi, terk edilen topraklardaki Türk emlaki meselesi); Beşinci alt komisyon: Sağlık işleri. Karacan, **a.g.e.**, s. 116; Ömer Kürkçüoğlu-Çağrı Erhan,

Levent Şahverdi Arşivi

ilk olarak 1 Aralık 1922 tarihinde İktisat Sorunları Alt Komisyonu'na Müttefik Devletler tarafından sunulan *"Mallara, Haklara ve Çıkarlara, Borçlara ve Ticaret ve Hukuk Davalarında Sürelere İlişkin Hükümler"* başlıklı bir tasarıda karşımıza çıkmaktadır.

Tasarıda 1 Ağustos 1914 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti'nde bulunan ve savaş sırasında Müttefik uyruklarınca denetlenen şirketlere ait olan mal, hak ve çıkarların sahiplerine geri verilmesi öngörülmüştür. Müttefikler, bu konuda kamu hizmeti imtiyazına sahip yabancı sermayeli Türk uyruklu şirketlerin, barış antlaşmasında Türk uyruklu değil; kendilerini denetleyen yabancıların uyrukluğunda sayılmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Türk Heyeti ise 4 Aralık 1922 tarihli oturumda, söz konusu şirketlerin haklarının barış antlaşmasında düzenlenmesine karşı çıkarak, Türk şirketlerinin yabancı Hükümetlerce korunmasını kabul edemeyeceklerini bildirmiştir. Türk Heyeti'nin bu tavrı, İngiliz ve Fransız delegelerin itirazlarıyla karşılaşmıştır. İngiliz delege *Fountain*, söz konusu şirketlerin hisse senetlerini ellerinde bulunduran İngiliz uyruklarına tazminat verilmesinde ısrar ederken; İtalyan delege *Serruys* ise, şirketlerin gerçekte Türk uyrukluğunu kabule zorlandıklarını ileri sürmüştür. Türk Heyeti, yabancı sermaye sahiplerinin verilen imtiyaz karşılığında, Türk uyrukluğunda bir şirket kurmayı kabul etmiş olduklarını belirterek itirazlara cevap vermiştir.[8]

9 Aralık 1922 tarihli oturumda da Türk Heyeti'nden *Zekai Bey*, söz konusu şirketlerin Türk uyrukluğunda tüzel kişiler oldukları konusunda direndiklerini; ancak hangi uyruklukta olurlarsa olsunlar, hisse senetlerini ellerinde bulunduranların çıkarlarının Türk Hükümeti'nce korunacağını; bu nedenle barış antlaşmasına bir devletin kendi uyruklarıyla olan ilişkileri konusunda hükümler koymanın, söz konusu devletin egemenliğiyle bağdaşmayacağını dile getirmiştir. Diğer taraftan, Türk Hükümeti'nin bu konuda almış olduğu bir tedbir de vurgulanmıştır: Buna göre, Türk Hükümeti geçici olarak el konulmuş veya zoralım uygulanmış mallar, haklar ve çıkarlardan dolayı sorumluluk kabul etmekte; ancak Müttefik Devletlerce sonradan işgal edilen ya da eski Osmanlı Devleti'nden kesin olarak ayrılmış bulunan topraklarda aynı tedbirlerden sorumlu tutulmayı reddetmektedir.[9] Daha sonra da görüleceği üzere, Müttefik Devletlerin imtiyazlı

"Lozan Gelişmeleri", **Yaşayan Lozan** (Ed.: Çağrı Erhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 68.

8 Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler**, Takım: 1, C. 3, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 324-327, 330-332.

9 Meray, **a.g.e.**, Tk: 1, C. 3, s. 333, 334.

Levent Şahverdi Arşivi

şirketler konusundaki talepleri, Konferansın sonuna değin aynı şekilde dile getirilmeye devam edecek; ancak Türk Heyeti'nin itirazlarıyla karşılaşacaktır. İmtiyazlar konusu, Konferansın başından itibaren çeşitli komisyonlarda ele alınmışsa da; ayrı bir başlık altında incelenmesine barış görüşmelerinin üzerinden bir aydan fazla bir süre geçtikten sonra, 28 Aralık 1922 tarihinde başlanabilmiştir.

Müttefiklerin sundukları teklif, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Osmanlı Hükümeti tarafından 1 Ağustos 1914 tarihinden önce verilmiş imtiyazlardan yararlanmış olan Müttefik Devletler uyrukları ile yabancı sermayeli Osmanlı şirketlerinin, imtiyaz sözleşmelerinden ve 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra yapılmış her türlü anlaşmadan doğan haklarının yeniden tanınması,

- Her bir imtiyazın süresinin, 1 Ağustos 1914 tarihi ile barış antlaşmasının yürürlüğe giriş tarihi arasındaki zamana eşit süre için uzatılması,

- İmtiyaz sözleşmelerinin gözden geçirilerek yeni koşullara uydurulması; bu konuda Türk Hükümeti ile imtiyaz sahipleri arasında anlaşma sağlanması,

- Barış antlaşmasının yürürlüğe girişinden başlayarak bir yıl içinde, imtiyaz sözleşmelerinin yeni koşullara uydurulmasında taraflar arasında anlaşmaya varılamaması halinde, anlaşmazlığın üç üyeden oluşan hakem heyetine sunulması,

- Osmanlı Hükümeti ile imtiyaz sahipleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinden bu yana yapılmış olan anlaşmaların, Türk Hükümeti ile yenileri yapılıncaya kadar yürürlükte kalmaları; taraflar anlaşamazsa kararın hakem heyetine bırakılması,

- Osmanlı Hükümeti tarafından 1 Ağustos 1914 tarihinden barış antlaşmasının yürürlüğe girişine kadar, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan uyruklarının sermayesiyle kurulmuş şirketlere tanınmış bütün imtiyazların hükümsüz sayılması.[10]

Türk Heyeti, tasarının isteklerini yerine getirmediğini söyleyerek itiraz etmiş; tasarıda öngörülen 1 Ağustos 1914 tarihinin değiştirilerek, Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş tarihi 29 Ekim 1914'ün tercih edilmesi ve imtiyaz sahiplerinin sadece haklarına yer veren tasarıda ödev ve yükümlülüklere de değinilmesi gereğine dikkat çekmiştir.[11]

---

10 Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 3, s. 397-399.

11 Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 3, s. 387, 388.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan, söz konusu şirketlerin savaş sırasındaki zararlarının yabancı tebaanın zararı gibi kabul edilerek tazmini hususuna antlaşmada yer verilmesi ile savaştan önceki sözleşme şartlarının yeni şartlara uydurulması gibi konuları da, detaylı olarak ele alınmıştır. Bu konuda Türk Heyeti, söz konusu şirketlerin Türk uyruğu olmaları nedeniyle antlaşma ile ilişkili olmadıkları ve uyuşmazlıkların Türk mahkemelerinde görülmesi gerektiği görüşündedir. Müttefik Devletler ise söz konusu şirketlerin zararlarının, taraflardan birer üye ve tarafsız bir devletten bir üyeden oluşacak üç kişilik bir hakem heyeti tarafından incelenerek sonuçlandırılmasını talep etmektedirler.[12]

Ancak Türk Heyeti, 28-29 Aralık 1922 tarihli oturumlarda imtiyaz sözleşmelerinin günün koşullarına uydurulmasında hakeme başvurulmasına ve sözleşmelerde öngörülen hakemliğin yalnız sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili anlaşmazlıklara ilişkin olduğu yönündeki görüşe itiraz etmiştir. *Muhtar Bey* tarafından sözleşmede öngörülen hakemlere neden başvurulmadığının anlaşılamadığı; Müttefik Temsilci Heyetlerinin görüşmeler boyunca Türk adaletine güven yoksunluğu gösterdikleri dile getirilmiş ve Türk Hükümeti'nin demiryollarının kullanılması nedeniyle, şirketlere tazminat vermekten kaçınmayacağı, dolayısıyla imtiyazların bu nedenle uzatılması isteminin de haksız olduğu belirtilmiştir.[13]

İsmet Paşa, yaşanan bu tartışmaları 31 Aralık 1922 tarihli bir telgrafla Ankara'ya özetlerken, bir yandan da uyuşmazlıkların geçici bir süre için hakem heyeti vasıtasıyla çözümlenmesinin bir kanunla kabul edilip edilmeyeceğini sormaktadır. Ayrıca sözleşmenin uyarlanması konusundaki talepler doğrultusunda hakem heyeti oluşturulması ve bu konuya antlaşmada yer verilmesi ihtimalini de belirterek, Hükümetin bu konudaki fikrini de öğrenmek istemektedir.[14] 1 Ocak 1923 tarihinde gönderilen telgrafta ise *İsmet Paşa*, yabancı uyruklu veya yabancı sermayeli Osmanlı şirketlerinin imtiyaz sözleşmelerinin yeni şartlara uyarlanmasında Müttefik Devletlerin ısrarcı olduklarını bildirmektedir. Ayrıca Türk Heyeti olarak, sermayesi kime ait olursa olsun, Osmanlı uyruklu şirketler için Konferansta görüşme yapılmasını kabul etmediklerini; yabancı uyruklu şirketler açısından ise, sözleşmelerde gerçekleşecek değişikliklerin, ancak Hükümet

12 Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 302, 303.

13 Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 3, s. 389-393, 402.

14 Şimşir, **a.g.e.**, C. 1, s. 302, 303.

Levent Şahverdi Arşivi

ile anlaşarak olabileceği görüşünü izlediklerini belirtmektedir. Bununla birlikte, savaş ve mütareke zamanında demiryolu gibi kamu hizmeti gören şirketlere Hükümet tarafından el konulmuş ve devletler hukuku çerçevesinde hesaplarının tasfiyesi zorunlu olduğundan, Türk Heyetinin ileri sürdükleri görüşleri desteklemesi bakımından, şimdiden ilgili şirketlerin Nafıa Vekâleti'nce görüşmeye davet edilmesi de önerilmektedir.[15]

2 Ocak 1923 tarihinde Ankara'dan *Rauf Bey*, verdiği cevapta yabancı sermayeli Türk şirketlerine ilişkin konuların antlaşma ile ilgisi bulunmadığı ve uyuşmazlıkların Türk mahkemelerinde görülmesi gerektiği yönündeki görüşün doğru olduğunu bildirmiştir. Ayrıca söz konusu sermaye sahiplerinin sözleşme gereğince başvuracakları yer Türk Hükümeti olduğundan dolayı, barış antlaşması ile ilişkilendirilmelerinin kabul edilemeyeceği hususu da vurgulanmıştır.[16]

Diğer taraftan, Konferansın başlamasının üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçmesine rağmen, özellikle malî ve iktisadî konularda herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. *İsmet Paşa*, bu sorunu aşmak için söz konusu komisyondaki çalışmalara katılan *Hasan Bey*'in Ankara'ya gönderilmesi fikrini, 22 Aralık 1922 tarihinde çektiği telgrafla *Rauf Bey*'e bildirmiştir. *Hasan Bey*, 30 Aralık 1922-5 Ocak 1923 tarihleri arasında kaldığı Ankara'da, çözülemeyen sorunlarla ilgili olarak Hükümetten yeni talimatlar almış; ayrıca T.B.M.M.'nin 1 Ocak 1923 tarihli gizli oturumunda milletvekillerine Lozan'daki gelişmeler hakkında bilgi vermiştir.[17] T.B.M.M.'deki gizli oturumda *Hasan Bey*, Lozan'daki görüşmelerle ilgili bilgi verirken, konuşmasında imtiyazlarla ilgili olarak Müttefik Devletlerin taleplerine de kısaca değinmiştir.[18] Ancak *Hasan Bey*'in Ankara'da bulunduğu sırada, Lozan'daki görüşmelerde malî ve ekonomik sorunlar çözüm beklemeye devam etmektedir.

İmtiyazlarla asıl ilgilenen taraf olan Fransa'nın talebi, imtiyazlar konusunun barış antlaşmasında yer almasıdır. Türk Heyeti, Fransa'nın bu talebine itiraz ederek, Lozan'da hiçbir şekilde taahhüt altına girmeyeceklerini bildirmiş; gerekçe olarak, verilmiş ya da işgal sırasında Müttefik Devletler tarafından zorla alınmış olan imtiyazların sayısının ve niteliklerinin kendileri tarafından bilinmemesini göstermiştir. Yeni kurulan Türk Devleti, bir yandan eski Osmanlı borçlarını

15 Şimşir, **a.g.e.,** C. 1, s. 306, 307.

16 Şimşir, **a.g.e.,** C. 1, s. 311, 312.

17 Şimşir, **a.g.e.,** C. 1, s. 261, 262; Kürkçüoğlu vd., **a.g.m.,** s. 78-80.

18 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C. III, Devre: I, İçtima Senesi: 3, s. 1183-1184.

Levent Şahverdi Arşivi

üstlenirken, haklı olarak İstanbul Hükümeti tarafından verilmiş imtiyazlardan doğacak belirsiz malî yükleri de taşımak istememiştir. Bu nedenle Türk Heyeti, devletin egemenliğini kısıtlayacak, malî ve idarî bütünlüğünü zedeleyecek hiçbir imtiyazı tanımayacağını kesinlikle belirtmiştir. Böylelikle imtiyazlar konusunda, Türk ve Fransız görüşleri arasında doldurulması güç bir uçurum oluşmuştur.[19]

27 Ocak 1923 tarihli toplantıda, komisyona Müttefik Devletler tarafından hazırlanan bir tasarı sunulmuştur. Tasarının imtiyazlarla ilgili hükümleri hakkında Türk Heyetinin görüşleri, *Zekai Bey* tarafından okunmuştur. Buna göre Türk Heyeti tarafından şu hususlar açıkça belirtilmiştir: - Barış Antlaşmasına imtiyazlarla ilgili hükümler konulmasının kabul edilemeyeceği; - Tazminat hesaplanmasıyla ve sözleşmelerin yeni şartlara uydurulmasıyla ilişkili olan imtiyaz sürelerinin uzatılmasının tarafların rızasına bağlı olduğu; - Sözleşmelerin yeni koşullara uydurulmasında hakem heyetine gerek olmayıp, sözleşme hükümlerinin yeterli olduğu; - 30 Ekim 1918 tarihinden sonra, İstanbul Hükümeti ile imtiyaz sahipleri arasında yapılmış sözleşmeler, T.B.M.M. Hükümeti tarafından bir kanunla yok hükmünde sayıldığından, bu imtiyazların tanınması isteminin kabul edilemeyeceği; - Meclis tarafından onaylanmamış bulunan *Régie* imtiyazına ilişkin yükümlülük altına girilemeyeceği.[20]

Görüldüğü gibi, *Regie Génerale de Chemin de Fer* şirketine verilmiş Samsun-Sivas Demiryolu imtiyazı da, Konferansta gündeme gelen konular arasındadır. Ankara'dan konuyla ilgili olarak Lozan'daki Türk Heyetine gereken bilgilendirme, 4 Ocak 1923 tarihli telgrafla yapılmıştır. İmtiyaz verilmiş; ancak sözleşme ve şartname kesin olarak imza ve teati edilmeden Birinci Dünya Savaşı çıktığı için, sözleşme yok hükmünde sayılmıştır. Şirketin zararın Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğu yönündeki itirazına, Hükümet imtiyaz işleminin kesinleşmediğini belirterek cevap vermiştir.[21]

Diğer taraftan Müttefik Devletler tasarısı, Türk Hükümeti'nin yeni imtiyaz vermesinde ve verilmiş imtiyazların sürelerinin uzatılmasında, Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin görüşünü almasını öngörmektedir. Türk Heyetinden *Hasan Bey*, Müttefik Devletlerin bu hükümle yeni Türk Devletini ekonomik vesayet al-

19 Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı,** Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 354, 355; Karacan, **a.g.e.,** s. 191.

20 Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 3, s. 84, 85.

21 Şimşir, **a.g.e.,** C. 1, s. 324.

Levent Şahverdi Arşivi

tına sokmayı hedeflediklerini dile getirmiştir. Müttefik Devletler adına söz alan Fransız delege *Bombard* tarafından, daha önce Sevr Anlaşması'nda imtiyazlarla ilgili olarak düzenlenen Tasfiye Komisyonu'nun yetkilerinin, Düyûn-ı Umumiye İdaresi'ne geçmesinin, Türkiye'nin egemenlik haklarını hiçbir açıdan çiğnemediği ileri sürülmüştür.[22] Bu durum, Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin ekonomik vesayetinin altını çizerken, Müttefik Devletlerin malî ve ekonomik konularda değişmeyen beklentilerini gözler önüne sermektedir. Fransa, özellikle Düyûn-ı Umumiye İdaresi konusunda değişikliğe yanaşmamışsa da; itirazlar sonucunda, Türkiye tarafından verilecek imtiyazların Düyûn-ı Umumiye İdaresi tarafından onaylanması koşulunun kaldırılmasını kabul etmiştir. Ancak 31 Ocak - 4 Şubat tarihleri arasında yapılan görüşmelerde, İngiltere ile olan ihtilaflı noktaların bir kısmı halledilirken, Fransa ile ihtilaflı hususlar askıda kalmıştır.[23]

Türk Heyeti, 4 Şubat 1923 tarihinde taraflara Türkiye'nin söz konusu tasarının içeriğine büyük ölçüde katılmakla birlikte, anlaşmanın birkaç düzeltmeden sonra sağlanabileceğini bildirmiştir.[24] Ancak tartışmalı bazı konular, tasarıda Müttefik Devletlerin isteklerine göre düzenlenmiş; Türk Heyeti'nden tasarıyı bu şekilde imzalaması beklenmiştir. Uğruna mücadele verilen siyasî, malî, adlî ve ekonomik yönden bağımsız Türk Devleti'nin kurulmasına imkân tanımayan bu tasarıyı Türk Heyetinin imzalaması için yapılan baskılar sonuçsuz kalmış ve 4 Şubat 1923 tarihinde Konferans kesilmiştir. Konferansın kesilmesinde etkili olan nedenler arasında, Fransızlara ait imtiyazlar da bulunmaktadır. Türk Heyeti Lozan'dan ayrılmadan önce Fransa temsilcisi *Poincaré*, *İsmet Paşa*'ya gönderdiği telgrafta, Türk Heyeti'nin barış antlaşmasını imzalamayı kabul etmesi halinde Müttefiklerin hemen Lozan'a geleceklerini bildirmiştir. Buna karşın, bu konuda kesin kararını veren *İsmet Paşa*, sunulan teklifi uygun bulmamış ve Ankara'ya dönmek üzere yola çıkmıştır.[25] *İsmet Paşa*, Konferansın kesildiğini bildiren telgrafı, 5 Şubat 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi *Rauf Bey* tarafından T.B.M.M.'nde okunmuştur. *Rauf Bey*'in Meclis'te dile getirdiği sözler, imtiyazların ve şirketlerin Konferansta ne kadar etkili bir araç olarak kullanılmış olduğunu bir kez daha göstermiştir.[26]

---

22 Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 3, s. 91, 92, 147.

23 Karacan, **a.g.e.,** s. 238-242. Detaylı bilgi için bkz. Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 4, s. 1-7.

24 Kürkçüoğlu vd., **a.g.m.,** s. 85. Detaylı bilgi için bkz. Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 4, s. 8-14.

25 Karacan, **a.g.e.,** s. 243-247; Bilsel, **a.g.e.,** s. 102.

26 5 Şubat 1338, **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C. 3, Devre: 1, İçtima: 3, s. 1275, 1276.

Levent Şahverdi Arşivi

Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemdeki Gelişmeler

Konferansın kesintiye uğradığı dönemde, Ankara Hükümeti açısından iki önemli gelişme yaşanmıştır: İlki, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması ve dünyaya Türkiye'nin iktisadî-malî taleplerini duyurması; ikincisi ise, *Chester* imtiyazının 9 Nisan 1923 tarihinde T.B.M.M.'de bir kanunla onaylanması.[27] Söz konusu iki gelişme, yeni kurulan devletin şekillenmekte olan ekonomi politikasını ve yabancı sermayeye yaklaşımını dile getirmesi bakımından büyük önem arzetmiştir.

İzmir'de 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İktisat Kongresi, yeni devletin kuruluş döneminde siyasal iktidar ile ticaret hayatı arasında etkin bir diyalogun oluşmasına olanak sağlamıştır. Kongrenin toplanma tarihi rastlantı olmayıp; toplanma biçimi, yapılan konuşmalar ve alınan kararlarda Lozan Barış Konferansı'nın etkisi büyüktür. İzmir İktisat Kongresi'nin barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde gerçekleştirilmesi, Lozan'da Devletin karşısına çıkan Avrupa devletlerine, gerek yabancı sermaye, gerek izlenecek ekonomik politika bakımından bir güvence vermek isteğine bağlanabilir.[28]

17 Şubat 1923 tarihinde Kongre'nin açılışında yaptığı konuşmasında *Gazi Mustafa Kemal Paşa*, yabancı sermayeye yaklaşımını şu şekilde dile getirmiştir: *"İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız, hayır bizim memleketimiz vâsi'dir. Çok sây ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sây'imize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin. Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve Hükümet, ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez"*. İktisat Bakanı *Mahmut Esat Bey* de, Kongredeki konuşmasında Batı'nın kaygılarının yersizliğini göstermeye çalışmıştır.[29]

---

27 Sina Akşin, "Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 66.

28 Beşir Hamitoğulları, "İktisadî Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 177-185; Tevfik Çavdar, "Devralınan Ekonomik Miras", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1048-1060.

29 Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923**, TTK Yayınları, Ankara, 1982, s. 65, 77; Hamitoğulları, **a.g.m.,** s. 180, 181.

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü gibi, gerek *Gazi Mustafa Kemal Paşa*'nın, gerek *Mahmut Esat Bey*'in konuşmalarında, ekonomik bağımsızlık konusunda benimsenen ilkeler açıkça ifade edilmiş; II. Meşrutiyet dönemine uzanan bir geçmişe sahip olan ve Lozan görüşmeleri devam ederken tekrar gündeme gelen *Chester* Projesi[30] konusundaki olumlu yaklaşım örnek verilerek, yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiştir.[31]

Chester Projesi'nde şirket, Lozan görüşmeleri süresince Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Lozan'daki Amerikan delegeleri üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Ancak Amerikan Hükümeti'nin ilgisiz tavrı, *Chester Grubu*'nun Ankara'daki temsilcilerinin işini zorlaştırdıysa da; *Chester Grubu*, asıl başarıyı Lozan'dan daha çok, Ankara'daki girişimlerinde elde etmiştir. Nitekim şirket temsilcileri ile Ankara Hükümeti arasındaki görüşmeler sonucunda hazırlanan imtiyaz sözleşmesi taslağı, Ankara Hükümeti temsilcisi *Feyzi Bey* tarafından 22 Ocak 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuştur. Taslak, 30 Ocak 1923'te yapılan görüşmeden sonra, İcra Vekilleri Heyeti adına Başvekil *Rauf Bey* tarafından aynı gün Meclis'e gönderilmiştir. T.B.M.M., taslağı 8 Nisan günü yapılan oturumda

30 1908'de bir Amerikan demiryolu şirketinin temsilcisi olan Dr. Glasgow'un başvurusu üzerine, Osmanlı Hükümeti tarafından 99 yıllığına Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da öngörülen demiryolu hattının çevresindeki kırk kilometrelik alan içindeki petrol dâhil tüm maden yataklarının, demiryollarının işletme imtiyazıyla birlikte yapımcı demiryolu şirketine bırakılması kararlaştırılmış; ancak sözleşme Meclis-i Mebusan'da görüşülürken, daha uygun koşullar öneren altı başvuru daha yapılmıştır. Bu taliplerden biri olan Amiral Colby M. Chester, Osmanlı yöneticileriyle görüşürken bazı Amerikan petrol kapitalistlerinin ve Amerikan Hükümeti'nin de desteğini kazanarak, Nafıa Nezareti ile ön sözleşme imzalamıştır. Proje, Meclis-i Mebusan'a gönderilmişse de, sonuçlandırılamamıştır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde Chester Projesi, geleceği belirsiz bir şekilde rafa kaldırılmıştır. Chester Projesi, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı döneminde bölgede kazandığı saygınlığın savaştan sonra da devam etmesinin etkisiyle, savaş sonrası yeniden gündeme gelmiştir. Şirket, Amerikan Hükümeti'nden destek arayışına başlamış; fakat Amerikan Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan görüşmeler, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 4, 1970, s. 290; Selim İlkin, "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi", **Cumhuriyetin Harcı-Modernitenin Altyapısı Oluşurken** (Der.: İlhan Tekeli ve Selim İlkin), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 236; Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** C. 6, S. 24, s. 529, 530.

31 Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960,** İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 154. Kongrede kabul olunan esaslar hakkında detaylı bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi, İzmir-1923, Belgeler-Yorumlar,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

görüşmüş; 9 Nisan 1923 tarihinde onaylamıştır. Taraflar, sözleşmeyi resmen 29 Nisan 1923 tarihinde imzalamışlardır.[32] *Chester Projesi*'ne ilk tepki, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri *General Pellé*'den gelmiştir. Bunun nedeni, projenin daha önce kendilerine verilmiş bir imtiyazdan doğan haklarını çiğnediği iddiasıdır. Söz konusu hakların dayanağı, Osmanlı Devleti'nin, 1914 yılında Fransızlarla gerçekleştirdiği Samsun-Sivas Demiryolu ile Samsun Limanı imtiyaz sözleşmeleridir. Ancak T.B.M.M., *Chester* imtiyazını vermekle, savaştan önce tanınmış olan imtiyazların yer alacağı bir barış antlaşmasını asla kabul etmeyeceğini adeta bir kez daha ilan etmiştir.[33]

Sonuç olarak 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan'da ikinci dönem görüşmeler başladığında, çözüm bekleyen sorunlara *Chester* imtiyazı da eklenmiştir. Ancak, Lozan Barış Görüşmelerinin ardından, şirketin içine düştüğü malî sıkıntılar nedeniyle *Chester* imtiyaz sözleşmesi, T.B.M.M. Hükümeti tarafından 18 Aralık 1923'te feshedilmiştir.[34]

İkinci Lozan Görüşmeleri

4 Şubat 1923 tarihi itibariyle Lozan görüşmelerinin kesilmesi, taraflar arasında barış antlaşmasının imzalanması çabalarını sonlandırmamıştır. Bu dönemde Ankara'da T.B.M.M., Lozan'daki görüşmeler hakkında tartışmalara sahne olmuşsa da[35]; sonuçta Hükümete ve dolayısıyla *İsmet Paşa* ile Türk Heyetine olan güvenini açıklamıştır. Bakanlar Kurulu, bunun üzerine 7 Mart 1923 tarihli toplantısında Müttefiklere gönderilecek bir nota kaleme alarak, öneri-

---

32 Earle, **a.g.e.,** s. 359-363; Tezel, **a.g.m.,** s. 294; Can, **a.g.e.,** s. 231, 254-261; Yavuz, **a.g.m.**, s. 545, 546.

33 Söz konusu imtiyazlar, Osmanlı parlamentosu tarafından onaylanmamış; yalnız taslağı hazırlanmış ve asıl sözleşmeyi yapmak için Osmanlı Hükümeti, Padişahtan bir irade ile izin almıştır. Fakat bu izne rağmen, Meclis de, sözleşmenin yapılmasını istemez bir tavır sergilemiştir. Diğer taraftan, Fransızlar, sözleşmedeki tüm koşulları yerine getirmemişlerdir. Demiryolu hattının yapımına başlanmasından kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinden, bir ay içinde çalışmalar durdurulmuştur. Ancak Fransızlar, Chester imtiyazına muhalefetlerini sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Régie Générale des Chemins de Fer, kesinleşmemiş Samsun-Sivas hattı imtiyazı için Lozan'da ancak tazminat alabilmiştir. Earle, **a.g.e.,** s. 357; Sonyel, **a.g.e.,** s. 340, 341; Karacan, **a.g.e.**, s. 273; Can, **a.g.e.,** s. 251, 292-294.

34 Can, **a.g.e.,** s. 304; Yavuz, **a.g.m.,** s. 552.

35 Meclis tartışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C. 3, Devre: 1, İçtima: 3, s. 1290-1301, 1304-1319; **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları,** C. 4, Devre: 1, İçtima: 4, s. 30-191.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini içeren bir tasarı hazırlamış; 8 Mart 1923 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarına bildirmiştir. Tasarıda, imtiyazlarla ilgili hükümlere Barış Antlaşmasında yer verilmemesi önerilmiştir. Müttefik Devletler, 28 Mart tarihinde verdikleri cevapta, yeni başlayacak görüşmelerde ekonomik hükümlerle ilgili olarak da uzlaşmaya varılmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Türk Hükümeti ise, 7 Nisan tarihli cevabında, ekonomik hükümlerin antlaşmadan ayrı ele alınmasına ilişkin teklifin, barışın gerçekleşmesini hızlandıracağına inandıkları için yapıldığını belirterek; imtiyaz sahiplerinin Hükümet tarafından doğrudan doğruya görüşmelere çağrıldığını, hatta bazı imtiyaz sahipleriyle anlaşmaya varıldığını vurgulamıştır.[36]

Söz konusu yazışmalardan sonra 23 Nisan 1923 tarihinde Konferansta yeniden çalışmalara başlanmıştır. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri *General Pellé* tarafından temsil edilen Fransızlar, *Chester* imtiyazının kendilerine karşı yapılan bir haksızlık olduğu iddiasıyla Konferansa gelirken, görüşmelere *Lord Curzon*'un yerine katılan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri *Sir Horace Rumbold*'un konuşmalarından, İngilizlerin, bu kez malî-ekonomik meselelerde Fransızları sınırlı olarak destekleyecekleri anlaşılmıştır. *İsmet Paşa* ise, artık Müttefikler arasında baş göstermiş olan parçalanmanın farkındadır.[37]

Konferans başlarken, tüm taraf devletlerin şirketler ve imtiyazlar hakkında beklentileri büyüktür. Ancak tarafların karşılıklı notalarında üzerinde önemle durdukları bu konuya Antlaşmada yer verilip verilmeyeceği noktasında Müttefik Devletler ile Türk Heyeti arasındaki belirsizlik devam etmektedir.

Konferansın ikinci döneminde imtiyazlar açısından önemli ve önceki dönemden farklı bir husus da, konunun bir yandan Lozan'da ele alınırken, diğer yandan Ankara'da şirketler ile Türk Hükümeti arasında görüşülüyor olmasıdır. Lozan'da ilk toplantının yapılacağı tarihten bir gün önce, *Rauf Bey*, Hükümet ile görüşmelerde bulunmak üzere 2 Nisan 1923 tarihinde şirketlere yaptıkları duyuruya henüz bir başvuruda bulunulmadığını çektiği telgrafla *İsmet Paşa*'ya bildirmiştir.[38] Sonraki günlerde de *Rauf Bey*, başvuran şirketler hakkında bilgi vermeyi sürdürmüş; böylece *İsmet Paşa*, şirketlerle devam eden görüşmeleri Lozan'dan takip etmiştir.[39]

---

36 Sonyel, **a.g.e.**, s. 336; Karacan, **a.g.e.,** s. 259; Meray, **a.g.e.,** Tk: 1, C. 4, s. 20-70.

37 Sonyel, **a.g.e.,** s. 341, 342; Karacan, **a.g.e.,** s. 273.

38 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 201, 206.

39 Rauf Bey, 25 Nisan 1923'te Fransız sermayeli Kadıköy Su Şirketi ile İstanbul Rıhtım Şirketi'nin Türk Hükümeti'nin davetini kabul ettiklerini İsmet Paşa'ya bildirmiş; 27

Levent Şahverdi Arşivi

Konferansın ikinci döneminde, imtiyazlar ilk olarak, 26 Nisan 1923 tarihli Üçüncü Komite toplantısında *"Mallar, Haklar ve Çıkarlar"* hakkındaki maddeler görüşülürken gündeme gelmiştir. İmtiyazlarla ilgili olarak ilk görüşmelerden çıkan eğilim, özellikle Fransa'nın şirket temsilcilerine doğrudan doğruya Türk Hükümeti ile görüşmek üzere Ankara'ya başvurmalarını tavsiye etmesi yönündedir. Sonuçta Komite tarafından ilgili maddelerin uzmanlara gönderilmesi kararı alınmış ve imtiyazlar hakkındaki maddelerin görüşülmesi ertelenmiştir.[40] Görüldüğü gibi, Müttefik Devletler Hükümetlerinin Ankara'daki görüşmeleri yakından izlemesi, gerek Lozan'daki, gerek Ankara'daki görüşmelerin, barışa doğru ilerleyen yolda etkileşim içinde olmaları sonucunu doğururken, Müttefiklerin Ankara'nın izlediği politikayı benimsemeye başladıklarını da göstermektedir.

Ancak şirket temsilcilerinin Ankara'da Türk Hükümeti ile gerçekleştirecekleri görüşmelerin sürüncemede kalması ihtimali, taraflara barış antlaşmasının imzalanmasının gecikebileceğini de düşündürmüştür. Zira Lozan'da ikinci dönem görüşmeleri belli başlı birkaç sorunu esas almakla birlikte, diğer konularda anlaşma sağlanılsa bile, imtiyazlar meselesinin çözümsüz kalma olasılığı yüksektir.[41] *"Tamiratlar"* konusu görüşülürken, *General Pellé*'nin, Müttefiklerin sermayesiyle kurulmuş Osmanlı şirketlerinin zararlarının tazmini meselesinin *"İmtiyazlar"* bölümünde yer almasının uygun olacağını belirtmesi üzerine, *İsmet Paşa*, Osmanlı şirketlerinin uğradıkları zararların tamirat meselesiyle ilgili olmadığını vurgulamıştır.[42] *General Pellé* ise, söz konusu şirketlerin Müttefiklerin sermayesiyle kurulmuş Osmanlı şirketleri olduklarını söylemiş; imtiyaz sürelerinin uzatılarak veya vergiden muaf tutularak zararın karşılanmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Tartışmayı *İsmet Paşa*, Ankara'da Hükümet ile şirketlerin görüşmelerinin sonucunun beklenmesi gerektiğini söyleyerek sonlandır-

Nisan'da da, İngiliz sermayeli şirketler ile Fransız sermayeli dört şirketin, görüşmeler için temsilcilerini belirledikleri ve hareket etmek üzere olduklarını haber vermiştir. 29 Nisan 1923 tarihinde gönderilen telgrafta, o güne kadar Hükümetle görüşmek üzere Nafıa Vekâleti'ne başvuran şirketlerin hangileri olduğu bildirilmektedir. Söz konusu şirketler, İzmir-Kasaba Demiryolu, Şark Demiryolları, İstanbul ve Galata Rıhtımları, İzmir Liman ve Rıhtımı, Galata Tünel, Dersaadet Tramvayı, İstanbul Elektrik ve İstanbul Su Şirketi'dir. İsmet Paşa ise, 9 Mayıs 1923 tarihinde Ankara'ya çektiği telgrafta şirketlerle görüşmelerin başlayıp başlamadığını sormaktadır. Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 211, 219, 238, 239, 287.

40 Meray, **a.g.e.,** T: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 7, 8; Karacan, **a.g.e.**, s. 312.

41 Karacan, **a.g.e.,** s. 346.

42 Karacan, **a.g.e.,** s. 406, 407.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır.[43] Ancak söz konusu görüşmeler, Mayıs ayının sonuna doğru hala olumlu sonuç vermemiş; bu durum, Müttefik Devletlerin imtiyazlar konusunda daha çok baskı yapmalarına yol açmıştır.[44]

22 Mayıs 1923 tarihinde *Rauf Bey*, gönderdiği telgrafla, şirket temsilcilerinin yavaş yavaş Ankara'ya geldiklerini, görüşmeleri en kısa zamanda sonuçlandırmaya çalışacaklarını haber vermiştir. *İsmet Paşa*, 23 Mayıs'ta verdiği cevapta, imtiyazlarla ilgili Ankara'da ortaya çıkacak bir sorunun, Lozan'daki görüşmelerde zorluk doğuracağını bildirirken; ayrıca on güne kadar antlaşmada yer alacak bütün konuların bitirilme ihtimali nedeniyle, şirketlerle görüşmelerin uzatılmayarak bir hafta içinde sonuçlandırılmasının veya genel esasların tespitinin yeterli olacağını belirtmiştir. *Rauf Bey* ise cevabında, şirketlerle görüşmelerin bir hafta içinde sonuçlandırılamayacağını, ama en kısa zamanda bitirilmeye çalışılacağını söylemişse de; 31 Mayıs ve 5 Haziran 1923 tarihli telgraflarında yabancı şirketlerin bazılarıyla anlaşmaya varıldığını, bazı şirketlerle ise varılmak üzere olunduğunu Lozan'a bildirmiştir.[45]

Bu sırada imtiyazlarla ilgili bütün delegelerin katıldığı özel toplantıda *General Pellé*, 1914 yılında Fransızlara verilmiş olan imtiyazların geçerli sayılarak, barış antlaşmasında yer verilmesi hususunda ısrar etmişse de; *İsmet Paşa*'nın itirazıyla karşılaşmıştır. *İsmet Paşa*, aynı gün Ankara'ya çektiği telgrafta imtiyazlar meselesinin, barışın bağlı olduğu ana konulardan biri halini aldığını özellikle vurgulamış; *Rauf Bey* de, 7 Haziran 1923 tarihli cevabında barışın borçlar ve işgalin sona erdirilmesi konularının çözümüne bağlı olduğunu söyleyerek, imtiyazlar konusunda fedakârlık yapılmasının söz konusu olamayacağını bildirmiştir.[46]

13 Haziran 1923 tarihli telgrafla *İsmet Paşa*, başdelegelerle yapılan özel bir görüşmede imtiyazlar konusunun tekrar gündeme getirildiğini belirtmiştir. Söz konusu toplantıda *İsmet Paşa*'nın Ankara'da şirket temsilcileriyle görüşmelerin devam ettiğini söylemesine karşın; Müttefikler, şirketlerin önemli bir bölümünün görüşmelerden sonuç alamadıklarını ileri sürmüşler; Ankara'daki görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadığı takdirde, antlaşmaya imtiyazlar konusunda

43 Karacan, **a.g.e.,** s. 408, 409.

44 Sonyel, **a.g.e.,** s. 354.

45 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 333-336, 341, 342, 374, 398.

46 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 400-408.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı maddeler konulmasında ısrar etmişlerdir.[47] Haziran ayının sonlarına doğru Müttefik Devletler, imtiyazlar açısından anlaşma olanağı bulunmayan birkaç konu için harekete geçmişlerdir.

23 Haziran 1923 tarihinde gerçekleşen özel görüşmede, Müttefik Devletler, bir protokol tasarısı sunmuşlardır. Ayrıca, İngiliz Başdelegesi *Sir Horace Rumbold*, Ankara'dan ayrılmış bulunan beş İngiliz şirketinin[48] temsilcilerinin İngiliz Hükümeti'ne başvurduğunu söylerken; Fransız *General Pellé* de, Fransız çıkarları bakımından bazı şirketlerin ağır ödünler vererek anlaşma sağladıklarını, bazılarının ise anlaşmaya varamadığını belirtmiştir. Bu çerçevede, Müttefik Devletler temsilcileri, antlaşmada söz konusu şirketlerin haklarını güvence altına alacak düzenlemelere ihtiyaç olduğunu belirterek, daha önce teklif ettikleri ilkelerin kabulünü istemişlerdir. Ancak Türk Heyetinin imtiyazlar konusundaki görüşünden vazgeçmemesi üzerine *Sir Horace Rumbold*, bu konu bir çözüme bağlanmadıkça, İngiliz Hükümeti'nin kendisine tahliye sorununu ele alma iznini vermeyeceğini söyleyerek karşılık vermiştir.[49]

23 ve 26 Haziran 1923 tarihinde Ankara'ya gönderilen telgraflarda *İsmet Paşa*, uzmanlar ve talî komiteler tarafından yapılan çalışmaların bitirilmekte olduğunu, Müttefik Devletlerin imtiyazlar sorununu öncelikli olarak ele almakta ısrarcı davrandıklarını, kendisine imtiyazlar konusu da dâhil olmak üzere tüm konuların birlikte görüşülmesinin mümkün olup olmadığının sorulmuşsa da, cevap olarak tahliye ve ödemede verilecek paranın cinsi konularının önce halledilmesi şartıyla, bu durumu kabul edeceklerini belirttiğini bildirmektedir. Ankara'dan telgraflarda, imtiyazlar meselesinin görüşülüp tartışılmasının Hükümet tarafından kabul olunmadığı, imtiyazlar sorununun sona bırakılması uygun bulunduğu belirtilmiştir. Bu arada 27 Haziran'da *Mudanya-Bursa Demiryolu Şirketi* ile Üsküdar, Kadıköy Fransız şirketlerinin, 3 Temmuz'da ise *İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi*'nin Türk Hükümeti'yle anlaştığı Lozan'a bildirilmiş; 3 Temmuz'da çekilen başka bir telgraf da, başvuran bütün şirketlerle Hükümet arasında anlaşma sağlandığını haber vermiştir.[50]

---

47 İsmet Paşa, aynı telgrafla şirketlerle görüşmeler ve varsa sonuçlananlar hakkında Ankara'dan bilgi istemiştir. Rauf Bey, 14 Haziran 1923 tarihli telgrafla Reji Şirketi, İstanbul Telefon Şirketi ve İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi ile Hükümetin anlaşmaya vardığını Lozan'a bildirmiştir. Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 436-438, 444.

48 Türkiye Millî Bankası, Vickers-Armstrong Şirketi, Doğu Telgraf Şirketi, İzmir Osmanlı Gaz Şirketi ve Borax Consolidated.

49 Meray, **a.g.e.,** Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 152, 153; Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 479.

50 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 481, 484, 496-499, 512, 513.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Temmuz 1923 tarihinde yapılan özel görüşmede *İsmet Paşa*, Türk Hükümeti'nin şirketlerle gerçekleştirdiği görüşmelerden olumlu sonuçlananların dışında, henüz sonuçlandırılmayanlar açısından Lozan'da bir çözüm bulmayı kabul ettiklerini beyan etmiştir. Ancak savaştan önce usulüne uygun tamamlanmamış imtiyaz sözleşmelerinin geçerliliklerinin kabul edilmeyeceğini de belirtmiştir. Böylece Türk Heyeti, imtiyaz sözleşmelerine göre 29 Ekim 1914'ten önce usulüne uygun şekilde kurulmuş bulunan şirketlere ilişkin olarak Protokolün koyduğu ilkeleri kabul ederken, ayrıntılara ilişkin birtakım görüşler öne sürme hakkını da saklı tutmaktadır. Ancak *General Pellé*, bu durumun Fransız çıkarlarına aykırı olduğunu, zira kendilerinin 1914'te yapılmış sözleşmeleri geçerli saydıklarını; Türk Hükümeti'nin ise daha önce kendilerine verilmiş olan imtiyazı, başka bir gruba vererek söz konusu sözleşmelere aykırı davrandığını ileri sürmüştür.[51] Görüldüğü gibi, yine başa dönülmüştür. Taraflar arasında imtiyazlar konusu netlik kazanmayınca, Müttefik Devletlerin sundukları tasarı maddelerinin özel görüşmede tek tek ele alınması yolu seçilmiştir. Yapılan tartışmaların ardından konu, her iki tarafın da çekinceleriyle, bir kez daha incelenmek üzere uzmanlara gönderilmiştir.[52]

İsmet Paşa, aynı gün Ankara'ya meseleler hakkında bilgi verdikten sonra, imtiyazlarla ilgili olarak çeşitli hususlarda Hükümetin görüşlerini almak istemektedir. Bu hususlardan bazıları şunlardır: - Yabancı devletlerden, özellikle İngilizlerin şirketleriyle yapılan görüşmelerden sonuca bağlanmayan var mı, varsa sorunun ne olduğu, - İngiliz sermayeli Doklar Şirketi'yle ilgili çeşitli hususlar, - Samsun-Sivas hattı konusunda telafi yönünde vaadin genel olarak mektupla mı, yoksa belirli bir imtiyazın verilmesiyle mi gerçekleşeceği meselesi, - *Anadolu-Bağdat Demiryolu* hattı ile ilgili yeni şartlara uyarlamanın gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği. 8 Temmuz'da Ankara'dan gönderilen cevapta, o güne kadar sadece İngiliz sermayeli *Armstrong Doklar Şirketi*[53] ile Fransızlar açısından *Samsun-Sivas Demiryolu* imtiyazının[54] sonuçlandırılamadığı; *Anadolu-Bağdat*

51 Meray, **a.g.e.,** Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 159, 160, 163.

52 Detaylı bilgi ve protokol tasarısı için bkz. Meray, **a.g.e.,** Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 164-169, 171-173.

53 Söz konusu şirket hakkında iki olasılık öngörülmüştür: Birincisi şirketi feshetmek ve buna karşılık aynı şirkete başka bir iş için imtiyaz vermek; ikincisi ise, fesih ile beraber kuruluş için yaptığı masrafları bir hakem kararı ile tazmin etmek.

54 Samsun-Sivas hattı için öngörülen, şirkete bu imtiyaza karşılık başka bir imtiyaz verilmesi ve bu hususun bir mektupla genel olarak iletilmesidir. Diğer bir ihtimal ise, kuruluş için gerçekleşen zararın incelenerek tazmin edilmesinin kabulüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

Demiryolu konusunda diğer bütün demiryolu şirketleri hakkında kabul edilen yeni şartların uygulandığı, ancak eski şirketin yerine geçecek yetki sahibi yeni şirketin oluşturulmadığı ve Hükümete bu yönde bir başvuru olmadığı bildirilmektedir.[55]

Ödemede verilecek para cinsi ve tahliye konusuna ilişkin protokol ile ilgili 8 Temmuz 1923 tarihli toplantı sona ererken Müttefik Devletler, imtiyazlar hakkında sundukları yeni protokol tasarısını incelemek üzere *İsmet Paşa*'dan aynı gece bir toplantı yapmayı rica etmişler; *İsmet Paşa* ise, tasarıyı ayrıntılı incelememekle birlikte, ileride tamamlayıcı görüşler öne sürme hakkını saklı tutarak toplantıya katılmıştır. Toplantıda *İsmet Paşa*'nın dile getirdiği birçok nokta Müttefik Devletler tarafından benimsenerek, değişiklikler gerçekleştirilmiş; üzerinde anlaşılamayan hususların ise, yeniden düzenlenmek üzere uzmanlara havale edilmesi kabul edilmiştir.[56] Konferansın sonuna yaklaşılırken, imtiyazlar konusunda yeni bir dönemece girilmiş; *Armstrong-Vickers Şirketi*, *Régie Générale des Chemins de Fer* ve *Turkish Petroleum Company* ile ilgili olarak rüçhan hakkı tanınması konusu gündeme getirilmiştir.

9 Temmuz'da *İsmet Paşa*, Ankara'ya gönderdiği telgrafta söz konusu şirketlerle ilgili olarak sorunları açıklamakta ve Hükümetin bu konudaki fikrini sormaktadır. *Armstrong-Vickers Şirketi*'ne ilişkin olarak, sözleşmenin değiştirilmesi veya aynı önemde başka bir imtiyazın verilmesi amacıyla Türk Hükümeti ile şirket arasında görüşmelerin gerçekleşmesinin gündeme geldiğini; Türk Hükümeti on yıl içinde söz konusu işler için başka bir şirkete imtiyaz vermek isterse, eşit şartlarda *Armstrong-Vickers Şirketi*'nin öncelik hakkına sahip olmasında ısrar edildiğini bildirmiştir. *Régie Générale des Chemins de Fer* konusundaki teklifleri, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde şirket imtiyaza yeni şartlara uydurularak sahip kılınamazsa, Türk Hükümeti'nin eşit şartlarda başka bir imtiyaz vermeyi taahhüt etmesi yönündedir. Ayrıca rüçhan hakkının tanınmasının yanı sıra, Müttefik Devletler, zararın tazmini açısından, maddî zararın dışında, imtiyazın feshinden doğacak zararı da kapsama dâhil etmek istemektedirler. *Turkish Petroleum Company* açısından ise, Türk Heyeti, *Chester Projesi* ile ilişkili olarak endişe etmektedir. Nitekim aynı gün Ankara'dan gelen cevapta, *Chester Projesi* ile ilgili olarak belirsiz miktarda bir tazminat talebiyle karşılaşma

55 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 531, 535.

56 Meray, **a.g.e.**, Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 181-194.

Levent Şahverdi Arşivi

kaygısı dile getirilmiş; tasarıda yer alan rüçhan hakkı konusunda ısrarın kesin bir dille reddedilmesi istenmiştir.[57]

Görüldüğü gibi Konferansta, imtiyazlarla ilişkili yeni bir kriz yaşanmaya başlanmıştır. Müttefiklerin söz konusu şirketlere rüçhan hakkı verilmesi talebi, 11 Temmuz'da yapılan özel bir toplantıda da ele alınmış; fakat sonuç elde edilememiştir.[58] Bu arada Ankara'da *Mustafa Kemal Paşa*'nın katılımıyla gerçekleşen bir toplantıda, Lozan Konferansı'ndaki imtiyazlar sorunu görüşülmüş; kabul edilen esasların *İsmet Paşa*'ya bildirilmesine karar verilmiştir. 11 Temmuz 1923 tarihli bir telgrafta, Müttefik Devletlerce, söz konusu şirketlere yalnız malî konularda menfaat sağlanmasının hedeflenmediği; aynı zamanda siyasî nüfuz bölgelerinin kurulmasının da amaçlandığının altı çizilmektedir. Ayrıca *Armstrong-Vickers Şirketi* ile *Régie Générale des Chemins de Fer*'in maddî zararlarının karşılanması veya yerine başka bir imtiyaz verilmesi söz konusu olabilirse de, on sene geçerli kılınacak rüçhan hakkının kabul edilemeyeceği bildirilmiştir.[59]

Bu arada Lozan'daki Amerikan temsilcisi *Grew* da, *İsmet Paşa* ile yaptığı görüşmede, *Chester* imtiyazının geçerli olup olmadığını sormuş; *Turkish Petroleum Company* hak iddialarının bir hakem heyetine havale edilmesini önermiştir. Bu öneriye rıza gösteren *İsmet Paşa*, onaylanmamış imtiyazları önceden kabul ettiği yolundaki iddiaları yalanlamış; önceden vermiş olduğu sözü, Amerikan baskısı altında değiştirdiğine dair Müttefiklerce kendisine yöneltilen suçlamalara karşı, *Turkish Petroleum Company*'nin tanınması ya da *Régie* ve *Vickers* firmalarına rüçhan hakkı verilmesinin, Türkiye'de nüfuz bölgeleri doğuracağını dile getirmiştir.[60]

İsmet Paşa, ayrıca Müttefik Devletlerle yapılan 12 Temmuz 1923 tarihli toplantıda, saklı tuttuğu ek görüş bildirme hakkına dayanarak, *Armstrong-Vickers Şirketi* ile *Régie Générale des Chemins de Fer*'e rüçhan hakkı tanınmasına ilişkin hükümlerin Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edilemeyeceğini dile getirmiş; Müttefik Devletler Temsilcilerinin tepkisiyle karşılaşmıştır.[61] Özellikle Fransızlar tarafından gösterilen tepkinin kaynağı, *Régie Générale des Chemins de Fer*'e tanınmış imtiyazın *Chester* imtiyazı ile çatışmasıdır. Bununla birlikte, Müttefik Devletler, *Armstrong-Vickers Şirketi* ile *Régie Générale des Chemins de*

57 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 544-545, 548-551.

58 Karacan, **a.g.e.,** s. 499.

59 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 558, 559.

60 Sonyel, **a.g.e.,** s. 354, 355.

61 Meray, **a.g.e.,** Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 210; Sonyel, **a.g.e.,** s. 354.

Levent Şahverdi Arşivi

Fer'in haklarının saklı tutulmasında ısrarcı olmuşlar; diğer yandan Türk Heyeti tarafından söz konusu iki şirkete verilecek birer mektupla, beş senelik bir süre için rüçhan hakkının tanınmasını önermişlerdir. Müttefik Devletlerin bu önerisi, Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir. Artık Konferansın seyri, imtiyazlar, ödenecek paranın cinsi ve tahliye olmak üzere üç konuya bağlanmıştır.[62]

13 Temmuz 1923 tarihinde *Rauf Bey*, *Mustafa Kemal Paşa*'nın da katılımıyla gerçekleşen görüşmelerde alınan kararları *İsmet Paşa*'ya bildirmiştir. Buna göre, son gelişmeler karşısında *Chester* imtiyazının kapsadığı bölge dışında olmak üzere Karadeniz havzasının diğer bölgelerinde *Régie Générale des Chemins de Fer*'e beş senelik rüçhan hakkı tanımak, barışın sağlanması için kabul edilebilirse de; *Turkish Petroleum Company* açısından rüçhan hakkı tanınması, *Chester* imtiyazı açısından kabul edilmemektedir. Ancak *Rauf Bey*'in telgrafta yer alan şu ifadeleri, Konferansta gelinen son noktayı açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Müttefikler, Chester imtiyazını bozarak bizi Amerikalılara karşı müşkil vaziyette bırakmaya ve Meclisin imtiyaz vermek hususundaki hukukunu âlem nazarında ibtal edip, Devletimizin haysiyetini kesreylemek hususunda ısrar yüzünden inkıta olursa, buraya hareketiniz ve sulhun ne gibi esbabdan nâşi husul bulmadığını cihana icabı gibi ilan ve irae edecek beyanatda bulunmanız lüzumu tabiidir"*.[63]

Temmuz ortasına gelindiğinde, Müttefik Devletler imtiyazlar konusunda Türk Heyetinin önceden kabul edilmiş bir çözüm yolundan döndüğünü iddia ederek, konunun yeniden ele alınması teklifinde bulunmuşlardır. *İsmet Paşa*, verdiği cevapta görüşme teklifini kabul etmiş; fakat Türk Heyetinin önceden kararlaştırılmış bir uzlaşma şeklinden döndüğü hakkındaki suçlamayı reddetmiştir.[64] 16 Temmuz 1923 tarihinde yapılan toplantıda *İsmet Paşa*, Müttefik Devletlerle geçen yoğun müzakerelerin sonunda, rüçhan hakkının Protokol metnine koyulmayıp, söz konusu şirketlere Türk Hükümeti tarafından gönderilecek mektupla belirtilmesi yönündeki Müttefik Devletler teklifini kabul etmiştir. Özel toplantıların ardından imtiyazlar konusu, 17 Temmuz 1923'te bu kez Komite toplantısında ele alınmış; Komiteye imtiyazlara ilişkin bir protokol tasarısı ile Türk Temsilci Heyetinin yapacağı ek bir bildiri tasarısı sunulmuştur.[65]

---

62 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 565, 566.

63 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 566-568.

64 Karacan, **a.g.e.,** s. 500, 501.

65 Meray, **a.g.e.,** Tk: 2, C. 1, Kitap: 2, s. 126, 136-140, 229-249.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Temmuz'da Ankara'ya çekilen telgrafla, *Armstrong-Vickers Şirketi* ile *Régie Générale des Chemins de Fer*'in haklarının saklı tutulması ve rüçhan hakkı tanınması yönündeki ibarelerin antlaşma metninden çıkartıldığı; Nafıa Vekili namına *İsmet Paşa*'nın imzalayacağı iki mektupla şirketlere, antlaşmanın yürürlüğe gireceği tarihten itibaren beş sene için eşit şartlarda görüşmelere katılımlarının sağlanacağının taahhüt edileceği; *Turkish Petroleum Company*'nin protokolden tamamen çıkartıldığı bildirilmiş ve birkaç gün içinde barış antlaşmasının imzalanabileceği haber verilmiştir. 17 Temmuz'da ise *İsmet Paşa*, Ankara'ya çektiği telgrafla, komitelerin son toplantılarını yaptıklarını, İngilizlerin *Turkish Petroleum Company*'nin haklarını korumakta ısrarcı olduklarını, ancak kendilerinin hukuken hiçbir taahhüt ve sorumluluk altına girmediklerini, sonuçta barış antlaşmasının 24 Temmuz'da imzalanacağını bildirmiştir.[66]

24 Temmuz 1923 tarihinde *Lozan Barış Antlaşması* imzalanmış ve 21 Ağustos'ta onaylanmak üzere yeni seçilen T.B.M.M.'ne sunulmuştur.[67]

Lozan Barış Antlaşmasına Ek Protokolde İmtiyazların Düzenlenişi

Lozan Barış Konferansı, 18 adet temel belgenin imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlardan başka, imzalanan anlaşmaların çeşitli hükümlerine ilişkin olarak tarafların birbirlerine verdikleri ve yaptıkları tek taraflı açıklamalar da, Lozan düzenlemelerinin ayrılmaz parçası sayılır.[68]

5 bölümden oluşan, 143 maddelik Barış Antlaşmasında, genel olarak imtiyazlar ve imtiyazlı şirketlerle ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak T.B.M.M. Hükümeti ile anlaşmaya varamamış olan şirketlerin durumu, bir hak kaybına uğramamaları düşüncesiyle Lozan'da imzalanan *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Verilmiş Birtakım İmtiyazlara İlişkin Protokol ve Bildiri"* ile düzenlenmiştir. Protokole göre, yeni Türk Devleti, adı geçen şirketlere ya da başka bir şirkete herhangi bir şekilde yeni imtiyaz tanımamıştır.[69]

Protokolün 1. maddesinde, Osmanlı Hükümeti veya herhangi bir yerel idare makamı tarafından Türkiye dışındaki Âkit Devletlerden birinin uyrukları (şirketler de dâhil olmak üzere) arasında 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne

66 Şimşir, **a.g.e.,** C. 2, s. 579, 581.

67 Karacan, **a.g.e.,** s. 355, 356.

68 Erhan, **a.g.m.,** s. 14.

69 M. Murat Baskıcı, "Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadî Hükümlerinin Karşılaştırılması", **Mülkiye Dergisi**, C. 28, S. 242, s. 121, 122.

Levent Şahverdi Arşivi

uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ile bunlara ilişkin sonradan yapılmış anlaşmalar, geçerli sayılmıştır. Ancak 6. madde hükümleri saklı kalmak üzere, 1. maddede sözü geçen sonraki sözleşmeler ile anlaşmaların hükümleri, anlaşma yoluyla ve iki tarafa da ilişkin olarak, yeni ekonomik koşullara uygun hale getirilecektir. Bununla beraber 1. maddede yazılı olup, uygulama durumuna geçmemiş imtiyaz sözleşmelerinden yararlananlar, bu Protokolün ekonomik koşullara uyma konusundaki hükümlerinden yararlanamayacaklardır. Söz konusu sözleşmeler, Barış Antlaşmasının yürürlüğe girişinden itibaren 6 aylık bir süre içinde imtiyaz sahiplerinin talebi üzerine sona erdirilebilecektir.[70]

Daha önce de belirtildiği üzere, söz konusu kapsama giren şirketlerin çoğunun Ankara'da T.B.M.M. Hükümeti ile görüşerek meseleyi çözmesi ve Protokolün 4. ve 6. maddeleri, bu maddenin kapsamını oldukça daraltmıştır.[71]

2. madde, *Armstrong-Vickers Şirketi* ile *Régie Générale des Chemins de Fer* şirketlerine ilişkindir. Söz konusu şirketlere doklar, tersaneler, gemi yapımı ve demiryolları konularında 1913 ve 1914 yıllarında verilmiş imtiyazlara ilişkin olarak, şirketlerle yeni görüşmeler yapılacak; duruma uygun olarak eski imtiyazların sona erdirilmesine karşılık, telafi olarak yeni imtiyazlar üzerinde görüşülebilecek; 6 ay içinde anlaşma sağlanamazsa Türkiye, şirketlere tazminat ödeyecektir.[72] Söz konusu şirketlerin, Barış Antlaşması'nın imzalanmasından başlayarak beş yıllık süre için imtiyaz sözleşmelerinde öngörülen çalışmalar konusunda rüçhan hakkına sahip kılınacağı hususu, *İsmet Paşa* tarafından Müttefik Devletlerin Başdelegelerine gönderilen mektuplarla güvence altına alınmıştır. Bu çerçevede Fransızların *Chester Projesi*'ne itiraz etmelerine neden olan *Samsun-Sivas demiryolu* imtiyazı sorunu, Protokolün 2. maddesine göre çözüme kavuşturulmuştur.[73]

---

70 Protokol, md. 4,6.

71 Baskıcı, **a.g.m.**, s. 122.

72 Protokol, md. 2; Baskıcı, **a.g.m.,** s. 122.

73 Chester Projesi, Lozan sonrasında farklı bir dönemece girmiştir. Bu dönemde malî sıkıntıyla karşı karşıya kalan Chester'ın kurduğu şirket, Régie Générale des Chemins de Fer şirketinin Başkanı Kont Vitali'ye Samsun-Sivas demiryolu hattını devretmeyi önermiş; fakat Kont Vitali, Osmanlı Bankası'nın da görüşünü aldıktan sonra bu öneriyi reddetmiştir. Daha sonra, Amerikan şirketinden ümidi kesen Ankara Hükümeti, Régie Générale des Chemins de Fer şirketine Samsun-Sivas demiryolu hattının yapım ve işletme imtiyazını teklif etmiştir. Ancak Fransız şirketine göre, bu öneri 1914'te imzalanan sözleşmelere aykırı olduğu gibi, mevcut koşullarda gerçekleşmesi, protokolde Fransız şirketinin imtiyaza sahip olması için öngörülen sürenin geçirilmesi nedeniyle de mümkün değildir. Bundan sonra, Fransız şirketiyle Türk Hükümeti arasında tazminat görüşmeleri başlamıştır. Sonunda

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan, Protokol'ün 5. maddesine göre, Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girişinden itibaren bir yıllık süre içinde anlaşmaya varılamazsa, taraflar gerek hesaplaşmaya, gerek imtiyazların yeni ekonomik koşullara uydurulmasına ilişkin konularda, bir yıllık sürenin sona ermesinden başlamak üzere, iki aylık bir süre içinde seçecekleri iki bilirkişinin uygun ve haklı göreceği hükümleri kabul edeceklerdir. Bu bilirkişiler, aralarında anlaşmaya varamazsa, İsviçre Federal Hükümeti, Bayındırlık Daire Başkanınca Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış ülkeler uyruklarından oluşan üç kişilik çizelge içinden seçilecek bir üçüncü kişiye başvuracaklardır.

Osmanlı Hükümeti ile 1. maddede sözü geçen imtiyaz sahipleri arasında 30 Ekim 1918-1 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılan imtiyaz hakkının devrine ilişkin sözleşmelerin ise, Türk Hükümetince onaylanıncaya dek yürürlükte kalacakları kabul edilmiştir. Bu onay sağlanamazsa, belirtilen şekilde seçilecek bilirkişilerce saptanacak bir tazminat ödenecektir.[74]

Söz konusu Protokol hükümleri, 25 Nisan 1920 tarihinden itibaren T.B.M.M. Hükümeti ile imtiyaz sahipleri arasında yapılmış anlaşmalara uygulanmayacaktır.[75]

Ayrıca Lozan Barış Antlaşması ile, Türkiye'den ayrılan topraklarda Türkiye'ye halef olan bir devlet, Osmanlı Hükümeti ya da herhangi bir Osmanlı yerel idare makamı ile 29 Ekim 1914 tarihinden önce yapılmış imtiyaz sözleşmelerinden yararlanan diğer Âkit Devletler uyruklarına ya da o devletler uyruklarının sermayesinin üstün bulunduğu ortaklıklara karşı, Türkiye'nin hak ve görevleri bakımından onun yerine geçecektir. Bu durum, Antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olacaktır. Ancak Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'den ayrılan topraklar konusunda, bu durum istisna olarak, 30 Ekim 1918 tarihinden itibaren geçerlidir.[76]

Türk Hükümeti Samsun-Sivas hattını millîleştirmiş; Karadeniz demiryolu şebekesinin yapımını ise, bir İsveç-Alman Grubu'na (Julius-Berger) teslim etmiştir. Yavuz, **a.g.m.,** s. 550 dn. 64; Yusuf Aydın, **Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944),** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 78.

74 Protokol, md. 7.

75 Protokol, md. 8.

76 Protokol, md. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları, Lozan Barış Konferansı'nda taraflar arasındaki önemini son güne kadar kaybetmemiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konferansta, tartışmaların daha çok toprak meseleleri, kapitülasyonlar ve azınlıklar üzerinde yoğunlaşmış olduğu bilinmektedir. Ancak imtiyazların söz konusu meselelere nazaran arka planda kalması, Konferansın seyrini etkilemesine engel olmamıştır.

Konferansta imtiyazlarla ilgili olarak özellikle, hakların yeniden tanınması, imtiyaz süresinin uzatımı, sözleşmelerin yeni koşullara uydurulması, anlaşmazlıklarda hakem yoluna gidilmesi ve şirketlerin savaş sırasındaki zararlarının tazmini gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Avrupa devletleri, Konferans süresince söz konusu hususlara ilişkin taleplerinde direnirken; Türk Heyeti, sık sık Ankara ile telgraf yoluyla haberleşerek, imtiyazlara ve imtiyazlı şirketlere ilişkin politikalarında ısrar etmiştir. Sonuçta, tarafların imtiyazlar konusundaki görüş farklılıkların, Konferansın kesintiye uğramasında da etkili olduğu görülmüştür. Konferansın kesintiye uğradığı dönemde, özellikle *Chester* imtiyazının T.B.M.M. tarafından onaylanması, Konferansın ikinci dönemini doğrudan etkilemişse de; bu dönemin seyrini, esas itibariyle imtiyaz sahibi şirketlerin Ankara'da Hükümetle yaptıkları özel görüşmeler yönlendirmiştir. Konferansın sonuna gelindiğinde ise, taraflar arasındaki fikir ayrılıkları büyük ölçüde giderilmiş; Barış Antlaşması'na imtiyazlarla ilgili madde koyulmaması, sadece iki şirketle ilgili hususların Antlaşma'ya ek bir protokol ile düzenlenmesi kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde imtiyaz usulüyle çalışan yabancı sermayeli Türk şirketlerinin, Türk Hükümetiyle yapacakları özel görüşmelerle Cumhuriyet dönemine geçişleri kararlaştırılmış; bu şekilde, çeşitli kamu hizmeti alanlarında Cumhuriyet dönemine altyapı hazırlanmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan zafer tescil edilirken, aynı zamanda kurulan Türk Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı ve egemenliği Avrupa Devletleri tarafından da kabul edilmiş olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, "Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 55-67.

AYDIN, Yusuf, **Lozan Konferansı Sonrasında Tasfiye Edilen Fransız İmtiyazları (1923-1944),** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

BASKICI, M. Murat, *"Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadî Hükümlerinin Karşılaştırılması"*, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 242, s. 109-126.

BİLSEL, Cemil, **Lozan**, Cilt: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

CAN, Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇAVDAR, Tevfik, "Devralınan Ekonomik Miras", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1048-1060.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

DURAN, Lütfi, **İdare Hukuku Ders Notları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

EARLE, Edward Mead**, Bağdat Demiryolu Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

ERHAN, Çağrı, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

HAMİTOĞULLARI, Beşir, *"İktisadî Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri"*, **Lozan'ın 50. Yılına Armağan,** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 177-185.

İLKİN, Selim, "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi", **Cumhuriyetin Harcı-Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, (Der.: İlhan Tekeli ve Selim İlkin), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 233-270.

İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

KARACAN, Ali Naci**, Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer-ERHAN, Çağrı, "Lozan Gelişmeleri", **Yaşayan Lozan** (Ed. Çağrı Erhan), T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

MUMCU, Ahmet, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2001.

ÖKÇÜN, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi, İzmir-1923, Belgeler-Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

SONYEL, Salâhi**, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** Cilt: 2, Türk Tarih Yayınları, Ankara, 2003.

SÜKAN YAVUZ, Bige "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 24, s. 527-561.

ŞİMŞİR, Bilal, **Lozan Telgrafları (1922-1923),** Cilt: 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

TANÖR, Bülent**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

TEZEL, Yahya Sezai, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 25, Sayı: 4, 1970, s. 287-318.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE KAZIM KARABEKİR PAŞA

Mukaddes ARSLAN*

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması aşamalarında ve gerekse Milli Mücadele yıllarında Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve yakın silah arkadaşlarının büyük emekleri, çabaları ve fedakârlıkları sayesinde önemli adımlar atılmıştır. Kazım Karabekir Paşa da bu çalışmaların tam ortasında yer almıştır.

Kazım Karabekir Paşa gerek yetiştiği ortam, gerek görmüş olduğu tahsil hayatı ve gerekse devlet adamlığı yönleri ile Milli Mücadele tarihimizde ve Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda kişilik ve karakter özellikleri ile dikkatimizi çekmektedir. Bu bağlamda Kazım Karabekir'in hayatını kısa, özlü ve bilimsel olarak ele alan biyografik bir eser, Cemalettin Taşkıran tarafından yayına hazırlanmış ve Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılmıştır. Eserin künyesi şu şekildedir: Cemalettin Taşkıran, *Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2008, XII+166 s.

Eser şu kısımlardan oluşmaktadır: Önsöz (s.V); İkinci Baskıya Önsöz (s.IX); Kısaltmalar (s.XI); Giriş (s.1); Birinci Bölüm: Kazım Karabekir Paşanın Ailesi ve Çocukluğu, A. Ailesi (s.5), B. Öğrenimi (s.7), C. Birinci Dünya Savaşına Kadar Askeri Faaliyetleri (s.9); İkinci Bölüm: Kazım Karabekir Paşanın Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri, A. Savaş Öncesi Faaliyetleri (s.19), B. Karabekir Çanakkale ve Irak'ta (s.24), C. Erzincan ve Erzurum'un Kurtarılması (s.27), D. Kars ve Gümrü'nün Kurtarılması (s.34), E. Karabekir Paşanın İstanbul'a Dönmesi (s.37); Üçüncü Bölüm: Milli Mücadele Sırasında Kazım Karabekir Paşanın Faaliyetleri, A. İstanbul ve Tekirdağ'daki Faaliyetleri (s.41.), B. Trabzon'daki Faaliyetleri (s.47), C. Erzurum'daki Faaliyetleri (s. 49), D. Sivas Kongresi Çalış-

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı, Ankara / Türkiye, mukaddesarslan11@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

maları (s.72), E. TBMM'nin Açılışı (s.75); Dördüncü Bölüm: Doğu Cephesindeki Faaliyetleri, A. Ermenistan Harekâtı (s.82), B. Gümrü Andlaşması (s.101), C. Kars Konferansı ve Anlaşması (s.115), D. Karabekir Paşa'nın Bildiği Yabancı Diller (s.124); Beşinci Bölüm: Milli Mücadele Sonrasında Kazım Karabekir Paşa, A. Karabekir Paşa'nın Ordudan Ayrılması (s.128), B. Karabekir Paşanın Siyasi Hayatı (s.131); Sonuç (s.137); Bibliyografya (s.141); Ekler (s.149); Dizin (s.163).

Birinci bölümde Karabekir Paşa'nın ailesi ve 1.Dünya Savaşı'na kadar olan hayatı; İkinci bölümde, 1.Dünya Savaşı sırasındaki askeri faaliyetleri, Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Kazım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele ve Doğu cephesindeki faaliyetleri, Beşinci ve son bölümde ise, Milli Mücadele sonrasında Kazım Karabekir Paşa'nın ordudan ayrılması ve son yılları özetlenmiştir.

Yazar Cemalettin Taşkıran, eserinin ilk yazdığı önsözüne şu cümlelerle başlamaktadır. "Bugün üzerinde yaşadığımız, serbestçe hayatımızı devam ettirdiğimiz, korkusuzca dinî ve millî görevlerimizi yerine getirebildiğimiz bu topraklara "vatan" diyor ve bayrağımızın altında dünya milletleri arasında şerefli bir yerde bulunuyor ve Türk milletinin kültürel özelliklerini geliştirerek sonsuza kadar yaşatmaya çalışıyorsak; şüphesiz ki bunu parçalanarak dağılan bir imparatorluktan millî bir Türk devletine geçişi sağlayan Mustafa Kemal Atatürk ve onun mücadele arkadaşlarına borçluyuz. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu arkadaşlarından biri de Kazım Karabekir Paşa'dır" (s.V).

Kazım Karabekir Paşa, büyük bir asker ve komutan olarak kendisine verilen bütün görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Son dönem Osmanlı Paşaları içerisinde seçkin bir yere sahiptir. Arnavutluk Ayaklanması, Balkan Harbi, 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşında önemli görevler üstlenmiştir. Mondros Mütarekesi neticesinde elde kalan kuvvetleri Erzurum'da toplayarak Türk milletinin kurtuluşuna tesirli olmuştur. Aynı zamanda ilk askeri ve siyasi zaferin sahibi olmuştur (s.VI). Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa arasında görüş farklıkları yaşanmış olsa dahi, Mustafa Kemal Paşanın, 22 Ocak 1921'de TBMM gizli oturumunda Kazım Karabekir Paşa hakkında söylediği şu sözleri, eserden okuyoruz: "Karabekir Paşa; gayet zeki, üstün ahlaklı, namuslu, fevkalade iyi huylu, namuskâr, gayet ketum bir zattır… Tarihe geçecek onun yaptığı şeyler" (s.VII).

Yazar, eserinin 2.baskı önsözünde ise, yeni devletimizin kuruluş esaslarının ve kuruluş felsefesinin genç nesillere aktarılmasının önemi üzerinde durmakta

Levent Şahverdi Arşivi

ve bir mucize olarak gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'mızın önemli isimlerinden Mustafa Kemal Atatürk, Kazım Karabekir Paşa, İsmet İnönü, Ali Fuat Cebesoy ve diğerlerini tanımanın en öncelikli işimiz olduğu üzerine vurgu yapmaktadır (s.IX-X).

Eserin giriş kısmında, Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlık, askerlik özelliklerinin yanı sıra Türk ahlak ve karakterinin seçkin simalarından birisi olduğu belirtilmekte, cesareti, bilgisi, öngörüsü, kararlılığı, inisiyatif alması, doğruluk, dürüstlük, ciddiyet ve eğitimci yanı ile vatansever ve milliyetçi oluşu gibi genelde kişilik özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Kazım Karabekir Paşa, subaylık yıllarında Manastır'da, Arnavutluk'ta isyan hareketlerinin bastırılmasında, Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgarlara karşı savunulmasında, 1.Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde komuta kademesinde yer almış, Milli Mücadele'de Doğu Cephesi Komutanı olarak görev yapmıştır. Yazara göre, en kritik şartlarda dahi milli dava ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılığı, Milli Mücadele'nin başarısı açısından çok önemlidir. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ettiği günlerde, Erzurum'da Kolordu Komutanı olan Karabekir Paşa, İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması emrini yerine getirmemiş ve ordusu ile O'nun emrinde olduğunu bildirmiştir. Bu tarihi vaka, yazara göre Milli Mücadele tarihimizin dönüm noktalarındandır. Yine Karabekir Paşa, TBMM Hükümetinin ilk askeri ve ilk siyasi zaferinin de sahibi olmuştur (s.1-2). Eserin giriş kısmında ayrıca Kazım Karabekir Paşa'nın eğitimci yanı üzerinde durulmakta ve Milli Mücadele'de öksüz ve yetim kalan çocuklar için bulunduğu bölgede açtığı yatılı okullardan bahsedilmektedir. Kazım Karabekir Paşa bu okulların eğitim programlarını yazmış, öğretmenlik de yapmıştır. Sanatçı kişiliği vardır. Resim yapmış, şiir yazmış, keman ve piyano çalmış, besteler yapmış, sözleri kendine ait marşlar bestelemiş, günlük notlar tutmuş, askeri ve siyasi konularda kitapları yayımlanmıştır. Fransızca, Bulgarca, Rusça, Almanca olmak üzere dört yabancı dil bilmektedir (s.3-4).

"Kazım Karabekir Paşa'nın Ailesi ve Çocukluğu" konulu birinci bölümde, Kazım Karabekir Paşa yakinen tanıtılmaktadır. Bu bölümde Paşanın çocukluk, eğitim ve askerlik hayatı ele alınmaktadır. Kazım Karabekir Paşa, İstanbul 1882 doğumludur. Aslı Karaman ili, Kazım Karabekir ilçesine dayanmaktadır. İstanbul'da Fatih Askeri Rüştiyesi, Kuleli Askeri İdadisi ve Harp Okulunda okudu. 1902'de 318-1 sicil numarası ile Harbiye'yi birincilikle bitirdi. Daha sonra Erkan-ı Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. Ailesinin oturduğu Zeyrek semtinden dolayı tahsil hayatı boyunca Kazım Zeyrek diye anıldı (s.5-8). Yine bu bö-

Levent Şahverdi Arşivi

lümde, Kazım Karabekir Paşa'nın 1.Dünya Savaşı'na kadar askeri faaliyetlerine yer verilmiştir. Manastır'da Rum ve Bulgar çetelerine karşı mücadelesi, 31 Mart olayında Harekât Ordusu Mürettep 2.Fırka Kurmay Başkanı olarak görev yapması, 1910'da Arnavutluk isyanının bastırılmasındaki görevi, 1912'de Trakya hudut komiserliğine atanması, 1912'de Balkan Savaşları'nda Edirne'de 10. Tümen Kurmay Başkanı olarak Ordu Komutanı Şükrü Paşa ile birlikte şehrin müdafaasında görev alması gibi konular incelenmiştir (s.9-12). Kazım Karabekir, 1.Dünya Savaşı öncesinde 1914'de Avrupa'ya gönderilmiş ve bu görevi Viyana, Münih, Hamburg, Paris, İsviçre'yi kapsamıştır (s.16-17).

İkinci bölümde "Kazım Karabekir Paşa'nın 1.Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri" başlığı altında; Paşanın 1914'de Paris'ten İstanbul'a gelmesi ve İstihbarat Şube Müdürlüğü görevine başlaması konularına açıklık getiriliyor. Kazım Karabekir Paşa, Genelkurmay 2.Şube ve Harekât Dairesi Başkanlığı'na getirilmiş, 1915'de 1.Kuvve-i Seferiyye Komutanı olarak İran harekâtına görevlendirilmiştir. Çanakkale ve Irak bölgelerinde hizmet vermiş, 1915'de 6.Ordu Kurmay Başkanlığına atanmış ve 14 Aralık 1915'de Miralay (Albay), sonra 18.Kolordu Komutanı olmuş, 1917'de ise Kafkas Cephesi 2.Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Daha sonra 1.Kafkas Kolordusu Komutanlığı'na atanmış ve 13 Şubat 1918'de Erzincan'ın kurtuluşunu sağlamıştır (s.29). Bu tarihlerde Dersim (Tunceli) bölgesi isyan nedenleri için: "Ben bu sebepleri ikiye ayırıyorum. Biri siyasi, diğer midevidir. Birincisi memleketimizde asayiş olmadığını göstermek, menfaatleri icabı olan iç ve dış entrikacıların marifetidir, ikincisi de halkın yoksulluk dolayısıyla şekavetle geçinmenin kolayını bulmuş ve buna alışmış olmasıdır. Birinci sebebi ortadan kaldırmak için Dersimlilerin halis Türk olduklarını ve esasen Kürtlerin de eski Anadolu Türklerinden başka bir şey olmadıklarını her vasıta ile işlemek, 2. sebebi ortadan kaldırmak için yani açlık belası için halka iş bulmalı ve işe alıştırmalıdır" demiştir (s.30-31). Bu arada Kazım Karabekir Paşa, Enver Paşa'dan aldığı şifreli telgrafta, Kafkasya'daki Müslümanların kurtarılması ile ilgili talebine: "Herşeyden evvel kendi yurdumuzu derhal kurtarmamız lazımdı. Benim yapacağım biricik iş bir an evvel Erzurum'u kurtarıp hududumuza katmaktır" şeklinde cevap vermiştir (s.32). 12 Mart'ta Erzurum, sonra Kars ve Gümrü'nün kurtarılması, 25 Nisan 1918'de Kars kalesine Türk bayrağı çekilmesi ve Kars kalesinin alınması sonrası, Kazım Karabekir Paşa karargâhınıNahcivan'a nakleder. Burada İstanbul'a çağrıldığını öğrenir. 31 Ekim 1918'de ise Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı haberi kendisine ulaşır. 28 Kasım 1918'de Karadeniz'den İstanbul'a gelir (s.37-39).

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Bölüm, "Kazım Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele Sırasındaki Faaliyetleri" başlığı altında, Paşanın İstanbul ve Tekirdağ'daki faaliyetleri ile başlamaktadır. İstanbul'a gelen Karabekir, burada işgal güçlerinin bayraklarını görünce büyük acı duyar ve "Tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı" der (s.41). Tekirdağ'da 14. Kolordu Komutanlığı'na ve daha sonra 1919'da tekrar Doğuya, 15.Kolordu Komutanlığı'na atanır. İstanbul'da veda ziyaretlerinde bulunur ve Şişli semtindeki evinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşür ve ona: "Paşam ben yarın Erzurum'a gidiyorum. İstanbul'da bir şey yapmak imkânsızdır. Anadolu'ya ordunun başına geliniz. Hem de şarka. Milletin kurtuluş anahtarı şarktadır" der (s.45). Bu bölümde ayrıca, Kazım Karabekir'in Trabzon ve Erzurum'daki faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Karabekir Paşa, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelmiş, burada büyük coşku ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve heyetini 3 Temmuz 1919'da Ilıca'da karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa 8 Temmuz'da Ordu Müfettişliğinden azledildi. Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz gecesi ise İstanbul Hükümeti'ne askerlikten istifa ettiğini telgrafla bildirmiştir. Yazara göre bu an, Milli Mücadele'nin seyrinin değişeceği çok farklı yollara kayabileceği bir andır. Karabekir diyor ki: "Kemal Paşa çok üzgündü. Ben kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi, pek samimi ve ciddi bildirdim. Hazır ol vaziyetinde selamla: Bundan sonra dahi ne emirleriniz varsa ifayı bir şeref bilirim dedim" (s. 61-62). Bu arada 3.Ordu Kurmay Başkanı Kazım Dirik, Mustafa Kemal'in yanına gelerek, elindeki evrakı kime devredeceğini sorar. Çünkü Mustafa Kemal askerlikten ayrılmıştır. Mustafa Kemal buna üzülür ve daha sonra Rauf Beye derki: "Rauf, devlet makam ve mevkiinin kıymetini gördün mü?" (s.63). Bu anda Kazım Karabekir Paşa maiyetiyle salona girer. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın kendisini tutuklamak için geldiğini sanır.Ancak Karabekir Paşa, hazır ol vaziyetine geçer, selam verir ve "Paşam ben ve kolordum emrinizdeyim" der. Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri yaşarır, ayağa kalkar, Kazım Karabekir'in boynuna sarılır ve "Sağol Kazım" der (s.63). Kazım Karabekir Paşa, milli gücü zayıflatan olaylarla da uğraşmıştır. Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey Bitlis yöresinde etkin nüfuzunu kullanmak istemiş ve Bitlis'i basmıştır. Başta Vali olmak üzere bütün devlet memurlarını kovmuş, kendi adamlarını getirmiştir. Karabekir Paşa bu olayı duyar ve Musa Bey'e telgraf çeker: "Bitlis'te Aşiret Reisi Hacı Musa'ya, Bir tümen askerimle sana misafir gelmek istiyorum. Bitlis'te daha kaç gün kalacağınızın bildirilmesi. İmza: Kazım Karabekir." Hacı Musa Bey bu telgrafı alır almaz derhal Bitlis'i boşaltmış ve Mutki dağlarına çekilmiştir (s.70). Bölüm sonunda ise Karabekir'in

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi çalışmalarına ve 1.TBMM'nin açılışına verdiği desteklerden ve fikirlerinden bahsedilmektedir (s.75-80).

"Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesindeki Faaliyetleri", dördüncü bölüm konusudur. Bu bölümde, Şark Cephesi Komutanı olarak Karabekir Paşa'nın faaliyetleri, Ermenilere karşı Doğu illerimizde yapılan mücadeleler, Erzurum, Erzincan, Kars ve Gümrü'nün kurtarılması ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanması önemli olaylar olarak sıralanmaktadır (s.81-82). Ermenistan harekâtı, Kars Konferansı ve Anlaşması, Moskova Anlaşması gibi olaylarla, Karabekir Paşa'nın Doğudaki başarılı çalışmalarına bu bölümde yer verilmektedir. Kazım Karabekir Paşa'nın faaliyetleri neticesinde Nahcivan bölgesi kurulmuş, Doğu cephesi sınırları güvenceye alınmış, Kağızman ve Sarıkamış'taki 11. Tümen Batıya kaydırılmış ve 5.Tümen adı ile Büyük Taarruza katılmıştır (s.115-124).

"Milli Mücadele Sonrasında Kazım Karabekir Paşa" başlıklı beşinci bölümde, Karabekir'in ordudan ayrılması ve siyasi hayatı konularına yer verilmiştir. Kazım Karabekir, Büyük Taarruz sonrası Ankara'ya gelir. Edirne milletvekilidir. 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi Başkanı'dır. 2.TBMM'nde ise İstanbul milletvekilidir. Şark Cephesi Komutanlığı kaldırılır ve 1.Ordu Müfettişliği görevine getirilir. Bu son askeri görevidir. Milletvekili olanların ordu komutanlık görevleri sona erdirilir ve bu iki görevden birisini tercih etmeleri istenir. Kazım Karabekir, Milli Savunma Bakanlığı'na istifa dilekçesini yazar. Askeri hayatı fiilen biter. 2.Dönem meclis sonrası, milletvekilliği de biter. 5 Aralık 1927'de 45 yaşındayken ordudan emekli edilir (s.128-131). 17 Kasım 1924'de Kazım Karabekir başkanlığında Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez'in katılımlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. 5 Haziran 1925'te ise Bakanlar Kurulu kararı ile kapatıldı. 22 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Atatürk'e suikast hazırlığı ortaya çıkarıldı. Kazım Karabekir de, bu suikast ile ilgili olarak Ankara'da tutuklandı. İzmir'de kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde sorgulandı ve 1 ay sonra serbest bırakıldı. İstanbul'a geldi ve Erenköy'de ki evinde inziva hayatına çekildi. Gözetim altında tutulması istenen 84 kişilik listenin başında idi. Maddi sıkıntılar yaşadı. Bahçesinde yetiştirdiği sebzeleri satarak geçinmek zorunda kaldı. Tarihçi Cemal Kutay'a: "Bunları gelecek nesillerin, hatta çocuklarımın bilmesini istemem. Devletimin vefasızlığı içinde, benim mağdur olmuş olmamın elemi, sadece şahsımın değil, yaşadığımız devrindir… Ama ben sütçülük ve sebzecilik yapmasaydım çekmiş olduğum sıkıntının daha aşağı seviyesine düşerdim" demiştir (s.132-134). Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, sonraki tarihlerde kırgın olduğu silah arkadaşları ile görüşmek istemiştir. 1936'da İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda yapılacak olan tarih ve dil kongresine "Karabekir Paşa maarif, tarih ve dil konularıyla çok uğraşmış bir arkadaşımızdır. Onu da davet edelim, kongreden sonra kendisiyle hususi olarak görüşmek isterim" demiş, Kazım Karabekir davete katılmış, ancak kongrenin sonunu beklemeden salondan ayrılmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Kazım Karabekir yeniden İstanbul milletvekili, 5 Ağustos 1946'da ise TBMM Başkanı olmuştur. 26 Ocak 1948'de 66 yaşında iken kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Ankara Hava Şehitleri Kabristanı'nda toprağa verilmiş, 1988'de ise Ankara Atatürk Orman Çiftliği bölgesindeki Devlet Mezarlığı'nda 13 numaralı kabre konulmuştur (s.135-136).

Yazar, eserin sonuç bölümünde, Kurtuluş Savaşımızın önde gelen simalarından biri olarak değerlendirdiği Kazım Karabekir hakkında "Aldığı her görevde bilgisi, iradesi, adaletli tutumu ve özverisiyle kendisini göstermiş ve büyük başarılar elde etmiştir" ifadelerini kullanmakta ve Paşanın eser bölümleri içerisinde geçen hayatı ile ilgili bilgileri kısaca özetlemektedir (s.137-140). Eserde başlıca kaynaklar olarak; Genel Kurmay ATASE Başkanlığı arşivi, TBMM arşivi, TBMM Zabıtları, Kara Kuvvetleri Komutanlığı arşivi, süreli yayınlar, İncelemeler ve Hatıratlar: Atatürk'ün Nutuk adlı eseri, Celal Bayar'ın, İsmet Bozdağ'ın, Ali Fuat Cebesoy'un, İsmet İnönü'nün, Feridun Kandemir'in, Kazım Karabekir'in, Fahrettin Kırzıoğlu'nun, Nuri Köstüklü'nün, Cemal Kutay'ın, Uğur Mumcu'nun, Rauf Orbay'ın vd. yazarların eserlerine yer verilmiş ve genelde birinci elden ana kaynaklar kullanılmıştır (s.141-147). "Ekler" kısmında ise: Kazım Karabekir'in Askerlik mesleğinde ve çeşitli dönemlerde, Atatürk ile yurt gezilerinde, Sarıkamış'ta bir törende çekilen resimleri, açtığı okullarda şehit çocukları, Karaman-Kazım Karabekir'deki heykeli, Ankara Devlet Mezarlığı'ndaki kabri, Kazım Karabekir'in cenazesi askerlerin omzunda (Kazım Karabekir'in Kars kalesine çektiği bayrak tabutunun üzerine örtülmüş olarak), Kazım Karabekir ve ailesine ait fotoğraflara yer verilmiştir (s.151-161). "Dizin" eserin son kısmında olup, aranan kelimelerin sahifelerine kolaylıkla ulaşılması açısından kayda değerdir (s.163-166).

Elimizdeki eser, Kazım Karabekir'in şahsında Türk Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele tarihine ayna tutuyor, tarihi bilgi ve belgelerden yola çıkarak geçmişimize ve geleceğimize dair görüşler sunuyor. Eser, Kazım Karabekir'in hayatı çerçevesinde tarihi olaylara yeni bir bakış açısı getiriyor. Bu eserde Kazım Karabekir, her yönüyle bilimsel gerçeklik ve metot dâhilinde hayatı incelenerek

Levent Şahverdi Arşivi

mercek altına alınıyor ve tarihe kayıt düşülüyor. Dolayısıyla yayınlanan eser, tarihi ve biyografik açıdan değer taşımakla birlikte, aynı zamanda yakın tarih araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti, İstiklal Savaşı, Milli Mücadele tarihi, Türk siyasi tarihi, tarihi şahsiyetler ve biyografileri alanına ilgi duyanlara ve bu alan araştırmacılarına katkı sağlayıcı ve yol gösterici kaynak bir eserdir.

Levent Şahverdi Arşivi

MERKEZİMİZDEN HABERLER

Mukaddes ARSLAN*

Merkezimize Başkan Ataması

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına 07.10.2012 tarihinde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN atandı.

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'ın Özgeçmişi:

1980 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden; Yakınçağ Tarihi esas sertifikası ile, Doğu Dilleri'nden Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı; Felsefe Bölümü'nden Türk-İslam Düşüncesi Tarihi sertifikalarını alarak mezun oldu.

Fakülte son sınıfında iken 1979 Ekimi'nde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde memur olarak çalışmaya başladı. 1983 Temmuz–Kasım ayları arasında dört aylık kısa dönem askerlik hizmeti sonrasında Arşiv'deki görevine yeniden döndü

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı, Ankara / Türkiye, mukaddesarslan11@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

ve 1984–1985 akademik yılında Ankara'da Devlet Memurları Yabancı Diller Eğitim Merkezi'ne devam ederek İngilizce'den sertifika aldı.

1987'de «Türk Arşivleri'nin Dünya Arşivleri Arasındaki Yeri ve Önemi» adlı tez ile Başbakanlık Uzmanı oldu. Sırasıyla Arşiv'in Araştırma ve Tasnif Hizmetleri şubelerinde uzman ve yönetici sıfatıyla 13 yıl çalıştı. Ayrıca 1989 Aralık ayında Ankara'da tertip edilen II. Milli Kültür Şûrâsı'nda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nü bir tebliğ ile temsil etti. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda muhtelif zamanlarda açılan Hizmetiçi Eğitimi programlarında Öğretim Görevlisi olarak ders verdi.

Arşivdeki memuriyeti ile beraber, Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün yönetiminde başladığı doktora çalışmalarını, merhum hocanın İstanbul Üniversitesi'nden ayrılmasıyla, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun nezaretinde, III. Selim, IV. Mustafa devirleri ile II. Mahmud saltanatının ilk beş yılı olmak üzere yirmi beş yıllık dönemi ihtiva eden Câbî Tarihi'nin ilmî edisyonu ile sürdürdü. Hocanın 28 Haziran 1990 tarihinde vefatından sonra yarım kalan doktora çalışmalarını Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin danışmanlığında tamamladı.

22 Temmuz 1992 tarihinde Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı›na Araştırma Görevlisi olarak intisap etti. 14 Aralık 1995 tarihine kadar Arş. Gör. Dr., 14 Aralık 1995 tarihinden Şubat 2009 tarihine kadar Yrd. Doç. ve Doçent kadrosunda anılan anabilim dalında görev yapan Mehmet Ali Beyhan, bu tarihte profesör kadrosuna atandı.

Profesör Beyhan, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı görevine atanıncaya kadar Yakınçağ Osmanlı Tarihi Metinleri (1774-1923), Yakınçağ Osmanlı Tarihi Kaynakları ve Meşrutiyet Devri Osmanlı Tarihi (1876-1923); ayrıca Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde, Urdu Dili ve Edebiyatı öğrencilerine, Güz yarıyılında Hindistan Tarihi, Osmanlı-Hindistan İlişkileri; Bahar yarıyılında Pakistan Tarihi ve Türkiye-Pakistan İlişkileri konularında dersler vermekteydi.

Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yönetim Kurulu üyesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

YAYINLAR

Kitaplar

• BEYHAN, Mehmet Ali, *Şirvanlı Fatih Efendi- Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı)-* Kitabevi, İstanbul, 2001.

• BEYHAN, Mehmet Ali, *Câbi Ömer Efendi, Câbi Tarihi (Tarih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni),Tahlil ve Tenkitli Metin, I-II,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

• BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü*, İstanbul, 2007.

• BEYHAN, Mehmet Ali (Necmettin Özçelik, Ahmet Eryüksel ve Feyzullah Akben ile beraber), *Sağlık Ordusu,* 2.Baskı, İstanbul, 2010.

Kitap İçinde Bölüm

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler- Vak'a-yı Hayriyye-", *Osmanlı*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 258-272.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiye Teşkilâtı ve Jurnaller", *Türkler, C.12*, Ankara, 2002, s.939-950.

• BEYHAN, Mehmet Ali, **"**Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, (Kitabı içinde), s.187-312.

• BEYHAN, Mehmet Ali,"Some Records on Price Controls in Istanbul in the Beginning of the Nineteenth Century", *Living in The Ottoman Ecumenical Community: Essays in Honour of SuraiyaFaroqhi*, Leiden, 2008., s.131-146.

Makaleler

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Bir II. Abdülhamit Devri Aydınının Profili: Lastik Said Bey", *Osmanlı Araştırmaları-TheJournal of OttomanStudies-*, XIII, İstanbul, 1993, s.167-205.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Şânîzâde Tarihi'nin Kaynaklarından Câbi Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları- TheJournal of OttomanStudies-* XV, İstanbul, 1995, s.239-283.

Levent Şahverdi Arşivi

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışına Dair Bir Risâle: Gülzâr-ı Fütûhât", *Ata Dergisi*, VII, Konya, 1997, s.237-250.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Leonor Fernandes, The Evolution of a Sufi Institution in Mamluk Egypt, the Khanqah": (Memluk Mısrı'nda Bir Sûfî Müessesesinin İnkişâfı: Hân-kāh), Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1988, 191 s., 8 resim, 6 plan, *Türkiyat Mecmuası*, XX, İstanbul, 1997, s.479-484.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Doris Behrens-Abouseif, Egypt's Adjustment to Ottoman Rule Institutions, Waqfand Architecture in Cairo (16thand 17thCenturies)": (Mısır'ın Osmanlı İdaresine Geçişi, 16 ve 17. Yüzyıllarda Kahire'de Kurumlar, Vakıf ve Mimari), E. J. Brill, Leiden, 1994, XIII, 311 s., 57 resim, 1 harita, *Osmanlı Araştırmaları- The Journal of OttomanStudies*- XVIII, İstanbul, 1998, s.262-267.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Giritli Ahmet Muhtar Efendi ve Bilinmeyen Bir Eseri: Vedânâme", *Osmanlı Araştırmaları- TheJournal of Ottoman Studies*-XVIII, İstanbul, 1998, s.217-224.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2, İstanbul, 2003, s.57-99.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Mısır'a Giden Gemiye Radovişte'de Kömür İkmali Yaptırmak", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 21/Güz, İstanbul 2011, s. 367-428.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Girit'e Dair Önemli Bir Eser: Mahmut Celalettin Paşa'nın Girit İhtilâli Tarihi" İstanbul Üniversitesi *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul 2011, s.133-155.

Bildiriler:

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sos-yoloji Bölümü, Ziya Gökalp'i 130. Doğum Gününde Anma Toplantısı, 23 Mart 2006, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-13. Sayı, İstanbul, 2007, s. 47-61.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Accordıng to a New *Ruzname* the Amusement Lıfe ınthe Ottoman Palace at theBegınnıng of XIXth Century", *Temaşa*:

Levent Şahverdi Arşivi

Performances in the Ottoman World, Boğaziçi University, 22-23 September 2006, (Bildiriler Kitabı basılıyor)

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Yeniçerilerin Eminönüsü", *2.Uluslararası Eminönü Sempozyumu, 15-17 Haziran 2007, Bildiriler Kitabı,* 2. Cilt, İstanbul 2007, s. 145-166

• BEYHAN, Mehmet Ali, "1811-1812 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler" *1. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, C. 2, Konya, 2008, s. 1029-1036

Ansiklopedi Maddeleri

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Câbî Ömer", *Ottoman Historians,* USA, Ağustos 2005;

• BEYHAN, Mehmet Ali, Ömer Efendi, Câbî, *DİA*, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.57-59.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Râmiz Abdullah Paşa", *DİA*, Cilt 34, İstanbul, 2007, s. 451-453.

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Rıfat Ahmed Efendi", *DİA*,

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Said Bey", *DİA*,

• BEYHAN, Mehmet Ali, "Şirvanlı Fatih Efendi", *DİA*,

• BEYHAN, Mehmet Ali, Şirvanizâde Mehmet Rüştü Paşa, *DİA*,

Levent Şahverdi Arşivi

Merkezimize Başkan Yardımcısı Ataması

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcılığına Nihat BÜYÜKBAŞ atandı.

Nihat BÜYÜKBAŞ'ın Özgeçmişi:

1960 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Elazığ'da tamamladı. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesini bitirerek mesleğe sınıf öğretmeni olarak başladı. Öğretmenliği sırasında İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi-Eğitim Yöneticiliği ve Deneticiliği bölümünü 1992 yılında bitirdi.

1993 yılında Eğitim Müfettişi olarak atandı. Müfettişliği süresince Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Bölümünde "Özel Dershanelerin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Denetimi" konulu teziyle Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı üniversitede iki dönem "Eğitim Yönetimi" derslerine öğretim görevlisi olarak girdi. Eğitim Yönetimi, Öğrenme Yöntemleri, Toplam Kalite Yönetimi, Eğitimde Kalite konulu çok sayıda kurs, seminer ve hizmet-içi eğitimler aldı.

"Toplam Kalite Yönetimi" il formatörlüğü yaptı. Görev yaptığı illerde tüm eğitim çalışanlarına ve diğer kamu çalışanlarına "etkili yönetim, etkili liderlik, öğrenme yöntemleri, mesleki etik, kaliteli eğitim" vb. konularda, kurs, hizmet-içi eğitim ve seminerler verdi. Öğretmenlerin hizmet-içi eğitimlerinde aktif görev aldı. Akademik birikim ve deneyimlerimi yazarak, çeşitli kurs, seminer, sempozyum ve panel gibi etkinliklere konuşmacı ve yönetici olarak katılarak

Levent Şahverdi Arşivi

muhatapları ile paylaştı. "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi" adlı bir kitabı, ulusal dergi ve gazetelerde yayımlanmış çok sayıda eğitim konulu makaleleri yayımlandı.

2003 yılında atandığı Elazığ İl Milli Eğitim Müdürlüğü görevini 2012 Şubat ayına kadar sürdürdü. İl Müdürlüğü süresince, ilinin eğitim göstergelerinin ülke ortalamasının üzerine çıkarılmasında etkili liderlik yaptı. İl Milli Eğitim Müdürlüğü döneminde "Elâzığ Eğitim Tarihi"ni ülke arşivlerini araştırılarak kitap haline getirilmesini sağladı. "Elazığ Okuyor" adlı okuma alışkanlığını yaygınlaştırma projesini iki yıl yürüterek, ülke geneline yayılmasında aktif görev aldı. Aynı dönemde il genelinde değerler eğitimi kapsamında "İyilik Projesi" yürüterek, Fırat Üniversitesi işbirliği ile yaklaşık 100 bilim adamının katıldığı "İyilik Sempozyumu" düzenleyerek sunulan bildirileri kitap haline getirilmesine vesile oldu. Avrupa Birliği ülkeleri ve Azerbaycan'da çeşitli projeler kapsamında çalışma gezilerine katıldı. Elazığ İl Milli Eğitim Müdürlüğü görevi sonrasında, Milli Eğitim Bakanlığı Müşavirliğine atandı. 04.02.2013 tarihinde ise Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcılığına atandı.

Yayınlar:

- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Öğretim Programlarının Planlanıp Uygulanması", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Yıl:20, Sayı:216, 1995.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Geliştirilen Bir Seminer Programının Uygulanması ve Sonuçları", *Eğitim Yönetimi Dergisi*, Yıl:1 Sayı:4, 1995.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Özel Dershanelerin Türk Eğitim Sistemindeki Yeri ve Denetimi", *Eğitim Yönetimi Dergisi,* Sayı:2, 1997.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Okulların Yeni İşlevi -Öğrenmeyi Öğretme", *Milli Eğitim Dergisi,* Sayı 145, 2000.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Öğrenmeyi Öğrenme", *Eğitim Yönetimi Dergisi,* 2000.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi*, 2002.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ MEM yayını-2009.
- BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Değerler Eğitimi Bağlamında İlköğretim Derslerinin Programlarında Yer Alan Kazanımların Tespiti ve Değerlendirilmesi", *1.Ulusal İyilik Sempozyumu,* Elazığ MEM yayını-2009 (Sempozyum Bildiri Ki-

Levent Şahverdi Arşivi

tabı-Kurum).

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Demokratik Tutum ve Eğitim", *Yeni Şafak Gazetesi,* 26.09.2010.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Nitelikli Eğitim Terörü de Bitirir", *Yeni Şafak Gazetesi*, 27.10.2010.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Eğitimi Hayatla Buluşturacak Proje-Fatih", *Yeni Şafak Gazetesi,* 30.11.2010.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Gerçek Bilgiyi Ölçecek Sınav Modeli Gerekli", *Yeni Şafak Gazetesi,* 04.01.2011.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Gençler Neden Şiddete Yöneliyor", *Yeni Şafak Gazetesi*, 15.12.2010.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Eğitimde Yeni Paradigma Şart", *Yeni Şafak Gazetesi*, 02.04.2011.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Aşiret Kültürü, Eğitim ve Seçim", *Yeni Şafak Gazetesi*, 18.05.2011.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Özel Dershaneler Neden Kapatılmalıdır?", *Yeni Şafak Gazetesi*, 08.04.2012.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Yükseköğretime Geçiş Sorunu ve Çözüm Önerileri", *Eğitime Bakış,* (Eğitimbir-Sen Yayını, Haziran 2012).

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Eğitimin Yönetimi ve Örgütlenme", *Kamuda Sosyal Politika Dergisi,* (Memursen Yayını Sayı: 20, Temmuz 2012).

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "3 Yanlış 1 Doğru Nesli", *Yeni Şafak Gazetesi,* 11.01.2013.

• BÜYÜKBAŞ, Nihat, "Liselerimiz Tek Tipleştirilmeden Sınavsız Geçiş Mümkündür, *Yeni Şafak Gazetesi*, 23.01.2013.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 12 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.18.

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII, Sayı 79, Ankara 2011, s.1.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

İki yazarlı: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006, s.68.

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Eraslan-Olgun, **a.g.e.,** s.68.

Olgun, **a.g.m.,** s.5.

Kaynaklar

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII, Sayı 79, Ankara 2011, s.1-35.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara**,** 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.1999-2008.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

e-posta: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

e-mağaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 12th edition a general index are issued.The international index is sent to its institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's greatest work.

Subject of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents

- The original articles based on research to fill the gap in their field;

- Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

- The developed researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

- They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.

Levent Şahverdi Arşivi

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere.The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field.In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report.They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center.The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related instutions.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Levent Şahverdi Arşivi

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and -abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English.The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Levent Şahverdi Arşivi

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them.Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Mehmet Saray, ***Turkey-Iran Relations,*** *Atatürk Research Center Publications, Ankara 1999, p.18.*

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Kenan Olgun, "General Elections from the Declaration of the Republic until 1950 in Turkey", ***Journal of Atatürk Research Center,*** *Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, p.1.*

When you refer to a book or articles with more than one author, you should specify the first author's name and for the others the letters ao should be used. But the bibliography should include all authors' names.

By two authors: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, ***Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,*** *3F Publications, Istanbul 2006, p.68.*

More than two authors: Durmuş Yalçın ao., ***History of the Republic of Turkey,*** *Volume I,7. Edition, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.511.*

Levent Şahverdi Arşivi

The interview and the interview-style conversations should be mentioned in the text by specifying the name -surname and date and also they should be shown in te bibliography.

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***ibid*** *but if work is an article you should write* ***ibid****; page number should be added.*

Saray, ***ibid,*** *p.82.*

Eraslan-Olgun, ***ibid,*** *p.68.*

Olgun, ***ibid,*** *p.5.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a-Book: *Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, ***Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,*** *3F Publications, Istanbul 2006.*

b- Periodical: *Author's (s') surname, name,title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

Olgun, Kenan, "General Election Applications in Turkey from the Declaration of the Republic until 1950", ***Journal of Atatürk Research Center,*** *Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, pp.1-35.*

c-Report: *Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name,name of organization place, date of issue,* ***Declarations****, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

Eraslan, Cezmi, "Atatürk's View of Making Farmers Landowner", ***The Sixth International Congress on Atatürk,*** *Ankara****,*** *12-16 November 2007,* ***Declarations****, Volume II, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, pp.1999-2008.*

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*

Fax: *(0 312) 285 65 73*

e-mail*: dergi@atam.gov.tr.* • ***web:*** *http://www.atam.gov.tr*

e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi